GİRİŞ

Edebi eserlerde öz ve şekil estetik bir bütünlük oluşturacak şekilde bir araya gelerek kendi içinde sistemli bir "yapı" oluştururlar. Bu "yapı" şekil ve içeriği içine alan bir kavramdır. Biçim ve içerik birbirleriyle var olan ve birbirlerini tamamlayan unsurlardır. [1]

İlk olarak eserler kendi içlerinde şekil ve muhteva açısından incelenmiştir. Daha sonra da esas alınan eserlerin şekil ve muhteva açısından karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu bölümde karşılaştırılması yapılan eserlerin nazım şekilleri "mesnevi" olduğu için "mesnevi" nazım şekli hakkında bilgi verilecektir.

Mesnevi, her beytinin mısraları kendi aralarında kafiyeli, aruz bahirlerinin kısa kalıplarından biri ile yazılmış bir nazım şekli olup; bu şekilde beyitlerin sayısı ikiden başlayarak binlerce beyit tutarında bir veya birçok cildi dolduracak kadar çok olabilir. Bu tarzdaki eserlere de genel olarak mesnevi dendiği gibi bu tabir, yalnız başına Mevlana'nın bu nazım şekli ile kaleme aldığı 6 ciltlik tasavvufi eserine de alem olmuştur.[2]

Sözcük anlamı "ikişer ikişer" anlamında, iki mısralık nazım birimidir. Mesnevi, Arapça olmasına rağmen Arapçada kullanılmayan bir kelimedir. Edebiyatta her beyti kendi arasında kafiyeli iki beyitten binlerce beyite kadar uzanan nazım şeklinin adıdır.[3]

Her beyitin ayrı kafiyeli olması yüzünden mesnevide büyük yazma kolaylığı vardır. Destanlar, uzun aşk hikâyeleri, şehrengizler, öğretici dini ve ahlaki konuların

---

[1] İSEN, Mustafa, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2006, s.400
[2] ŞENTÜRK, A.Atilla, Divanlar ve Mesneviler, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
[3] İSEN, 2006: 224

hepsi mesnevi [4] nazım şekli ile yazılmışlardır. Bu bakımdan zamanımazda roman ve hikâye olarak adlandırdığımız "anlatma" esasına dayalı metinler, Divan edebiyatı dönemlerinde genellikle mesnevi biçiminde ortaya çıkıyordu.[5]

Mesnevilerde konu öncelikle "besmele" veya Allah'ın adını çağrıştıracak mukabil bir girişle başlar. Ardından Allah'a hamd ve övgü ve çoğu zaman Hz. Muhammed ve Dört Halife övgüsüyle devam eder. Daha sonra bir münasebetle "Sebeb-i nazm-ı kitab" başlığı altında eserin hangi sebeple kaleme alındığı hakkında bilgi verilir. Bu kısımda şair çoğu zaman gördüğü bir rüya sonucunda böyle bir işe giriştiğini yahut arkadaşlarının ısrarı ile yazmak zorunda kaldığını ifade eder.[6]

Mesneviler konu bakımından altı grupta toplanabilir: 1.Aşk konulu mesneviler(Leyla vü Mecnun) 2. Dini ve Tasavvufi konulu mesneviler (Mantıku't-Tayr-Lisanü't-Tayr) 3. Ahlaki ve öğretici mesneviler (Hayriyye) 4. Savaş ve kahramanlık konulu mesneviler (Gazavatnameler) 5. Bir şehri ve güzellerini anlatan mesneviler (Şehrengizler) 6. Mizahi mesneviler (Harname)[7]

Mesnevi nazım şekli İran edebiyatında doğmuş, buradan Arap ve Türk edebiyatlarına geçmiştir. Arap edebiyatında mesnevi Harun Reşid devrinde Âbân el-Lâhıkî'nin Pehlevî dilinden çevirdiği Kelile ve Dimne eseriyle girmiştir. Mesnevi, Arap edebiyatında daha çok Farsça'dan yapılan çevirilerde kullanılmış, ayrıca öğrenilmesi ve ezberlenmesi istenilen konularda da bu şekle başvurulmuştur.[8]

İran'ın öz malı olan mesnevi şekli Pehlevice yazılmış eserlerle başlamış ve X.yüzyılda yazılmağa başlanan "şah kitabı" anlamında ve İran'ın destânî tarihleri olan

---

[4] İPEKTEN, Haluk, Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006, s.59
[5] ÇAPAN, Pervin (1999), Mesneviye Düşen Aşklar, "Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması"
[6] ŞENTÜRK, a.g.e
[7] ÜNVER, İsmail (1986), "Mesnevi" Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II, s. 415-417
[8] İpekten, 2006: 60

şehnâmelerden Mes'ûdî'nin Şehnâme'si "Mefâ'îlün mefâ'îlün fa'ûlün" vezniyle yazılmıştır. XVI. Yüzyıldan sonra mesnevi şekli İran edebiyatında gittikçe güçsüz eserler vermeğe başlamış, önceki büyük mesnevi ustalarına yetişecek değerde şair görülmemiştir.[9]

Türk edebiyatında ilk büyük mesnevi Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseridir.[10] XIII. asırda Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin 26.000 bin beyitlik Mesnevi veya Mesnevî-i Manevî adıyla bilinen eseri Farsça olmasına rağmen kendisinden sonra gelen mesnevi şairlerini çok etkilemiştir. Sonraki mesneviler yine bu yüzyılda yazılan Ahmed Fakih'in Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe ve Yûnus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye adlı eseridir.[11]

XIV. Yy başlarına gelindiğinde mesnevi tarzının daha çok dini ve tasavvufi eserlerle zenginleşmeye başladığı görülür.[12] Bu asırda Altınordu edebi sahasında Kutb'un Nizamî'den tercüme ettiği Hüsrev ü Şirin mesnevisi daha sonraları pek çok defa yazılacak olan Hüsrev ü Şirin hikâyelerinin ilkidir. Ferahnâme(Kemaloğlu), Garib-nâme(Âşık Paşa), Mantıku't-Tayr(Gülşehri), İskender-nâme(Ahmedi), Feth-i Kal'a-i Selâsil, Cenâdil Kal'ası Cengi(Maazoğlu Hasan), Yusuf u Züleyha(Şeyyad Hamza, Sulı Fakih, Kadı Darir), Hüsrev ü Şirin(Fahrî), Hurşid-nâme(Şeyhoğlu Mustafa), Varka vü Gülşah(Yusuf-ı Meddah), Süheyl ü Nevbahar(Mes'ud bin Ahmed).[13]

XV. Yy'dan başlayarak mesnevi, Türk edebiyatında hızlı bir gelişme göstermiştir.[14] XV. asırda da bir önceki asırda olduğu gibi dini, tasavvufi, destanî ve ahlaki eserler bulunmakla beraber bunlar bir önceki asrın halk tipi dini-destanî mesnevilerine nazaran daha edebi ve aruz bakımından daha olgunlaşmış türlerdir. Bunlar

---

[9] İpekten, 2006: 60-61
[10] Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, L&M Yayınları, İstanbul 2003, s.322
[11] İsen, 2006: 226
[12] Şentürk, a.g.e
[13] İsen, 2006: 226
[14] İpekten, 2006: 63

arasında Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-necat'ı, Hatiboğlu'nun Letayif-name'si, Kemal Ummi'nin Kırk Armağan'ı, Refii'nin hurûfiliğe dair Beşâret-name ve Genç-name'si, Abdülvâsi Çelebi'nin Halil-name'si, Hatiboğlu'nun Bahrü'l-hakâyık'ı ve Kaygusuz Abdal'ın Gevher-name'sini sıralayabiliriz.[15]

Çağatay edebiyatında ise büyük şair, pek çok eserin sahibi Ali Şir Nevayi, hamseyi de aşarak altı mesneviyi bir araya getirmeyi başarmıştır. Bunlar Hayretü'l-ebrar, Ferhad ü Şirin, Leyla vü Mecnun, Hikâye-i Behram u Gur, İskendername ve Mantıku't-Tayr'a nazire olarak söylediği 3500 beyitlik Lisanü't-Tayr mesnevileridir.[16]

XVI. ve daha sonraki yüzyıllarda mesneviler daha çok hamseler oluşturarak karşımıza çıkar. Ancak yine de müstakil önemli mesneviler vardır. [17] Yüzyılın başında Mesihi'nin Edirne Şehrengizi; Tacizade Cafer Çelebi'nin tarihi anıtları, gezinti yerleri ve güzellikleriyle İstanbul'u anlattığı 3571 beyitli, "Mefâ'îlün mefâ'îlün fa'ûlün" veznindeki Hevesname adlı eseri; Benli Hasan diye anılan Ahî'nin Hikâye-i Şirin ü Perviz ve Rivayet-i Gülnun u Şebdiz mesnevisi; Revani'nin içki toplantılarının usullerini anlattığı küçük, zarif İşretname'siyle tanınmıştır.[18]

XVII. Yy'a gelindiğinde göze çarpan ilk mesnevi şairleri Ganî-zade Nadirî, Nev'î-zade Ata'î, Nabî ve Sâbit'tir. Ganî-zade Nadirî divanından çok Mi'raciyye ve Şehnâme'siyle tanınır.[19] Bu yüzyılda mesnevinin en büyük üstadı Nabi'dir. Didaktik bir eser olan Hayriyye mesnevisinde Nabi, oğlu Ebü'l-hayra dürüst ve ahlaklı olmasını öğütlemiş, hayatta başarılı olmanın yollarını göstermiştir.[20]

---

[15] Şentürk, a.g.e
[16] İpekten, 2006: 64
[17] Pala, 2003: 322
[18] İpekten, 2006: 64
[19] Şentürk, a.g.e
[20] İsen, 2006: 228

XVIII. Yy'da mesnevi şairi olarak Nahifi, Şeyh Galib, Sünbülzade Vehbi ve Enderunlu Fazıl belli başlı isimlerdir. Bu yüzyılda artık kullanılagelen eski ortak mesnevi konuları bırakılmış, yeni ve daha değişik konular ele alınmıştır.[21] XVII. yüzyılda başlayan bu hareket sürdürülerek, İran'dan alınan ve birçok kez yazılan hikâye konuları yerine daha güncel konular işlenmeğe başlanmış, az da olsa devrin bazı kurumları eleştirilmiştir.[22]

XIX. Yy'da mahalli hayata ait bilgilerle mesnevi şekline Türk edebiyatına has bir mahiyet kazandırmış olan Enderunlu Fazıl'ın Hûbânnâmesi ve Zenânnâmesi, İzzet Molla'nın Mihnetkeşân ve Gülşen-i Aşk'ı ile Tanzimat döneminde Ziya Paşa'nın Harabat'ı önemlidir. Mesnevilerin son örnekleri Abdülhak Hamid'in manzum tiyatrolarında görülür.[23]

İncelediğimiz Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı ile Ali Şir Nevayi'nin Lisanü't-Tayr'ı yukarıdaki tasniflere göre mesnevi nazım şekli ile yazılmışlardır. Konu olarak dini-tasavvufi konulu mesnevilere örnek olarak gösterilebilirler. Gülşehri eseri Mantıku't-Tayr'ı XIV. yüzyılda, Ali Şir Nevayi eseri Lisanü't-Tayr'ı XV. yüzyılda yazmıştır.

Görülüyor ki aynı konu değişik dönemlerde farklı şairlerin kaleminden çıkmıştır. Konunun ele alınışı önemli olduğu kadar konunun işleniş tarzı da önem kazanıyor. Çünkü mesnevi yazarları aynı konuyu işlemiş olmalarına rağmen konuları işleyiş tazları ile farklılık gösteriyorlar. Bu yüzden incelenip karşılaştırılması yapılan mesnevilerin muhteva ve şekil özellikleri durulmuş ve bu özelliklerin işlenişinde ne gibi benzerlikler ve farklılıklar olduğu ortaya çıkarılmıştır.

---

[21] İpekten, 2006: 68
[22] Şentürk, a.g.e
[23] Ünver İsmail, Mesnevi Maddesi, , İslam Ansiklopedisi 29.c, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2004, s.523

Bu genel değerlendirmeden hareketle, araştırmanın konusu, Türk Edebiyatının farklı saha ve devrelerinde ortaya çıkan Mantıku't-Tayr ve Lisanü't-Tayr mesnevilerinin kendi içlerinde kronolojik olarak inceleme ve karşılaştırılması yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. FERİDÜDDİN-İ ATTAR VE MANTIKU'T-TAYR

Adı Muhammed, babasının adı İbrahimdir. Nişâbur'a bağlı Kedken'de doğmuştur. Şiirlerinde "Attar" ve "Ferid" mahlaslarını kullanmıştır. Aklî ve naklî ilimlerde yetişmiş büyük âlimdir.

Doğum ve ölüm tarihi gerek şairler hakkında bilgi veren tezkerelerde gerekse tarih kitaplarında farklı şekillerde aktarılmıştır. Babasına ait bir eczaneyi babası ile ve babasından sonra idare etmiş olduğundan şiirde Attar (eczacı) mahlasını aldığı tahmin edilmektedir.

Memleketinde geçen uzun bir ömürden sonra Cengiz'in damadı Tagaçar Gürkân'ın öldürülmesine kızarak Moğollar'ın Nişabur'u tamamıyla yıkıp, bütün sakinlerini katlettikleri sırada öldürülmüş olacaktır ki, bu hadise 15 Safer 618/10 Nisan 1221'de başlayıp 15 gün devam etmiştir. Attar'ın mezarı Nişabur'da bulunmaktadır.

Attar umumiyetle sofilere ve tasavvufa pek bağlıdır. Ancak onun tasavvufu, sistem halinde bir tasavvuf olmayıp tamamıyla işrakıydir.

Attar hakkında İslam Ansiklopedisi tercümesine pek güzel ve değerli makale yazan Prof. Ritter, şairin hayatını üç devreye ayırıyor: Birinci devrede üstat bir hikâyecidir. İkinci devrede plan zayıflıyor. Bunun yerine heyecanını gösteren ve uzun uzadıya sürüp giden tekrirler başlıyor. Üçüncü devre ihtiyarlık devresidir. Bu devredeki eserlerinde ne plan var, ne tertip.

Attar'ın mesnevilerinin mana alanının genişliği mefhumların çeşitliliği irfani nüktelerin beyanındaki destanî ve remzî durumlar vesilesiyle çok fazla bir cazibeye sahip olduğu ve araştırmacıların nazarlarını kendisine celp ettiği açık bir şekilde görülür.

Attar zamanından itibaren ve bilhassa eserleriyle pek büyük bir şöhret kazanmıştır. Attar'ın Mantıku't-Tayr'dan başka da devrinde sevilmiş kabul görmüş eserleri vardır. Attar kendisi hayatının sonlarında tertip ettiği rubailerinden oluşan Muhtârnâme adlı eserinin mukaddimesinde eserlerinin adlarını; Husrevnâme, Esrârnâme, Tuyûrnâme, Musîbetnâme, Dîvân, Cevâhirnâme ve Şerhu'l-kalb olarak verir.

Eserleri:

Dîvân: Tasavvufi düşüncelerini lirik bir tarzda ifade ettiği kaside ve gazellerinden oluşan eseridir.

Muhtârnâme: Yaklaşık 2300 rubaiden oluşan eseridir.

Esrârnâme: Yirmi altı bölüme ayrılan kısa irfani hikâyelerden oluşan manzum bir eserdir.

Husrevnâme: Birçok defa İlâhînâme adıyla basılan Hüsrevnâme 6500 beyitlik bir mesnevidir.

Musîbetnâme: Mantıku't-Tayr'dan sonra Attar'ın en önemli manzum eseridir. Fikirlerin olgunluğu ve düşüncelerinin çeşitliliği açısından son derece önemlidir.

Tezkiretü'l-evliyâ: Manzum olanların dışında Attar'ın en önemli eseridir. Büyük sûfîlerin hayatlarının anlatıldığı ve bazı sözlerin nakledildiği Tezkiretü'l-evliyâ, gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

1.1.1 FARS EDEBİYATINDA MANTIKU'T-TAYR

Attar'ın Muhtârnâme adlı eserinde adı Makâmât-ı tuyûr olarak geçen, ancak sonraları Mantıku't-Tayr diye şöhret bulan bu eser, dünya edebiyatlarında gönle hitab eden eserlerin en seçkinlerinden kabul edilir. Mevlana'nın Mesnevi'sinden sonra İslam dünyasında manzum irfani eserlerden hiçbiri bu eserin derecesine ulaşamamıştır.

Attar eserini aruzun remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazmıştır.

Bütün eserde arada münasebet düşürülerek anlatılan hikâyeler de dâhil olmak üzere mantıki bir teselsül vardır. Bu eserde, kuşların "Simurg"a olan yolculukları ve bu yolda çektikleri meşakkat ve sıkıntılar bazılarının tahammül edemeyip yoldan ayrılmaları bir kısmının da helak olmaları en sonunda o kalabalık topluluktan Simurg'a sadece "si murg"un (otuz kuş) ulaşabilmeleri temsili bir şekilde anlatılmaktadır. Hak ile halk arasındaki ilişki ve seyr ü sülûkun zorlukları mümkün olan en güzel şekilde anlatılmıştır.

Attar Mantıku't-Tayr'da Hüthüt ağzından halkın itirazlarına cevap verirken münasebet düşürerek hikâyeler söylemektedir. Bu hikâyelerin bir kısmı geçmiş erenlere ait menkıbelerdir ki bunların hemen hepsini "Tezkiretü'l-evliya"sında buluyoruz. Bir kısmıysa zamanında yaşayan yahut çağdaşı olanlardan duyulan hikâyelerdir.

Attar mesnevisine eserinden bağımsız olarak yazdığı "besmele" ile başlar. Besmeleden sonra 64 beyitlik bir "tevhid" yer almaktadır. Attar tevhid manzumesinden sonra 20 beyitlik bir hikâye anlatır. Attar bu hikâyeden sonra 190 beyit tutan bir "münacat" yazarak Allah'a yakarışta bulunur. Tevhidin ardından Der-Na't-i Rasûl başlığı altında yazdığı 143 beyitle Hazret-i Peygamber'i öven Attar, onun yüceliklerini belirtir ve sonunda şefaatini ister. Devamında 4 beyitle çehar-yar-ı güzinden bahsederek onları över. 13'er beyitle dört halife'nin faziletlerini anlatır. 46 beyitle taasupla ilgili

manzumeden sonra üç hikâye anlatır, üç beyitle Hz.Ali'nin yüceliğinden bahsettikten sonra dört hikâye anlatarak 615 beyitlik giriş kısmını bitirir.

Attar eserinin esas bölümüne "ey doğru yolu gösteren… ey hakikatta her vadinin haber çavuşu olan hüthüt, merhaba" beyitiyle başlar. Bu bölümde bütün kuşlar bir araya gelir ve kendilerinin padişahsız olamayacaklarını ve birbirlerine yardım ederek bir padişah arayıp bulmaları gerektiğini ve hep birlikte bir padişah aramaya başladıklarını anlatır. Hüthüt başkanlığında padişahları olan Simurg'u bulmak için yola düşerler.

Attar sırasıyla bülbül, tuti, tavus, bat, kebki hüma, baz, butimar, kuf ve sa've'nin mazeretlerini ve hüdhüdün onlara verdiği cevapları belirttikten sonra vadideki bütün kuşların mazeretler getirdiğini fakat hiçbirisinin baş köşeden bahsetmediğini, hep dehlizden söylediğini belirtir. Daha sonra her kuşun özrünü tek tek söylese hikâyenin uzayıp gideceğini, bundan dolayı kendisinin mazur tutulmasını zaten mazeretlerin yerinde olmadığını, sakat ve topal olduğunu ifade eder.

Hikayet-i Simurg başlığı altında Simurg'un özellikleri anlatılır. Daha sonra Attar on kuşun özrünü ve hüthütün onlara verdiği cevapları yazar. Aralara ise 3 ile 9 arasında değişen hikâyeler yerleştirir

Eserde padişahları olan Simurg'u bulmak için yola düşen kuşlar, yedi vadiden geçip padişahlarına ulaşacaktır. Fakat kuşların kimisi yoldaki hicaplarda kalıyor, kimisi yem isteğiyle bir yere dalıyor, kimisi aç susuz can veriyor. Nihayet yüzlerce kuştan ancak "otuz kuş" , bu vadileri aşıyor. Bunlar Simurg'u soruyorlar, tam bu sırada postacı gelip Simurg'u istediklerini anlayınca önlerine birer kâğıt parçası koyup okumalarını söylüyor. Okuyunca bütün yaptıklarının bu kâğıtlarda yazılı olduğunu görüp şaşırırlar.

Bu sırada Simurg da tecelli eder. Fakat tecelli edenin kendileri olduğunu ve kendilerinin Simurg'dan yani mana bakımından otuz kuştan ibaret bulunduklarını görüp hepsi Simurg'da fani oluyorlar.

Eserin son bölümünde, kitabın yazılış tarihi veriliyor. Attar kitabını recep ayının yirminci Salı günü öğle vaktinde bitirdiğini söylüyor. Son olarak da kitabını yazarken gayret ve kuvvet verdiği için Allah'a dua ve şükrediyor.[24]

---

[24] Not: Feridü'd-din Attar ve Mantıku't-Tayr bölümünde kaynak olarak şu eserlerden yararlanılmıştır:
ÇİÇEKLER, Mustafa, Mantıku't-Tayr Kuşların Diliyle Feridü'd-din Attar, Kaknüs Yayınları, İstanbul: 2006

KARTAL, Ahmet, Attar'ın Mantıku't-tayr'ı ile Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ının Mukayesesi, I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003) Bildiriler, Kırşehir: 2004

Feridüddin Attar, Mantık Al-Tayr, Farsça Aslından Çeviren Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2006

1. 2. GÜLŞEHRİ VE MANTIKU'T-TAYR'I

Gülşehri Türk Edebiyatı Anadolu'da başladığı zaman eser veren üç büyük şairden biridir. Gülşehri XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. [25]

Hayatı hakkında bilinenler çok azdır. Adının Ahmet veya Süleyman olduğu ileri sürülmektedir. Kırşehir'in Gülşehir'inde doğmuştur. Ölümünün 1317'den sonraki bir tarihte olduğu kabul edilmektedir.[26]

Adının Ahmet olduğu, Ahmed-i Gülşehri diye geçtiği birçok kaynak bulunmasına rağmen ünlü eseri Mantıku't-Tayr'daki beyitlerden gerçek adının Süleyman olduğu anlaşılmaktadır. [27]

Gülşehri, Ahi Evren'in dervişlerindendir. Ayrıca devrinin tanınmış şairlerinden olduğu ve Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatının üstadlarından Senai, Nizami, Attar, Sadi, Mevlana ve Sultan Veled gibi Şark'ın yedinci büyük sofu şairleri arasında sayılmaktadır.[28]

Gülşehri İslami edebiyatlara ve ilimlere vakıf şair olarak esetetik gaye ile duygulu şiirler yazmıştır. Canlı tasvirler, ağaçlar, çiçekler, yeşillikler ve kuş sesleriyle yarattığı çeşitlilik Mantıku't-Tayr'ı aslından daha renkli bir eser haline getirmiştir.[29]

Attar'ın Mantıku't-Tayr'ını muhtelif menbalardan bilhassa Mesnevi'den aldığı hikâyelerle ve zamanına ait birçok hasbihalle ve şikâyetlerle genişleterek Türkçeye

[25] YAVUZ, Kemal , Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşen-nâme) [Metin ve Aktarma] , T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara: 2007
[26] GENÇ, İlhan, Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi Giriş, Kanyılmaz Matbaası, İzmir: 2005, s.251
[27] MENGİ, Mine, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara: 2004, s.77
[28] GÜZEL, Abdurrahman, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara: 2003, s.383
[29] Genç; 2005: 251

nakleden ve ayrıca birtakım şiirleri de elimizde bulunan bu büyük sanatkâr, İslam edebiyatlarına ve ilimlerine vakıf bir sufidir.[30]

Yunus Emre gibi, Anadolu tekke edebiyatının önde gelen isimlerindendir. Özenilmiş bir üslupla yazan ve öğretici olmaktan çok lirik nitelikler gösteren bu şair, sanat değeri bakımından çağının önde gelenlerindendir. Tasavvufi konuları usta bir ifadeyle yazmıştır. Dili sade ve güzel, vezni kullanışı iyidir.

Türkçesi bir başlangıç çağında bulunmasına rağmen temiz ve itinalıdır. Nazım tekniğine mümkün olduğu kadar rağbet ettiği ve mısralarına güzel bir ses vermeğe çalıştığı görülür. Türkçe sevgisinin hiçbir şairle kıyaslanmayacak derece fazla oluşu ve dil sevgisi ile kendinden sonra gelecek şairlere öncü olacaktır.

Eserleri:

1. **Felekname:** M.1301 yılında Kur'an'dan ve Mevlana'dan etkilenerek Farsça yazdığı tasavvufi bir mesnevidir.

2. **Aruz Risalesi:** Eser, Farsça yazılmış 16 yaprak olup Kilisli Rıfat Bilge tarafından bilim âlemine tanıtılmıştır**.**

3. **Keramat-ı Ahi Evran:** 167 beyitten oluşmuş Türkçe mesnevidir. Fütüvvet ehli olan Ahi Evran'dan ve onun cömertliğinden bahseden küçük bir eserdir.

4. **Kuduri Tercümesi:** Gülşehri'nin böyle bir eser yazdığını Mantıku't-Tayr adlı eserinden öğrenmekteyiz.

---

[30] KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara: 2003, s.360-361

5. **Şiirler:** Bazıları yayınlanan bu şiirler nazire mecmualarında yer almaktadır. Eğridirli Hacı Kemal'in Cami'un-nezair adlı nazire mecmuasında üç şiiri bulunmaktadır.

6. **Mantıku't-Tayr:** Feridüddin Attar'ın aynı adlı eserine nazire olarak yazılmıştır. Kuşlar arasında geçen temsili ve tasavvufi bir mesnevidir.

1. 2. 1. MANTIKU'T-TAYR

Ünlü İranlı mutasavvıf Feridüddin Attar'ın aynı adlı eserinin çevirisi olan Mantıku't-Tayr, 1317 yılında yazılmıştır. Mantıku't-Tayr tasavvufi alegorik bir eser olup tamamı sekiz bin beyitten fazladır. Aruzun, bu dönem mesnevilerin çoğunda kullanılmış olan "fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün" kalıbıyla yazılmıştır.

Mantıku't-Tayr her ne kadar Attar'ın eserinden tercüme gibi görünse de Gülşehri eserini aynen tercüme etmemiş; Mesnevi, Kelile-i Dimne, Kabusnâme ve Esrarnâme gibi eserlerden aldığı parçalarla Mantıku't-Tayr'ı zenginleştirmiş ve esere te'lif özelliği kazandırmıştır. Aruz vezni ile yazılan eserin diğer adı "Gülşenname"dir.

Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı, Ferdü'ddin-i Attar'ın aynı isimdeki eserini esas alarak 1317'de meydana getirdiği, vahdet-i vücûd inancını işleyen alegorik bir mesnevidir. Eser, Türk diliyle Farsça'dan daha güzel bir eser yazılabileceğini ispat amacıyla kaleme alınmıştır. Tercümeden çok te'lif denebilecek mesnevinin beyit sayısı nüshalara göre 4931 ile 5029 arasında değişmektedir.[31]

---

[31] Şentürk, a.g.e

Mantıku't-Tayr temsili bir eserdir. Münazara tarzının yanında çeşitli vesilelerle bilhassa Hüdhüd'ün ağzından ve diğer hikâyelerde nasihat ve dini ikazlar ihmal edilmemekle nasihatname karakterini de taşır. Ayrıca tasavvufi merhale ve ıstılahları öğretmesiyle de tasavvufi-talimi bir manzumedir.[32]

Mantıku't-Tayr'ın konusu, kuşların Hüdhüd adlı ermiş kuşun yol göstericiliği ile Simurg denilen efsanevi kuşla temsil edilen Allah'ı aramalarıdır. Bu kuşlar Allah'a ulaşmak için binlerce yıl uçarlar, içlerinden sadece otuz kuş Simurg'a (Allah'a) ulaşır ve aradıkları Simurg'un yine kendileri olduğu gerçeğini görürler.

[32] Yavuz, 2007: XXXVII

1. 3. ALİ ŞİR NEVAYİ VE LİSÂNÜ'T-TAYR'I

Ali Şîr Nevâyî, Çağatayca kaleme aldığı eserleri ile Çağatay sahasında ve Türk Dili tarihinde önemli bir yer edinmiş, büyük bir şair ve yazardır. O, ortaya koyduğu eserlerle Çağataycanın klasik devrini başlatmış, bu dönemde verdiği otuza yakın eserle döneminde ve daha sonraki devirlerde örnek alınan bir sanatçı olmuştur.

Nevayi çocukluk ve gençlik dönemlerinde iyi bir öğrenim görmüş; dönemin hükümdarı Hüseyin Baykara ile birlikte okumuştur. Nevayi çok yanlı ve çok sayıda eser vermiş bir sanatçıdır. Sayıları otuzu aşan Farsça ve Türkçe eser yazmıştır. Türkçe şiirlerinde Nevayi, Farça şiirlerinde ise Fani mahlasını kullanmıştır.[33]

Ali Şir Nevayi, tarih, edebiyat ve lisanda söz sahibidir. Şiirlerini Türkçe ve Farsça yazdığı için "Züllisaneyn (iki dil sahibi) ismiyle bilinir.

Ali Şir Nevayi, bütün Türk dünyasında ve dünya edebiyatında eşsiz bir simadır. Onun mirası, şairin kendi kendi söyleyişiyle "müsennefati", görüşleri bütün insanlar için muteberdir. Nevayi'nin mirası, özellikle bizim için değerlidir.[34]

Nevayi Türkçeyi Farsça ile karşılaştırarak şöyle demiştir: "Türkün bilgisiz ve zavallı gençleri, güzel sanarak Farsça şiir söylemeye özeniyorlar. Gerçekten bir insan iyi ve derin düşünse Türkçe'de bunca zenginlik dururken bu dilde şiir söylemenin, hüner göstermenin daha yerinde ve kolay olacağını anlar."[35]

Nevayi 1492'de meydana gelen ve aralarında çok iyi arkadaşlıkları olan devrin âlim ve şairi İranlı Abdurrahman Cami'nin ölümüne çok üzülmüştür. Saray entrikaları

---

[33] Mengi; 2004, 99
[34] Kuçkartayev, İristay, Ali Şir Nevayi'nin Dil Dünyası, Akt. Ertan Çevik
[35] Büyük Kültür Ansiklopedisi 4.cilt, Çağatay Edebiyatı Maddesi, s.1337

ve taht kavgalarının da bezdirmesi sonucunda devlet görevinden çekilmeyi istemiş ve Herat'a dönerek 1501 yılında Herat'ta ölmüştür. [36]

Eserleri:

1. **Türkçe Divanlar:** Çocukluğunda yazdığı şiirleri **Garaibü's-Sıgar**;gençliğinde yazdığı şiirleri **Nevadirü'ş-Şebab**; olgunluk yaşlarında iken yazdığı şiirleri **Bedayiü'l-Vasat**; yaşlılık yıllarında iken yazdığı şiirleri **Fevaidü'l-Kiber** adını verdiği divanlarda toplamıştır.

2. **Farsça Divanı:** Fani mahlası ile yazdığı Farsça şiirleri bu divanda toplamıştır.

3. **Hamse:** Ahlaki konular Hayretü'l-Ebrar, aşk hikayesi Ferhad ü Şirin, aşk macerası Leyla vü Mecnun, Behram'ın hikayesi Seb'a-i Seyyare, İskender'in hikayesi Sedd-i İskender adlı beş mesneviden oluşmuştur.

4. **Muhakemetü'l-Lügateyn:** Türk dilinin Farsçadan üstün olduğunu ispatlamak amacıyla yazdığı eseridir.

5. **Mecalis-i Seb'a:** 1491 yılında yazılan bu eser Türk edebiyatının ilk şairler tezkiresidir.

6. **Kırk Hadis Tercümesi:** Hz. Peygamber'in hadislerinden seçilmiş Kırk Hadis'i Türkçeye manzum olarak çevirmiştir.

7. **Mahbubu'l-Kulub:** Ahlak kitabıdır.

8. **Mizanü'l-Evzan:** Aruz vezni ve nazım şekilleri hakkında bilgi veren eserdir.

[36] Genç; 2005, 281

9. **Münşeat:** Şairin mektuplarını kapsayan mensur bir eserdir.

10. **Aruz Risalesi:** Aruz veznine dair teorik bir eserdir.

11. **Nesaimü'l-Mahabbe:** Türk sofilerin hayat hikâyelerinin ve menkıbelerinin anlatıldığı mensur bir Tezkiretü'l-Evliya'dır.

12. **Lisanü't-Tayr:** Attar'ın ünlü eseri Mantıku't-Tayr'a nazire olarak yazılan tasavvufi bir eserdir.

1.3.1. LİSANÜ'T-TAYR

Büyük âlim Feridüddin-i Attar'ın Mantıku't-Tayr'ına nazire olarak yazılmış, 3500 beyitten meydana gelen tasavvufi bir eserdir. Mesnevi nazım şekli ve aruzun "failatün failatün failün" kısa kalıbıyla yazılmıştır. Eserin yazılış tarihi H.904/M.1498-99'dur.

Ali Şir Nevayi her ne kadar terceme kelimesini kullanıyorsa da bu eseri olduğu gibi aktarmamış, gereksiz bulduğu bazı bölümleri bırakmış, yeni öyküler eklemiş, eserin işlenişinde baştan sona kendi kişiliğinin ve çağının damgasını vurmuştur.[37] Lisanü't-Tayr, Mantıku't-Tayr'ın birebir çevirisi değildir.

---

[37]CANPOLAT, Mustafa, Ali Şir Nevayî Lisânü't-Tayr, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 1995, s.2–3

Eserin asıl konusu kuşların konuşmasına dayanarak tasavvuf düşüncesinin temelini oluşturan Allah'ın kişide belirmesidir. Nevayi, eserinin başında tevhid, münacat, na't, miraç manzumelerine yer vermiş, dört halife ve Attar'ı övdükten sonra konuya girmiştir. Eserde kuşların Hüdhüd'e soruları ve Hüdhüd'ün onlara verdiği cevaplar ve de her cevaptan sonra verilen hikâyeler dikkat çekmektedir. Bu cevap ve hikâyelerden sonra sırasıyla "talep, aşk, marifet, istigna, tevhid, hayret, fakr u fena" vadileri anlatılmaktave bunlara da birer hikâye eklenmektedir. Eserin sonuna doğru verilen bu yedi vadi yollarında birer münacat yer almakta ve bunları birer temsil izlemektedir. Son olarak da Nevayi kitabı niçin yazdığını açıklamaktadır.

Nevayi, Lisanü't-Tayr'da kuş diliyle hakikate ermenin yolunu yani Allah'a ulaşmayı ortaya koymuştur. Bütün anlattıklarının Allah'ın gerçekleri olduğunu, bütün isteğinin sadece Allah'a kavuşmak olduğunu ifade etmiştir.

.

İKİNCİ BÖLÜM

MANTIKU'T-TAYR İLE LİSANÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN İNCELENİP KARŞILAŞTIRILMASI

2.1. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSANÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN NAZIM ŞEKLİ BAKIMINDAN İNCELENİP KARŞILAŞTIRILMASI

2.1.1. GÜLŞEHRİ'NİN MANTIKU'T-TAYR MESNEVİSİ'NİN NAZIM ŞEKLİ

Gülşehri Mantıku't-tayr adlı eserini mesnevi nazım şekli ile yazmıştır. Birçok mesnevide olduğu gibi Mantıku't-tayr mesnevisi de giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümlerinden oluşmaktadır.

a. Giriş Bölümü:

4440 beyitlik mesnevinin 17 beyiti giriş bölümüdür. Gülşehri bu bölüme:

Gencine miftâh çü Bismillâh ola
Genci açan âdemî âgâh ola

besmele beyiti ile başlar. Daha sonra Allah'ın kudretini belirtir ve er olanın Allah'tan ayrı olmaması gerektiğini söyler. Hz. Peygamber'in sözüne inanmanın gerekliliğini belirttikten sonra, canlarımızın lâ-mekâna gideceğini belirtir ve lâ-mekânı isteyenlerin

bu mekânı yani dünyayı istemeyeceğini söyleyerek kişinin aslını unutmasının yazık olduğunu ifade eder

Bütün kuşların padişahının Simurg olduğunu, kuşların çok çalışarak padişahlarına kavuşması gerektiğini, bu yola girip kavuşmalarında Hüdhüd'ün onların rehberi olduğunu ifade ettikten sonra, sanki Mantıku't-tayr'ın bir tahlili olan şu beyitle bu manzumeyi bitirir:[38]

Hüdhüd ü kuşlar u sîmurg misâl
'Akl u hulk u Tañrı'ya kıldı mesel

b. Konunun İşlendiği Bölüm:

4311 beyit olan bu bölüm 18-4318 beyitleri arasındadır. Gülşehri mesnevisine İbtidâ-yı Dâstân-Sîmurġ başlığı altında Sîmurġ destanı ile başlar. Daha sonra Cem' Şüden-i Heme Murgân ve Âmeden-i Hüdhüd Der Miyân başlığı altında ülkelerinin padişahsız olduğunu gören kuşların bahar mevsiminde bir yerde toplanmaları, kendilerine bir padişah gerektiğini fakat bu padişahın bir rehber eşliğinde bulunacağını anlarlar ve Hüdhüd'ü kendilerine rehber seçerek padişahları olan Sîmurġ'a ulaşmak için yola koyulurlar.

Gülşehri bu bölümlerden sonra Dâstân-ı Muhammed Mustafâ 'Aleyhi's- Selâtu ve's-Selâm başlığı altında Hz.Muhammed'e ait bir hikâye anlatır. Fasl başlığı altında Hüdhüd'ün kuşlara ancak kendisiyle Simurg'a ulaşacaklarını fakat yollarının uzun ve çetin olduğunu söyler. Kuşlar bu sözleri duyduktan sonra sırasıyla özürlerini dile getirmeye başlarlar.

---

[38] Ahmet Kartal ; Attar'ın Mantıku't-tayr'ı ile Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ının Mukayesesi , I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003) Bildiriler , Kırşehir 2004, s.297-329.

Yaluñuz nite gire kimse yola
Gelüñüz kim kamumuz gitlüm bile

Ejdehâlar vardur ol yolda ‘azîm
Beryeler çok u beyâbânlar delim

Agudan acı sular içmek gerek
Çok ilanlar öldürüp geçmek gerek

Hüdhüdüñ kuşlar sözin çok gördiler
Cânlarınuñ külli terkin urdılar

Pâdişâh var-ıdugın çün bildiler
Kamusı hayrân u vâlih kaldılar

‘Âşık oldılar anuñ dergâhına
Her kul istedi kim ire şâhına
(251-256.b)
…

Ol gün anda hüdhüdi toyladılar
Yollarınuñ yaragın eylediler

İlla yol havfı vü hevlinden girü
Her biri getürdi bir ‘özr ilerü
(261–262.b)

Gülşehri’nin eserinde özür beyan eden kuşlar şunlardır:

KUŞUN ADI	ÖZÜR BEYİT SAYISI	HÜDHÜD’ÜN CEVAP BEYİT SAYISI	HİKÂYELER
Bülbül	12	12	Dâstân-ı Merd ü Zen Dâstân-I Şeyh Abdurrezzâk
Tûtî	21	16	Dâstân-ı Hızr ve Ân Velî ki Hızr-Râ Be-Refîkî Kabûl Ne-Kerd
Tâvus	10	10	Mesel Dâstân-ı Behiştiyân ki Bî - Hisâb u Kitâb u İcâzet Rıdvân Der Behişt Der Âmede
Hümâ	14	14	Mesel Dâstân-ı Pâdişâh-ı Rencûr ve Kûdek-i Ma‘sûm
Bat	15	19	Dâstân-ı Murg-ı Hânegî ve Beççegân-ı Bat (Hüdhüdün cevabından önce)
Şahbâz	21	22	Dâstân-ı Rüstem ve Gord (Hüdhüdün cevabından önce) Dâstân-ı Tûtì-i Hvâce (Hüdhüdün cevabından sonra)
Kebk	14	17	(Hikâye yok)
Bûm	13	16	(Hikâye yok)

Gülşehri ‘Özr Âverden-i Cem‘-i Murgân Pîş-i Hüdhüd ve Su’âl Kerden-i Mecmû‘-ı Murgân Ez Hüdhüd Der Pîşvâyî başlıkları altında, bütün kuşların özürlerinin dile getirildiği, kuşların Hüdhüde soru sormaları ve Hüdhüdün onlara cevabı hemen akabinde konuyla alakalı hikâyeler anlatılır.

Son olarak “ Reften-i Heme Murgân Be Hidmet-i Hüdhüd Be Hem Be-Râh-ı Kûh Be-Taleb-i Sîmurg “ başlığı altında kuşların yoldaki durumları anlatılır ve Kûh-ı Kâf’a padişahlarını bulmaya gelen otuz kuş aslında Sîmurġ’dur. Adı Sîmurġ olan otuz kuş gerçekten simurg yani otuz kuştur. Kuşlar Simurg, Simurg da kuşlardır. Böylelikle kendilerini terk edenler kendi katına gitmiş olurlar. Gülşehri hikâyeyi burada bitirir.

c. Bitiş Bölümü:

Der Hâtimet-i Kitâb-ı Mantıku’t-Tayr Bi’s-Sa‘adeti Ve’l-Hayr başlığı altında eserin bitiş bölümü verilmektedir. Bitiş bölümünden önce üç tane fasl verilmiştir. İlk iki fasılda bazı öğütler verilmiştir, son fasılda ise gönüle seslenilmiştir.

Eserin son bölümünde Attar’ın Fars dili ile söylediği eseri kendisinin Türk dili ile söylediğini, Türk dilini Fars diline değişmediğini açıklar. Farsça Feleknâme adlı eseri yazdıktan sonra Türk dili ile Mantıku’t-Tayr’ı daha bir güzel söylediğini ve kimsenin kendisi (Gülşehri) gibi söyleyemediğini belirtir.

Mantıku’t-tayr’ı ki ‘Attâr eyledi
Pârisîçe kuş dilini söyledi

Anı Türkî sûretinde biz dakı
Söyledük bülbül gibi Tañrı hakı

Çün *Felek-nâme* düzetdük şâhvâr
Pârisîçe taht u tâc u zernigâr

Türk dilinçe dahı Tâzîden latîf
Mantıku’t-tayr’ı eyledük aña harîf

Ben bu Türkî defterin çün dürmeyem
Pârisîçesi-y-ile degşürmeyem

Kimse böyle tatlu söz söylemedi
Kimse bundan yig kitâb eylemedi
(4408-4413.b)

Gülşehri yine bu bölümde eserinde ilmin sırlarını beyan ettiğini, asıl isminin Süleyman olduğunu, Gülşehri adıyla eserini yazdığını ve bu adla bütün dünyaya kendisini tanıttığını belirtir. Son olarak da Allah'a şükreder ve eserin yazarı olan Gülşehri'ye yani kendisine hayır duası edilmesini ister.

Sözi kaçan degme nâdân añlaya
Mantıku't-tayr'ı Süleymân añlaya

Añlamaya hikmetin degme hakîm
Zîra *fevka külli zî-'ilmin 'alîm(12/76)*[39]

Degme 'âm adlu bulımadı halâs
'Âlemi Gülşehri adı dutdı hâs (4425–4427.b)

Şükr ol bir Tanrı'ya kim bu kelâm
'Ömrümüzden ilerü oldı tamâm

Tañrı rahmet eylesün ol kişiye
Fâtiha ihsân ide kâtibine

Vallâhu a'lem bi's-savâb
Ve ileyhi yerci'ü'l-me'âb (4438–4440.b)

---

[39] Kur'an-ı Kerim, Yusuf Suresi(12/76): Yusuf kardeşinin yükünden önce onlarınkini aramaya basladı; sonra kardeşinin yükünden su kabını cıkardı. İşte biz Yusuf'a böyle bir plan kullanmasını vahyettik. Cünkü hükümdarın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı, meger ki Allah dileye. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinden üstün bir bilen bulunur."

2. 1. 2. ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİSİ'NİN NAZIM ŞEKLİ

Mesnevi nazım şekli ile yazılmış Lisânü't-tayr 3598 beyittten meydana gelmiş tasavvufî bir eserdir. Eserin asıl konusu kuşların konuşmasına dayanarak tasavvuf düşüncesinin temelini oluşturan Allah'ın kişide belirmesidir. Lisânü't-tayr'da mesnevi nazım şeklinin planı vardır. Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ında olduğu gibi Lisânü't-tayr da giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümlerinden oluşmaktadır.

a. Giriş Bölümü:

Nevayî eserinin başında 60 beyitlik bir tevhid, 36 beyitlik münacat, 28 beyitlik na't, Hz. Muhammed'in göğe çıkması yani miracın anlatıldığı 52 beyitlik miraç bölümlerinden sonra dört halife ve Attar'ın övüldüğü bölümler bulunmaktadır. Nevayî mesnevisinin giriş bölümünü Attar'ın övgüsü ile bitirmiştir.

Nevayi Attar'ın eserini türlü zenginlikleri olan dükkâna benzetir. Attar'ın bağışladığı nimetler, ölmüş gönüllere hayat vermektedir ve Attar çaresizlere çare bulmaktadır. Vahdet konusunu nazım ve nesirlerinde göstermiştir. Daha sonra Nevayi, Attar'ın Mantıku't-Tayr'dan başka yazdığı eserlerinden bahseder.

Her ni gerdûn bahr ile kânıda bar
Ança yüz Attar dükkânıda bar (258.b)

Nazm u nesridin ki tahrîr eyleben
Vahdet esrârını tefsir eyleben (270.b)

Lîk Hak Tevfik birse min gedâ
Şeyhnin rûhiga eylep iktidâ

Eyle kuşlar nutkını ızhâr itey
Bülbül ü tûtî kibi güftâr itey

Kim halâyık çün terennüm eylegey
Kuş tili birle tekellüm eylegey (293-295.b)
…
Tinrinin lutf u ‘inâyet hânıdın
Ya’ni ol Attarnın dükkânıdın (298.b)

b. Konunun İşlendiği Bölüm:

Eserin bu bölümünde kuşlar tolanırlar, başkan seçtikleri Hüdhüd’e sorular sorarlar, Hüdhüd bu sorulara cevap verir ve her cevaptan sonra da konuyla bağlantılı birer hikâye anlatılır.

Kuşlar sırasıyla Hüdhüd’e özürlerini dile getirirler. Şahbâz, şunkar, tavus, bülbül, tavuk, kiklik, kebk-deri, kebûter, karçıgay, bürgüt, kûf, hümay, ördek, tûtî, tezerv, kumri Hüdhüd’e özürlerini dile getirir ve Hüdhüd onlara cevap verir. Bu cevaptan sonra birer hikâye anlatılır. Devamında padişahları Sîmurġ’a ulaşmak için Hüdhüd’e sorular sorarlar. Hüdhüd de “talep, aşk, marifet, istigna, tevhid, fakr u fena vadileri”ni ve her vadinin anlatımından sonra konuyla bağlantılı birer hikâye anlatır. Eserin sonuna doğru yine aşk, talep, marifet, istigna, fakr u fena vadilerinde birer münacat ve her münacatın ardından birer temsil gelmektedir.

Nevayî'nin eserinde özür beyan eden kuşlar şunlardır:

KUŞUN ADI	ÖZÜR BEYİT SAYISI	HÜDHÜD'ÜN CEVAP BEYİT SAYISI	HİKÂYELER
Kumri	7	8	Hikâyet
Tûtî	10	12	İstişhâdıga Hikâyet
Tâvus	10	15	Hikâyet
Hümây	5	10	Hikâyet
Tavuk	7	13	Hikâyet
Şahbâz	21	22	Hikâyet
Kebk-i deri	7	9	Hikâyet
Bûm	13	16	Hikâyet
Şunkar	7	9	Hikâyet
Bürgüt	7	7	Hikâyet
Kebûter	6	7	Hikâyet
Karçıgay	7	11	Hikâyet
Kûf	7	5	Hikâyet
Ördek	7	7	Hikâyet
Tezerv	5	9	Hikâyet
Bülbül	8	8	Hikâyet

c. Bitiş Bölümü:

Nevayî eserinin bitiş bölümünde kitabını niçin yazdığını açıklar, daha çocukluğunda Mantıku't-tayr'a olan düşkünlüğünü anlatır. Burada anlattığına göre, Nevayî daha çocukken, bu eseri elinden bırakmazmış. Öyle ki sonunda başka insanlarla ülfeti kesmiş, yalnız başına kalıp hep onu okurmuş. Ana-babası bunu işitince deli olacak

diye korkularından Mantıku’t-tayr‘ı ortadan kaldırıp Nevayî’ye onunla uğraşmayı yasaklamışlar. Nevayî zamanla olgunlaşıp dört Divan ve Penc-Genc adını verdiği hamsesi ile Türk şiirinde bayrak çekince de Mantıku’t-tayr‘ın hayali hatırından çıkmamış. Aslında eseri olduğu gibi Türkçe’ye çevirmek istiyormuş fakat söz güç kendisi ise güçsüz olduğu için kaleme eli varmıyormuş. Sonunda bakmış ki ömür geçip gidiyor fakat arzusunu gerçekleştirecek zaman yok yaş gelip altmışına dayanınca kuşdilini şerh etmek için kalemini yontmuş. Her gecede ancak 40–50 beyit yazabiliyormuş. Attar’ın ruhu ona yardım etmiş ve kısa zamanda eseri bitirmiş.[40]

Yâdıma mundak kilür bu mâcerâ
Kim tufûliyyet çagı mekteb ara

Kim çiker etfâl-i merhûm-ı zebûn
Her tarafdın bir sebak zabtıga ün
…
Nesrdin ba’zı okur hem dâstân
Bu Gülistân yanlıg u ol Bûtsân

Mana ol hâletde ta’b-ı bû’l-heves
Mantıku’t-tayr eyler irdi mültemes (3476-3481.b)

Nevayî eserini yazmağa başladığında altmış yaşına girmiştir ve bu yaşta kuş dilini açıklamak için Şeyhi bildiği Attar’ın ruhundan kuvvet alarak yazmaya başlamıştır.

Altmışka ‘ömr koyganda kadem
Kuş tilin şerh itkeli yondum kalem

Şeyhnin rûhıdın istimdâd itip
Körgeç istimdâd ol imdâd itip (3509-3510.b)

[40] Canpolat, 1995: 4

Nevayi aklına düşen bu fikri düşünür ve her gece kırk elli beyit yazar. Fakat altmış yaşına gelmenin verdiği güçsüzlük onu eseri yazmakta zorlandırır. Attar'ın ruhu ona yardım ederek eserini az zamanda bitirir.

İrdi yarım kiçe işgâlim çagı
Tab' bu ma'niga meşgûl olmagı

Hâme reftârın niçe sürsem niçe
Kırk illik beyt her yarım kiçe

Safhaga yazmay karârım yok idi
Bu rakamda ihtiyârım yok idi

Şeyh rûhıdın yitip köp ihtimâm
Kıldım az fursatda erkâmın tamâm (3511-3514.b)

Nevayî 3527-3545 beyitleri arasında verdiği temsilde kitabı yazma sebebini anlatır. Yıkılan bir duvardan esinlenerek kitabı yazmaya başladığını ve Allah'a ulaştığını söyler. Devamında Nevayî'nin Fânî mahlasını kullandığı ve bu mahlastan ötürü özrü dile getirilir.

Bu rakamda Fânî eylerge lakab
Müstemi' bolganga aytur-min sebeb

Kim bu defter nazmıdın küllî murâd
Çünki merci' meyli irdi vü me'âd

Munda Fânî bolmay olmas iş tamâm
Fânî andın taptı nazmım ihtimâm
…

Gerçi bu iki tenâsüb yâr idi
Nazmıma hem bu tahallus bar idi

Ger tahallus munda Fânî eyledim
Bu tenâsüblerdin anı eyledim (3561-3568.b)

Yine son bölümde İslâm padişahlarından Şâh Ebu'l-gazi ve Sultan Hüseyin'e dua edilir. Devletlerinin kutlu, kendilerinin de huzurlu, zulümsüz bir hayat geçirmeleri için Allah'a dua eder. Son olarak da Nevayî kendisi ve kitabı Lisânü't-tayr için dua eder, Allah'a yalvarır, günahları için tövbe eder. Böylece eser tamamlanmış olur.

Lutf ile yâ Rab ki barın 'afv kıl
Nâme-i a'mâldin hem mahv kıl

Her perişân söz ki yazdım ya Kerîm
Barçadın estagfiru'llâhu'l-'azîm (3597-3598.b)

2.1.3. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSANÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN NAZIM ŞEKLİ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Kuruluş itibarıyla mesnevilerin metni üçe ayrılır: 1) Giriş, 2) Asıl Konu, 3) Bitiş. Giriş bölümünde her mesnevide bulunmamakla beraber, besmele, tevhid, münacat, na't, dört halifeye övgü, yöneticilere ve eserin ithaf edildiği kişiye övgü, eserin yazılış sebebi yer alır.[41]

Gülşehri ve Nevayi de eserlerini mesnevi nazım şekli ile yazmışlardır. Birçok mesnevide olduğu gibi Mantıku't-tayr ile Lisanü't-tayr mesnevileri de giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümlerinden oluşmaktadır.

Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ı 4440, Ali Şir Nevayi'nin Lisanü't-tayr'ı 3598 beyitten oluşmaktadır. Mesnevilerin konusu, vahdet-i vücut (varlık birliği) inanışını anlatmaktır. Bütün varlıklarda çeşitli şekillerde ortaya çıkan Allah'tır. Her şey Allah'ın varlığına ve birliğine dalalet eder.

Gülşehri eserine tevhid özelliğinde olan 17 beyitlik bir girişten sonra Hz. Muhammed'in kavline uymayı öğütleyen beyitlerden sonra Simurg tasvir edilir. Nevayi ise eserine 60 beyitlik bir tevhid, 36 beyitlik bir münacat, 28 beyitlik bir na't ve 52 beyitlik mirac bölümlerinden sonra dört halife'nin anlatıldığı bölüm ve Attar'ın övgüsüne yer veren 298 beyitlik bir giriş bölümü yazmıştır.

Görüldüğü gibi Nevayi'nin Lisanü't-tayr mesnevisinin giriş bölümü, mesnevilerde görülen giriş bölümleri gibidir. Tevhid, na't, münacat, medh-i çihar-yar-ı güzin (dört halife için yazılan övgü), mirac ve Attar'a medhiye bölümleri Nevayi'nin

[41]İsen, 2006: 225

eserinde bulunmaktadır. Gülşehri ise 17 beyitlik giriş bölümünde bir besmele beyti ve tevhid beyitleri yazmıştır. Diğer bölümler eserinde yoktur.

Her iki mesnevide de konunun işlendiği bölüm aynıdır. Kuşlar toplanır, Hüdhüd başkanlığında Simurg'u bulmak için yola çıkarlar. Bazı kuşlar ona ulaşmaktan vazgeçer ve Hüdhüde özürlerini dile getirirler. Hüdhüd de onların her özrüne bir cevap bulup Simurg'a (Allah'a) ulaşmalarını ister.

Gülşehri ve Nevayi "Attar'ın Mantıku't-Tayr" eserini örnek alarak yazdıkları mesnevilerinde konuya bağlı kalmışlardır. Attar da Mantıku't-Tayr'ında kuşların bir padişaha gerek olduğunu, bir ülkenin padişahsız olamaması gibi kuşların da padişahsız kalamayacaklarını belirterek kuşları bir padişah aramaya yöneltir. O kuşların içerisinde bulunan Hüdhüd kuşu padişahı tanıyıp bildiğini fakat ona yalnız ulaşamayacağını söyler. Kendisine yoldaş olunursa o padişahın ve tapısının mahremi olursunuz diyor. Sonra Hüdhüd kuşlara yolun uzunluğundan ve müşkillerinden bahseder. Simurg'un özelliklerini anlatır. Kuşlar Hüdhüd ile birlikte yola koyulurlar. Yolda bazı kuşlar yolun uzun ve güç olmasından vazgeçerler, Hüdhüde özürlerini dile getirirler.

Attar on kuşun özrünü dile getirir ve aralara bir hikâye yerleştirir. Sonra diğer kuşların mazeretlerini ve Hüdhüdün onlara verdiği cevapları yazar. Ardından da bir veya birden fazla hikâye anlatır.

Kuşlar yedi vadiden geçerek padişahları olan Simurg'a ulaşırlar. Ulaştıklarında kuşlardan sadece otuz kuş kalmıştır. Allah bu otuz kuşta tecelli olmuştur. Padişahları bildikleri Simurg aslında "si-murg" otuz kuştur.

Attar'ın Mantıku'-Tayr'ının konusu Gülşehri ve Nevayi tarafından değişiklik yapılmadan, Attar'a sadık kalınarak işlenmiştir.

Gülşehri giriş bölümünden sonra konunun işlendiği bölüme "İbtida-yı Dastan-ı Simurg" başlığı ile geçer. Bu bölüm 4311 beyittir. Kuşlar toplanırlar, Hüdhüd kuşu da onlarla birliktedir. Kuşların kendisiyle geldikleri takdirde padişahları olan Simurg'u bulacaklarını fakat yolların uzun ve yorucu olduğunu söyleyen Hüdhüd Simurg'un özelliklerini saymaya başlar. Kuşlar yolun uzun ve zorlu olduğunu öğrendiklerinde birer özürlerini dile getiriler. Hüdhüd de onları verdiği cevaplarla ikna etmeye çalışır.

Nevayi ise konunun işlendiği bölümü, kuşların bir araya gelip içlerinden birini başkan seçip padişahları olan Simurg'a ulaşmak istemeleri ile başlatır. Kura ile Hüdhüd başkan seçilir ve kuşlara Simurg'dan bahseder. Simurg Kaf dağının ardındadır ve ona giden yollar uzun ve meşakkatlidir. Bunu duyan kuşlardan bazıları özürlerini dile getirip Simurg'dan vazgeçerler. Hüdhüd de onları bu yoldan vazgeçirmemeye çalışır.

Gülşehri daha sonra diğer kuşların sorularına yer verir. Bu sorular; ilim, fütüvvet, gıybet, yalan, nefis, hışm, yolun mesafesi gibi sorulardır. "Bu tarz sorularla kuşlar kendi hususiyetlerini ortaya koyup dolayısıyla Simurg'a varmaya yüzleri olmadığını arz ile yola çıkmamak için itiraz ederler. Hüdhüd, bıkmaksızın her kuşa, ayrı ayrı ikna edici cevaplar verir."[42]

Her soru ve cevaptan sonra konuyla alakalı hikâyeler anlatılır. Bu hikâyeler bir veya birden fazladır. Hikâyeler kuşların soruları ve Hüdhüdün cevabının hemen ardından verildiği gibi kuşların sorusundan sonra ve Hüdhüdün cevabından önce de verildiği görülmektedir.

Gülşehri ve Attar'ın Mantıku't-tayr adlı mesnevilerinde görülen birden fazla hikâye Nevayî'nin Lisânü't-tayr'ında yoktur. Nevayî konuyla ilgili hikâyeleri birer hikâye ile vermiştir. Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ında dediğimiz "çevçeve hikâye ile bu

---

[42] Yavuz, 2007: XXXVII

hikâyenin çeşitli yerlerine serpiştirilmiş küçük tâli hikâyelerden oluşmaktadır[43]" tezi, Nevayî'nin Lisânü't-tayr'ında yoktur. Lisânü't-tayr'da çerçeve hikâye ile diğer hikâyeler arasında kopukluk yoktur yani birer hikâye bizi çerçeve hikâyeden uzaklaştırmaz.

Kuşlar Hüdhüdün başkanlığında Simug'u bulmak için yola koyulurlar, kuşların yoldaki durumları anlatılır. Kuşların içinden Simurg'a erişen otuz kuş olmuştur. Bu otuz kuş da "si-murg"dur. Padişahları sandıkları Simurg aslında kendileridir.

Nevayi'de ise kuşlar özürlerinin ardından büyük yolculuğa çıkarlar. Bu yolculuk esnasında önlerine büyük vadiler çıkar. Kuşlar Hüdhüde sorular sormaya başlar ve Hüdhüd de onlara cevap verir.

Yine insan tiplerine koşut olarak sorulan bu sorularda, herkesin bu yollardan geçerek, Tanrıya ulaşmasının mümkün olup olmadığı konusu işlenir. Hüdhüd hepsine yanıtlar verir, her yanıttan sonra bir öykü anlatılır. Bu öykülerde, kuşlar içinmiş gibi gösterilen sorunların, gerçekte insanlar için olduğu da daha açık olarak görülür.[44]

Nevayi soru-cevap ve öykülerden sonra Gülşehri'de olmayan yedi vadinin anlatıldığı bölüme geçmektedir. Vadilerin özellikleri verilir ve her birinden sonra birer hikâye anlatılır. Kuşlar fena vadisinden beka vadisine ulaşırlar. Bu vadiye ulaşan sadece otuz kuştur. Kuşların bazıları yola devam edememiştir. Simurg'a ulaşan otuz kuş aslında "si-murg"dur. Allah kendilerinde tecelli olmuştur.

Mesnevilerin bitiş bölümde ise, genellikle Hatime başlığı altında, dua, övünme, eserin adı ve yazılış tarihi, okuyandan dua isteği ve mesnevinin vezni ile ilgili bilgileri içeren beyitler yer alır. Bu bölümde bazen kitabın tamamlandığı tarih de kaydedilir. [45]

---

[43] Cunbur, a.g.e
[44] Canpolat, 1995: 14
[45] İsen, 2006: 225

Gülşehri Mantıku't-tayr'ında bitiş bölümünden önce üç tane fasıl vermiştir. İki fasılda bazı nasihat ve ikazlar verilirken üçüncü fasılda ise gönüle seslenilmiştir. Eserinin bitiş bölümünde Attar'ın Fars diliyle söylediği eseri kendisinin Türk dili ile söylediğini, asıl isminin Süleyman olduğunu, eserin yazılış tarihini bir tarih beyti ile gösterdiğini ve Gülşehri adıyla eserini bitirdiğini anlatır. Allah'a şükeder ve Allah'tan hayır duası isteyerek mesnevisini bitirir.

Nevayi ise eserinin bitiş bölümünde kitabını yazma sebebini anlatır. Kısa bir zamanda eserini yazmış ve bu zamanki yaşı altmıştır. Nevayi eserini Fani mahlasıyla yazmıştır ve bunu eserinin bitiş bölümünde söylemiştir. Devamında zamanın padişahlarına, kendisine ve eseri Lisanü't-tayr'a hayır duası istemiştir.

Nevayi eseri Lisanü't-tayr'ı yazma sebebini bitiş bölümünde verirken Gülşehri konunun işlendiği bölümün içinde yer alan hikâyelerin birinde vermektedir. Nevayi eserini yıkılan bir duvardan esinlenerek yazdığını açıklarken Gülşehri'de İran'ın meşhur şairi Sadi'nin isteği üzerine eserini yazdığını söylemektedir. Her iki şair de eserine Allah'a dua ederek son verir.

2. 2. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSANÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN VEZİN BAKIMINDAN İNCELENİP KARŞILAŞTIRILMASI

2. 2. 1. GÜLŞEHRİ'NİN MANTIKU'T-TAYR MESNEVİSİ'NİN VEZNİ

Divan edebiyatında ifade özellikleri olarak birtakım iç ve dış unsurlar vardır. Bu özelliklerden vezin, şekil ve kafiye ifadenin dış unsurlarını teşkil ederler. Bunları bir dereceye kadar ifadeyi düzenleyen ve sınırlandıran teknik ölçü ve kalıp olarak kabul edebiliriz. Ancak bunlar, sadece kuru bir kalıptan ibaret değildirler.[46]

İslam edebiyatının tek ve müşterek vezni olan aruz yıllar yılı Araplar tarafından her bakımdan Arapçanın bünyesine uygun bir vezin olarak kurulmuş ve geliştirilmiştir. Daha sonra Acemler bu aruzu Araplardan almışlar ve kendi dilleri olan Farsça'ya göre düzenleyip kullanmaya başlamışlardır. Aruz vezni ile birçok eser verilmiştir. Mantıku't-tayr da aruz vezninin kullanıldığı başlangıç devri eserlerinden biridir. Eserin vezni, Attar'ın Mantıku't-tayr'ında olduğu gibi **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** dür. Gülşehri Mantıku't-tayr'ının birkaç yerinde kalıp olarak bu vezinden bahseder:

Oyna atı yohsa oldun şâhı mât
(fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât)

Cehl zulmetdür ilm âb-ı hayât
(fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât)

---

[46]F.Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi s.155

Gülşehri Mantıku’t-tayr’ında, vezin zaruretlerinden dolayı bazı aksaklıklar mevcuttur. Bunların başında özellikle Türkçe kelimelerde hecelerin uzatılması ile yapılan imâle gelmektedir. Bu, Gülşehri ‘de çok sık görülmektedir [47] :

Yüz tagı bir günde ol yolda geçe
Yüz deñizi cür‘a sanıban içe (249.b)

‘Işkı kimse eylemez-ise ‘ayân
Saña Gülşehrî kıla bir bir beyân (317.b)

Bir iki gün bile sohbet kılalum
Degme sözüñ hadd ü resmin bilelüm (799.b)

Dizi üstinden elini kaldura
Bir tapança-y-ıla beni öldüre (1218.b)

Bilinür kişimise öge-y-idüm
Müdde‘üm bellümise söge-y-i-düm (1286.b)

İşbu yoldan gel bize sen sâki ol
Dünyada bu adlar-ıla bâki ol (2653.b)

Bu ne yılduzdur anı tañlar mısın
Yâ evi kangı-durur añlar mısın (2834.b)

Çün benüm yügürdügümi bilesin
Sen bu eve uçagelmiş olasın (3535.b)

---

[47] Kartal, 2004: 303

Kiçi yol ulu yoluñ fer'i-durur
Ulu yol peygamberüñ şer'i-durur (4109.b)

Çün dilediler içerü girmege
İstedükleri yüzini görmege (4297.b)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi eserde imâle yapılmış birçok beyit bulunmaktadır. Şair imâleyi (a, ı, i) gibi seslerde yapmıştır.

Gülşehri'de vezin zaruretlerinden dolayı görülen aksaklıklarından bir diğeri ise zihâftır. Bu özellikle Arapça ve Farsça asıllı kelimelerde görülmektedir [48] :

Şeyh eydür bunda nâm u neng yok
İy 'azîz ü fahr u âz u 'âr çok (433.b)

Çok hakîmler şâh dirşürmiş-idi
Her birisinden devâ sormış-ıdı (958.b)

Ol ki yüz korku-y-ıla yazuk kılur
Kendüzin bir 'âciz ü 'âsî bilür (3140.b)

Zâvyesinde bir şıh oturmış-ıdı
Ol nazardan kim Hak'ı görmiş-idi (3194.b)

Eyle kim ben yügürigirdüm yola
Hâşa kim kuş benden ilerü gele (3533.b)

---

[48] Kartal, 2004: 303

Şair vezne uydurmak için (illâ)ları illa , (zîrâ)ları da zîra şeklinde kullanır[49]:

İlla çün ‘ışkuñ senüñ gâlib idi
Beni görmege becid tâlib idi (303.b)

Eydür iy miskîn senüñ gibi kişi
Dutmaya zîra degül-durur işi (1177.b)

İ‘tikâduñ döne vü kalmaya uz
Zîra îmânda mukallidsin henûz (1896.b)

Hvōca eydür hoş kelâmuñ var-imiş
İlla key hûn-hvâr selâmuñ var-imiş (1382.b)

Altunı cömerd iledür ilerü
İlla terk ider dükelini girü (1487.b)

İlla biz bir şemmesin söyleyelüm
‘Âşık u ma‘şûkı şerh eyleyelüm (1693.b)

Zîra dünyâda bilinmez kişiler
Zerre gibi dek güneşde ışılar (1859.b)

Eydesin masnû‘a bir sâni‘ gerek
Zîra her mecmû‘a bir Câmi‘ gerek (1898.b)

---

[49] Cunbur Müjgan (1952), Gülşehri ve Mantık’ut-tayr’ı Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü, Ankara (Basılmamış Doktora Tezi) s.123

İlla ‘ârifler ebu’l-vakt oldılar
Zîra her vakt iktizâsın kıldılar (2411.b)

Añlamaya hikmetin degme hakîm
Zîra *fevka külli zî-‘ilmin ‘alîm(12/76)*[50] *(4426.b)*

Gülşehri’de görülen vezin aksaklıklarından bir diğeri de kelimelerin birbirine karışarak vokalin düşmesidir. Vokalle biten bir kelimeden sonra vokalle başlayan bir kelime geldiğinde ilk kelimedeki vokalin düşmesiyle iki kelimenin birleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu şu şekillerde görülmektedir[51]:

Ne soru zarfından sonra vokalle başlayan bir kelime gelince “ne” soru zarfının ünlüsü (e) düşer:

Pâdişâhı añlamışam n’ideyim
Yaluñuz bu yola nite gideyim (62.b)

N’ideyim ne kılayım n’itsem olur
Bilmezem hîç kançaru gitsem olur (1400.b)

Benüm ögüdüme girmez n’ideyim
‘Aklı çün ol söze irmez n’ideyim (1831.b)

Kimse bilmesün bular n'itdügini
Muttali‘ kılma aña, illâ beni (3113.b)

---

[50] Kur’an-ı Kerim Yusuf Suresi,12/76. Yusuf kardeşinin yükünden önce onlarınkini aramaya başladı; sonra kardeşinin yükünden su kabını cıkardı. İşte biz Yusuf'a böyle bir plan kullanmasını vahyettik. Cünkü hükümdarın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı, meger ki Allah dileye. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinden üstün bir bilen bulunur."
[51] Kartal, 2004: 303

Gülşehri bazı Türkçe kelimelerin hecelerini düşürmüştür. Bunu yapmasındaki amacı, vezin bozukluğunu ortadan kaldırmaktır.

Oyn ide el ard-ıla bir kez kakar
Rüstem'i atdan yir üstine yıkar (1207.b)

Kılmadın bir zerre eksük tapudan
Senden ötri sürdi beni kapudan (3349.b)

Şehd ü şeker hanını key dökmişüz
Dürr ü gevher tohmını çok ekmişüz (4415.b)

Gülşehri Şeyh San'an Hikâyesi'nin sonunda kendinden evvel yetişmiş bir şair için,

Vezn-içün lafzuñ gidermiş harfini
Artuk eksük söylemiş söz sarfını (750.b)

demesine rağmen kendisi de eserinde pek çok vezin hatası yapmıştır. Vezin hatalarının verdiği kırık döküklüğe rağmen, eserin vezninin düzgün olduğu beyitler tabiî ki çoktur. Gülşehri, kendinden evvel ve kendinden sonra yetişen şairlere göre yine de vezne hâkimdir diyebiliriz.[52]

---

[52] Cunbur, 1952: 123

2.2.2. ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİSİ'NİN VEZNİ

Ali Şir Nevayî'nin Lisânü't-tayr mesnevisinin vezni de Gülşehri'nin Mantıku't-tayr mesnevisinin vezni ile yazılmıştır. Vezni; **Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** 'dür.

Nevayî, Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ında birkaç beyitinde kalıp olarak verdiği vezni kendisi eserinde göstermemiştir.

Ali Nihat Tarlan Nevayî hakkında ,"Nevayî Lisânü't-tayr'ında Türk dilinin gelişmesini ve Türkçenin gündeme gelmesini sağlamıştır. Bilindiği gibi Nevayî'nin amacı, İran edebiyatını benimseyip Türk ruhuna uygun bir şekle sokarak Türkçeyi yüksek bir sanat dili haline getirmek ve bu dilde seviyeli sanat eserleri kaleme almaktır" demiştir.[53]

Gülşehri gibi Nevayî de Türk dilini aruza uydurmaya çalışmış fakat hatalı beyitlerle karşılaşmıştır. Bunu gidermek için de imâle ve zihaflara başvurmuştur.

Ana her dem yüz dürûd u min selâm
'Âlem ehlidin ilâ yevmi'l-kıyâm (123.b)

Gâr ara yârıga eylep cân nisâr
Yârı anın adın eylep yâr-ı gâr (182.b)

Mekke tâkıdın tüşürmekte Hübel
İgni hazretnin ayagıga mahal (235.b)

Merhabâ ey sunkar-ı çarh-âşiyân
Şeh kolında menzilin eylep 'ıyân (531.b)

[53] Yusuf Çetindağ, Ali Şir Nevayî ve Türk Şiir Dili, Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı

Özni Sîmurg istese irdi nihân
Sâyesi bolmas idi hergiz ‘ıyân (989.b)

Kayda oltursa idi itlerge şâh
Halka irdi devride hayl u sipâh (1661.b)

Munda zâhirde eger cür’et durur
Lîk ma’nî yolıdın vahdet durur (2239.b)

Sizge anda ni vücûd u ni ‘adem
Bel vücûdunuz ‘âdemdin dagı kem (3127.b)

Yukarıda verilen örnek beyitlerde imâle yapıldığı görülmektedir. Nevayî eserinde imâlenin yanında zihafı da kullanmıştır. Gülşehri’nin Mantıku’t-tayr’ına göre Nevayî’nin Lisânü’t-tayr’ında daha çok zihaf kullanılmıştır. Bunun sebebi de, Lisânü’t-tayr’da Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun olarak kullanılmasıdır. Zihaf yapılan beyitlerden örnekler verilirse:

Bolga-siz renc ü riyâzet vâkıfı
Şah birle nefsiniznin ‘ârifi (467.b)

Gâh taltîf-i mekâl eyler idi
Gâhi ızhâr-ı kemâl eyler idi (603.b)

Barça şehler çün mübâhîdür mana
İsm kuşlar pâdişâhıdur mana (817.b)

Köp hacâlet birle şeyh-i nâ-murâd
Didi ey insân sıfatlıg hûr-zâd (1298.b)

Çün hümây-ı himmeti açkay kanat
Yüz tümen min halk tapkaylar necât (2200.b)

Lutf ile yâ Râb ki barın ‘afv kıl
Nâme-i a’mâldin hem mahv kıl (3597.b)

Ali Şir Nevayî’nin eserinde vezin hatası bulunmayan beyitlerin fazlalığı şairin Türkçe kelimeleri kullanmasından kaynaklanmıştır.

Nevayî ‘nin nazarında Türkçe kelimeler âdeta birer “bahar gülü”gibidir[54].

Çünki yok andın kutulmaglıg mana
Çâredür me’mûrı bolmaglıg mana

Eyle muztar-min anın vesvâsıdın
Kim zebûndur ‘akl anın ihsâsıdın (1826-1827.beyitler)

Kılganın mutlak çıkargay könlidin
Her ni kılmış irdi bargay könlidin (2132.b)

Çün müyesser boldı matlûbun sinin
Kirdi âgûşunga mahbûbun sinin (2369.b)

[54] Prof.Dr. Metin Karaörs, Nevayî ve Fuzûlî’de “Söz”ün Değeri II, İstiklâl Gazetesi, Mart 2009 56.sayı

2.2.3. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSANÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN VEZİN YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Aruzun kısa kalıplarıyla yazılan mesnevide beyit sayısı sınırsızdır.[55] Mesneviler daha çok "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" , "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" , "mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ûlün" , "fa'ûlün fa'ûlün fa'ûlün fa'ûl" gibi kısa vezinlerle yazılır.[56]

Gülşehri Mantıku't-tayr'ını ve Ali Şir Nevayi Lisanü't-tayr'ını "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" aruz vezni ile yazmıştır. Gülşehri mesnevisinin birkaç yerinde kalıp olarak bu vezinden bahsetmiştir. Fakat Ali Şir Nevayi'nin mesnevisinde bunu göremeyiz.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Zulmet oldı cehl 'ilm âb-ı hayât (241.b) Gülşehri

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Cehl zulmetdür 'ilim âb-ı hayât (2508.b) Gülşehri

Remel bahrinin bu müseddes kalıbı da Türk edebiyatında en çok kullanılan kalıplardandır. Kısa oluşu nedeniyle pek çok mesnevi bu kalıpla yazılmıştır. [57]

İranlılar aruzu Araplardan almışlardır. Ancak Fars dili ile Arap dili arasında hece yapısı açısından pek fark yoktur. Buna rağmen İranlılar aruzu kendi dillerine göre bazı

---

[55] Kemal Bek, Metin İncelemeleriyle Sözlü Yazın Döneminden Tanzimat Dönemine Eski Türk Yazını, Donkişot Yay. İstanbul 2004, s.238
[56] İpekten, 2006: 59
[57] İpekten, 2006: 222

değişikliklere tabi tutarak yenilikler yapmışlardır. Türkler ise aruzu İranlılardan ve pek az değişiklik yaparak almışlardır.[58]

Uzun ünlü bulunmayan Türkçede kelimeleri aruzla söylemek oldukça güçtür. Bunun için Gülşehri ve Nevayi bu ölçüyü daha kolay kullanabilmek ve beytin ahengini arttırmak için "vasl, imale, zihaf ve medd"e başvurmuştur. Gülşehri'nin mesnevisinde bunları daha çok kullandığını görmekteyiz. Nevayi de mesnevisinde kullanmış fakat mesnevisini yazdığı dönem itibarıyla hatasız beyitler sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Sanma kim benem anı göregelen
Ol-durur girü beni soragelen (3548.b) Gülşehri, imale

Kayda oltursa idi itlerge şâh
Halka irdi devride hayl u sipâh (1661.b) Nevayi, imale

Zehr içe er kim şeker sözler diye
Tıfl ola kim dem-be-dem şekker yiye (780.b) Gülşehri, imale

Ol marazdın beyle kutkardı anı
Ol hatardın beyle ötkerdi anı (1781.b) Nevayi, imale

Yidi yüz on yidi yıl olmış-ıdı
Hicrete kim bu gül açılmış-ıdı (4403.b) Gülşehri, imale

Boldı çün kâmın revâ maksûd ara
Bilmese il bilmesün ol macerâ (3058.b) Nevayi, imale

Mesnevilerde imale-i memdûd yani medd de yapılmıştır. Medd aruz kusuru sayılmadığı gibi şairlerce çok kez ahengi artırmak için özellikle yapılmıştır. Gülşehri'nin mesnevisine göre Nevayi'nin mesnevisinde medd yapılan beyitler fazlalıktadır.

---

[58] İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, L&M Yay. Ankara 2003, s.39

Şeyh yâri emrine fermân kılur
Yârine âsî olan ‘isyân kılur (553.b) Gülşehri, medd

Beyle yolga kim kirek yek-renglıg
Özni tapmas-min sahîh âhenglıg (1752.b) Nevayi, medd

Ger bu kündür hûb tanla hûb imes
Hûb kim bu nev’dür mergûb imes (1964.b) Nevayi, medd

Gam ki andın bolsa bilgil şâdlıg
Her beliyyet kaydıdın âzâdlıg (2358.b) Nevayi, medd

Fârsî âyîn ulus fehm ittiler
Barça mahfî dikkatiga yittiler (3293.b) Nevayi, medd

Vezin hatası bulunmayan mısralar ve beyitler Nevayi’nin mesnevisinde daha çoktur.

Çün mürîd ashâba söyler böyle dil
Dükeli ashâbı kalurlar hacîl (629.b) Gülşehri

Böyle gökçek yavrılar kim bende var
İy Müsülmânlar bir eydüñ kanda var (1043.b) Gülşehri

Zîra kim nâgâh göresiz bir begi
Atlas içinde vü tâzî bindügi (1575.b) Gülşehri

Bû-riyâdın ser-be-ser kisvet ana
Sagdag u kalkan bile râyet ana (839.b) Nevayi

Bâg-ı rahmetdin yana isti nesîm
Boldı yüz min renc ü mihnetdin selîm (1742.b) Nevayi

Bagladı zünnâr yüz min ehl-i dîn
Tâ Mesîh enfâsıdın cân taptı tîn (2690.b) Nevayi

Turfe kuş-sın ravza nahlistânıdın
Pâk u tâhir-sin şeref bustânıdın (3202.b) Nevayi

Ey cenâbın yüz felekdin hem vasî ‘
Âsitânın min zuhaldin hem refi ‘ (3402.b) Nevayi

Mantıku’t-tayr devrindeki en güzel ve temiz yazı diline sahip olmakla beraber bütün pürüzlerden arınmış değildir. Aruz vezninin etkisiyle meydana gelmiş, Türkçenin fonetik bünyesine uymayan bir takım uzunluklar, hece düşüklükleri, yabancı dillerin özelliklerini gösteren cümleler, sık sık tekrarlanan (ki) ve (meger) ve (çün)ler insanı rahatsız etmektedir.

Sonuç olarak, Feridüddin-i Attar’ın Mantıku’t-Tayr mesnevisi aruzun remel bahrinin “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Gülşehri ve Nevayi de mesnevilerde aynı vezni kullanmışlardır. Gülşehri mesnevisinde bu kalıbı bazı yerlerde göstermiştir.[59] Attar ve Nevayi’de bu durum söz konusu değildir.

Yaşadıkları dönem itibarıyle Nevayi’nin eserinde Arapça ve Farsça kelimelerin fazlalığı eserde vezin hatalarına neden olmuştur. Özellikle mesnevide “medd”lerin fazlalığı gözden kaçmaz. Gülşehri’nin mesnevisinde de imalelerin fazlalığı dikkat çeker. Gülşehri Nevayi’ye göre Türkçe kelimeleri aruza uydurmakta pek başarılı olamamıştır diyebiliriz. Çünkü Nevayi’nin mesnevisinde vezne uyan, kusursuz birden çok mısra ve beyit bulunmaktadır.

---

[59] Bkz. Gülşehri’nin Mantıku’t-Tayr Mesnevisinde Vezin Bölümü

2.3. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSANÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN KAFİYE VE REDİF BAKIMINDAN İNCELENİP KARŞILAŞTIRILMASI

2.3.1. GÜLŞEHRİ'NİN MANTIKU'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE KAFİYE VE REDİF

MESNEVİDE TESPİT EDİLEN KAFİYELER:

Cinas: 41, 93, 231, 364, 507, 520, 583, 600, 601, 607, 610, 889, 947.

Zengin Kafiye: 9, 14, 19, 45, 64, 86, 118, 135, 136, 140, 147, 157, 161, 187, 210, 224, 228, 230, 246, 247, 280, 317, 321, 323, 332, 345, 352, 354, 405, 421, 422, 424, 432, 436, 449, 467, 499, 522, 523, 530, 538, 546, 550, 551, 556, 560, 585, 614, 623, 705, 711, 730, 778, 811, 823, 833, 844, 851, 859, 919, 929, 931, 938, 959, 971.

Tam Kafiye: 2, 5, 10, 18, 22, 25, 35, 37, 42, 44, 46, 54, 55, 61, 63, 65, 67, 68, 70, 72, 75, 94, 101, 102, 110, 115, 122, 124, 128, 129, 134, 138, 143, 149, 155, 163, 164, 177, 178, 181, 182, 191, 193, 195, 196, 202, 205, 206, 211, 213, 219, 220, 221, 229, 232, 233, 235, 236, 241, 250, 251, 252, 262, 277, 282, 284, 290, 291, 298, 301, 305, 306, 310, 325, 328, 330, 331, 335, 339, 341, 356, 360, 370, 380, 382, 383, 403, 407, 408, 409, 412, 413, 415, 416, 417, 418, 420, 433, 434, 437, 447, 450, 453, 455, 460, 461, 469, 471, 474, 476, 482, 486, 487, 488, 489, 491, 493, 494, 496, 506, 508, 513, 527, 528, 541, 542, 549, 554, 557, 561, 566, 575, 576, 579, 581, 589, 590, 592, 593, 603, 605, 608, 637, 644, 646, 651, 652, 655, 656, 657, 658, 664, 669, 672, 678, 679, 680, 681, 686, 687, 688, 689, 700, 704, 710, 721, 733, 745, 746, 760, 768, 774, 792, 798, 801, 809, 810, 815, 816, 830, 831, 840, 845, 847, 877, 878, 879, 884, 886, 891, 907, 913, 922, 923, 935, 936, 954, 957, 970, 973, 974, 975, 983, 991, 997, 1000.

Yarım Kafiye: 8, 16, 58, 132, 151, 159, 276, 287, 318, 329, 387, 459, 478, 537, 539, 559, 578, 595, 629, 647, 650, 667, 691, 697, 718, 755, 757, 765, 793, 807, 834, 836, 901, 928, 939, 985, 998.

MESNEVİDE TESPİT EDİLEN REDİFLER:

1. **Ek redif:** 3, 30, 34, 40,50, 6, 7, 11, 13, 15, 20, 21, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 34, 38, 40, 43, 48, 50, 52, 53, 57, 60, 62, 66, 69, 71, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 86, 88, 89, 90, 92, 95, 96, 97, 99, 100, 103, 105, 106, 108, 109, 112, 113, 116, 119, 121, 123, 125, 127, 130, 131, 133, 137, 139, 141, 142, 144, 146, 148, 150, 153, 154, 156, 158, 160, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 180, 183, 184, 188, 192, 194, 197, 198, 200, 203, 204, 207, 209, 212, 214, 215, 217, 218, 222, 223, 226, 227, 234, 237, 240, 242, 244, 249, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 266, 267, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 279, 283, 285, 286, 288, 296, 297, 299, 300, 302, 304, 307, 308, 309, 312, 314, 315, 319, 322, 333, 334, 336, 342, 343, 346, 349, 350, 351, 352, 355, 359, 361, 365, 368, 369, 373, 375, 376, 377, 378, 384, 386, 388, 389, 390, 391, 393, 394, 395, 399, 402, 404, 410, 414, 419, 425, 426, 427, 430, 431, 440, 443, 444, 445, 451, 454, 462, 464, 466, 472, 473, 480, 484, 485, 490, 495, 497, 498, 500, 501, 504, 505, 509, 516, 517, 519, 521, 526, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 543, 547, 548, 552, 555, 558, 563, 565, 569, 570, 571, 572, 574, 577, 582, 587, 588, 591, 596, 597, 598, 599, 602, 604, 606, 612, 616, 619, 620, 621, 622, 625, 626, 630, 631, 632, 633, 634, 636, 638, 639, 642, 643, 645, 649, 659, 661, 662, 663, 665, 666, 668, 673, 682, 683, 684, 685, 692, 699, 701, 702, 705, 707, 708, 713, 714, 715, 716, 717, 719, 723, 725, 727, 728, 729, 731, 732, 734, 735, 736, 737, 739, 740, 741, 744, 747, 748, 750, 751, 752, 753, 756, 763, 764, 766, 767, 772, 773, 775, 779, 780, 782, 784, 785, 786, 791, 794, 795, 799, 800, 802, 803, 804, 805, 808, 813, 818, 821, 822, 824, 825, 827, 828, 829, 835, 839, 841, 842, 843, 846, 848, 849, 850, 853, 854, 856, 857, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 880, 881, 885, 887, 889, 892, 893, 895, 896, 897, 905, 906, 910, 915, 916, 920, 926, 927, 929, 930, 932, 933, 934, 937, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 949, 951, 952, 953, 955, 961, 962, 963,

964, 965, 967, 968, 969, 971, 972, 977, 978, 980, 981, 982, 984, 986, 987, 988, 989, 990, 992, 993, 994, 995, 999.

2. **Ek gurubu redif:**

Ek+ Türkçe: 1, 7, 13, 27, 36, 33, 36, 39, 47, 85, 87, 91, 111, 117, 145, 162, 179, 186, 190, 199, 201, 208, 225, 245, 248, 253, 264, 281, 289, 292, 293, 294, 295, 311, 316, 326, 338, 340, 344, 358, 371, 397, 398, 406, 411, 423, 428, 441, 446, 470, 479, 502, 544, 584, 613, 617,624, 627, 640, 674, 690, 694, 696, 709, 720, 742, 759, 762, 769, 770, 776, 777, 790, 796, 819, 826, 832, 858, 888, 890, 894, 898, 900, 903, 904, 909, 917, 958, 960, 966.

Ek+Arapça: 313, 401, 503, 580, 618, 641, 812.

3. **Kelime redif:**

Türkçe: 4, 12, 17, 32, 49, 51, 56, 59, 73, 81, 82, 83, 84, 98, 107, 120, 152, 189, 216, 243, 258, 265, 268, 270, 278, 303, 320, 324, 327, 337, 347, 348, 353, 357, 362, 363, 366, 367, 372, 374, 379, 381, 385, 392, 396, 400, 429, 435, 438, 439, 442, 448, 452, 456, 457, 458, 463, 465, 468, 475, 477, 481, 483, 492, 511, 512, 515, 518, 524, 525, 529, 540, 545, 553, 562, 564, 567, 568, 573, 586, 594, 609, 611, 615, 628, 635, 648, 653, 654, 660, 670, 671, 675, 676, 677, 693, 695, 698, 703, 706, 712, 722, 724, 726, 738, 749, 754, 758, 761, 771, 781, 783, 787, 788, 789, 797, 806, 814, 817, 820, 837, 838, 852, 855, 882, 883, 902, 908, 911, 912, 914, 918, 921, 924, 925, 946, 948, 956, 976, 996.

Arapça: 263, 743. Farsça: 514. Arapça+ Türkçe: 722.

2.3.2. ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE KAFİYE VE REDİF

MESNEVİDE TESPİT EDİLEN KAFİYELER:

Cinas: 419, 582.

Zengin Kafiye: 14, 40, 49, 54, 56, 68, 72, 77, 102, 119, 127, 140, 144, 161, 169, 174, 236, 253, 255, 264, 266, 283, 319, 363, 380, 407, 409, 413, 421, 443, 448, 460, 516, 531, 548, 565, 588, 615, 621, 632, 640, 647, 673, 731, 759, 779, 784, 791, 814, 828, 834, 836, 846, 853, 864, 870, 896, 947, 961, 967.

Tam Kafiye: 6, 7, 10, 13, 18, 27, 28, 30, 42, 46, 57, 60, 64, 65, 73, 78, 79, 80, 87, 92, 95, 96, 99, 100, 104, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 123, 125, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 142, 145, 148, 153, 155, 165, 168, 170, 172, 175, 176, 180, 182, 184, 186, 188, 190, 191, 194, 195, 196, 197, 199, 201, 203, 204, 207, 212, 218, 220, 225, 226, 227, 230, 231, 232, 238, 239, 240, 241, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 267, 268, 271, 272, 276, 277, 280, 281, 284, 287, 288, 289, 293, 296, 297, 301, 303, 304, 306, 308, 309, 311, 312, 314, 315, 316, 320, 324, 326, 329, 330, 332, 333, 336, 338, 352, 356, 359, 368, 370, 371, 381, 383, 384, 391, 397, 398, 400, 401, 402, 406, 412, 417, 418, 423, 426, 428, 429, 430, 431, 432, 436, 450, 451, 453, 458, 459, 461, 463, 464, 465, 468, 472, 475, 477, 480, 481, 484, 488, 491, 494, 495, 496, 497, 498, 500, 501, 503, 505, 512, 513, 519, 521, 523, 526, 530, 534, 537, 540, 552, 554, 561, 564, 567, 569, 571, 572, 573, 574, 576, 578, 579, 581, 583, 591, 601, 602, 604, 607, 610, 611, 617, 618, 628, 633, 634, 636, 637, 642, 650, 652, 656, 663, 669, 670, 674, 675, 677, 686, 689, 691, 704, 706, 707, 708, 712, 713, 717, 718, 724, 726, 728, 730, 732, 735, 736, 740, 743, 746, 747, 748, 750, 751, 752, 755, 756, 763, 765, 766, 768, 769, 775, 778, 782, 783, 785, 787, 788, 789, 790, 792, 793, 794, 797, 801, 802, 805, 806, 807, 812, 813, 820, 824, 827, 830, 831, 838, 841, 843, 848, 850, 856, 859, 861, 863, 865, 868, 869, 873, 874, 875, 879, 881, 883, 884, 885, 886, 889, 890, 892, 894, 898, 908, 910, 912, 913, 916, 917, 918, 919, 922, 923, 924, 932, 935, 936, 939, 941, 942, 945, 946, 948, 954, 957, 962, 963, 964, 968, 969, 970, 971, 974, 977, 980, 984, 989, 990, 996, 997.

Yarım Kafiye: 3, 12, 23, 24, 25, 33, 39, 70, 85, 97, 101, 103, 106, 109, 126, 128, 138, 160, 162, 193, 208, 214, 215, 222, 235, 237, 251, 259, 260, 263, 269, 291, 305, 321, 323, 341, 354, 358, 362, 367, 376, 377, 379, 389, 392, 411, 415, 439, 440, 442, 447, 456, 469, 486, 509, 524, 525, 528, 532, 551, 555, 562, 586, 596, 600, 605, 609, 613, 629, 655, 657, 665, 680, 681, 682, 685, 698, 700, 702, 705, 716, 738, 741, 749, 770, 777, 780, 809, 815, 818, 822, 829, 835, 857, 860, 862, 882, 900, 926, 938, 943, 944, 950, 951, 958, 981, 988, 993, 995.

MESNEVİDE TESPİT EDİLEN REDİFLER:

1. **Ek Redif:** 4, 8, 9, 11, 16, 17, 32, 35, 41, 48, 50, 53, 55, 58, 59, 63, 67, 71, 74, 76, 81, 82, 86, 105, 107, 110, 116, 121, 141, 143, 147, 150, 152, 158, 159, 171, 178, 185, 187, 192, 202, 209, 211, 213, 216, 217, 221, 228, 229, 233, 242, 243, 244, 254, 256, 261, 265, 274, 279, 282, 285, 298, 300, 310, 317, 335, 337, 342, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 357, 360, 364, 366, 369, 382, 386, 387, 399, 403, 404, 408, 414, 416, 420, 425, 427, 433, 445, 452, 455, 457, 466, 467, 473, 476, 478, 479, 483, 485, 492, 506, 507, 510, 518, 520, 527, 529, 535, 541, 542, 543, 545, 547, 549, 550, 553, 563, 577, 585, 589, 590, 592, 593, 595, 598, 599, 606, 608, 612, 619, 622, 630, 631, 639, 643, 644, 645, 646, 651, 661, 671, 672, 683, 688, 692, 697, 699, 701, 715, 719, 720, 721, 723, 729, 737, 742, 744, 745, 754, 758, 761, 772, 776, 781, 786, 795,798, 799, 804, 810, 811, 819, 840, 844, 845, 847, 854, 866, 867, 871, 876, 878, 887, 888, 893, 895, 901, 902, 903, 914, 915, 920, 925, 927, 929, 930, 931, 933, 934, 937, 949, 952, 953, 959, 965, 972, 976, 982, 987, 998, 999.

2. **Ek gurubu redif:**

Ek+Türkçe: 2, 22, 45, 51, 62, 124, 154, 166, 167, 179, 183, 245, 258, 290, 292, 353, 365, 373, 374, 393, 395, 422, 424, 437, 441, 444, 446, 449, 493, 504, 511, 570, 584, 594, 623, 654, 664, 678, 695, 710, 711, 725, 733, 771, 773, 808, 817, 823, 832, 852, 855, 897, 905, 909, 940, 955, 985.

Ek+ Arapça: 482, 489, 538, 760.

Ek+Farsça: 122.

Ek+ Türkçe+ Türkçe: 660, 687, 693, 757.

Ek+ Türkçe+ Arapça: 375, 616.

Ek+Arapça+Türkçe: 390.

3. Kelime redif:

Türkçe: 1, 5, 15, 19, 21, 26, 31, 34, 36, 38, 43, 44, 47, 52, 61, 66, 69, 75, 83, 84, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 98, 108, 114, 120, 131, 146, 149, 151, 157, 163, 164, 173, 177, 181, 198, 206, 210, 219, 223, 224, 234, 257, 262, 270, 273, 275, 278, 286, 294, 295, 299, 302, 307, 313, 318, 322, 325, 327, 331, 334, 339, 340, 343, 346, 351, 355, 361, 372, 378, 388, 394, 396, 410, 434, 435, 438, 454, 462, 470, 471, 474, 487, 490, 499, 502, 508, 514, 515, 517, 522, 533, 536, 539, 544, 556, 557, 560, 566, 575, 580, 587, 597, 614, 620, 624, 625, 627, 635, 638, 641, 648, 649, 658, 659, 662, 666, 667, 668, 676, 679, 690, 694, 696, 703, 709, 714, 722, 727, 734, 739, 753, 764, 767, 774, 796, 800, 803, 816, 821, 825, 837, 839, 842, 849, 858, 872, 877, 880, 904, 907, 911, 921, 928, 956, 960, 966, 975, 978, 979, 983, 986, 991, 992, 994.

Arapça: 29, 37, 156, 200, 205, 328, 405, 626, 762.

Farsça: 20, 833.

Türkçe+Türkçe: 546, 558, 559, 568, 603, 653, 684, 826, 906, 973, 1000.

Arapça+ Türkçe: 891.

Türkçe+Türkçe+Türkçe: 898.

2.3.3. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSANÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN KAFİYE VE REDİF YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Bir şiir terimi olarak kafiye, mısraların sonunda veya sonu kabul edilen yerlerde, kendisi yahut anlamı farklı kelimelerde belli bir sesin (bu sesi gösteren hareke ve sükûn bakımından aynı harfin) tekrarlanmasıdır.[60]

Redif, kafiyeden sonra tekrarlanan aynı anlamdaki ek ve ek kelimelerin tümüne verilen isimdir. Edebiyatımızda şairlerimiz kafiye ve redifi kullanarak eserlerinde bir ahenk yaratmak istemişlerdir.

Divan şiirinde tam kafiye, yarım kafiye, zengin kafiye, tunç kafiye, cinaslı kafiye, redif ve redifli kafiye dediğimiz kafiye çeşitleri kullanılmıştır. Kafiye çeşitleriyle zengin olan divan şiirimiz, kafiyeyi bir ses unsuru ve bir ses tekrarı olarak kabul etmiştir.

Mesnevi türünde her beyit kendi arasında uyaklıdır: **aa / bb / cc / dd/ …** Bu türle uzun yapıtların yazılmasının bir nedeni de, uyak bulma kolaylığıdır. Beyitler arasında anlam bütünlüğü bulunur.

Divan şairleri en fazla tam kafiyeyi kullanmışlardır. Daha sonra yarım kafiye gelmektedir. Zengin kafiye çok fazla kullanılan kafiye çeşidi değildir. Bunun sebebi bu tür kafiyede karşılaşılan kafiye bulma zorluğudur.

---

[60] SARAÇ, M.A. Yekta, Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye, s.265

Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ının ilk 1000 beyitini incelediğimizde 586 beyiti redifli, 321 beyiti kafiyeli beyitlerden oluşmuştur. 586 redifli beyitin 345 beyiti ek redifli beyit, 345 ek redifli beyitin 90 beyiti ek+ Türkçe redif, 7 beyiti ek+Arapça redifli beyittir.

586 redifli beyitin 144 beyiti kelime redif ve bunun 140 beyitinin redifi Türkçe, 2 beyiti Arapça, 1 beyiti Farsça ve 1 beyiti Arapça+Türkçe kelimelerden oluşmuştur.

Bu tespite göre mesnevinin ilk 1000 beyitinin %58'i redif, %32'si kafiyeli beyitlerden oluşmuştur. 586 redifli beyitin %58'i ek redif, %26'sı ek+Türkçe redif ve %2'si ek+Arapça rediftir. 586 redifli beyitin %24'ü kelime rediftir. Kelime rediflerin %97'si Türkçe kelimelerle yapılmıştır.

321 kafiyeli beyitin 37 beyiti yarım kafiye, 206 beyiti tam kafiye, 65 beyiti zengin kafiyelidir. 13 beyitte de cinas tespit edilmiştir. Kafiyelerde çoğunlukla tam kafiye kullanılmıştır. Kafiyeler içinde tam kafiyenin oranı %64, yarım kafiyenin oranı %11, zengin kafiyenin oranı %20'dir. 13 beyitte görülen cinasın oranı da %4 olarak tespit edilmiştir.

Nevayi'nin Lisanü't-tayr mesnevisinin ilk 1000 beyiti incelendiğinde 479 beyit redifli, 518 beyit kafiyeli beyitlerden oluştuğu görülmektedir. 479 redifli beyitin 285'i ek redif, 194'ü kelime rediftir. 285 ek redifli beyitin 57'si ek+Türkçe redif, 4'ü ek+Arapça redif, 1'i ek+Farsça redif, 4'ü ek+Türkçe+Türkçe redif, 2'si ek+Türkçe+Arapça redif ve 1'i ek+Arapça+Türkçe rediften oluşmaktadır.

479 redifli beyitin 194'ü kelime rediftir. 194 kelime redifin 170'i Türkçe, 9'u Arapça, 2'si Farsça kelimelerden yapılmıştır. 11 beyit Türkçe+Türkçe, 1'i Arapça+Türkçe ve bir tane de üç Türkçe kelimeden oluşan kelime redif bulunmaktadır.

Bu tespite göre mesnevinin ilk 1000 beyitinin %47'si redif, %51'i kafiyeli beyitlerden oluşmuştur. 479 redifli beyitin %59'u ek redif, %40'ı kelime rediftir. 285 ek redifli beyitlerin %20'si ek+Türkçe rediftir. 194 kelime redifin %87'si Türkçe kelimelerden oluşmuştur.

Lisanü't-tayr mesnevisinin ilk 1000 beyitinin 518 beyiti kafiyelidir. Bunların 60'ı zengin kafiye, 109'u yarım kafiye, 347'si tam kafiyedir. 2 beyitte de cinas görülmektedir. Gülşehri'nin mesnevisinde olduğu gibi Nevayi'nin mesnevisindeki kafiyelerde de çoğunlukla tam kafiye kullanılmıştır. Kafiyeler içinde tam kafiyenin oranı %66, zengin kafiyenin oranı %11, yarım kafiyenin oranı %21'dir.

Gülşehri'de Türkçe isimlerle yapılan kafiyelere örnek olarak;

Olmış-iken gõñli ‘ilm-ile tolu
Bir gice düşinde görür ol ulu (332.b)

Düzmeyinçe kendü dînin oynuma
Nite kimse el bıraga boynuma (509.b)

Rûm ilinde büt-perest olan girü
Hak-perest olmaga geldi ilerü (680.b)

Çün Muhammed'den açarsız siz kapu
Bize vâcibdür size kılmak tapu (919.b)

Gülşehri'de Türkçe fiillerle yapılan kafiyelere örnek olarak;

Kimsene söylemedügin söyleme
Kendü kendü cânuña kasd eyleme (104.b)

Himmetüñ kendü işini işledi
Tañrı şeyhe suçını bagışladı (649.b)

Eydür âhir çün sırâtı geçdüñüz
Tamuyı görüp behişte kaçduñuz (872.b)

Gülşehri'de Farsça kelimelerle yapılan kafiyelere örnek olarak;

Adı sîmurg u cemâli bî-kerân
Kudreti peydâ vü zâtı bî-nişân (68.b)

Ol kız eydür bir kıl evvel hamrı nûş
Eyle kim cânuñ kıla yüz biñ hurûş (493.b)

Ögüñe düşdi meger ol dilsitân
Pîle yâd oldı girü Hindûsitân (711.b)

Gülşehri'de Arapça kelimelerle yapılan kafiyelere örnek olarak;

Çün seni sîmurg kılmaya kabûl
Kaçan ire göñlüñe mihri nüzûl (284.b)

Şeyh eydür gerek-ise kıl kabûl
Beni vü gerek-ise olgıl melûl (482.b)

Baña çünkim olmadı senden visâl
Hâşa kim ayruk kişi ola helâl (733.b) beyitleri verilebilir.

Gülşehri eserinde ek, kelime, kelime+ek, kelime+ek+kelime şeklinde redif kullanmıştır. Redifler daha çok eklerden ve Türkçe kelimelerden yapılmıştır.

Her güli kim kendüme yâr eylerem
Her gice vasfını tekrâr eylerem (265.b) "kelime redif"

'Işk çün gitdi Şat'a girür-iseñ
Bogılasın bir kadem urur-ısañ (308.b) "ek redif"

Çün mey-ile yâr şeyhi toyladı
'Işkınuñ ol mey birin biñ eyledi (501.b) "ek redif"

Pâdişah beni günehsiz öldürür
Bu ta'accüb ben garîbi güldürür (987.b) "ek redif"

Gülşehri'nin eserindeki ek redifleri incelediğimizde ek rediflerin fiil kök veya gövdelerine ekler getirilerek yapıldığı görülmektedir.

Ali Şir Nevayi'nin eserinde Türkçe isimlerle yapılan kafiyelere örnek olarak;

Hergiz andak koymadım tıorakka baş
Kim kireklik bolmagay başımga taş (79.b)

Kim hıred idrakidin efzûndur ol
Mundın idrakige tapmas 'akl yol (326.b)

Yol uzunrak tüşti vü abad yok
Kılgalı bed-nefs il nefsini tok (868.b)

Nevayi'nin eserinde Türkçe kelimelerde yapılan kafiyelerden çok Arapça ve Farsça kelimelerde yapılan kafiyelerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Nevayi her ne kadar Türkçe'nin üstünlüğünü savunsa da eserinde Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmaktan kaçınmamıştır.

Gâr zulmâtıda tartıp çünki renc
Tapıp anda hızr suyı birle genc (184.b)

Hil'at-i ahzar bile cûyâ-yı şeh
Yol azıtkanlarga bolgıl hızr-ı reh (469.b)

Kim bir altunlug bolurga la'l-gûn
Yüz min altunga satıp-tur kalb-i dûn (752.b)

Tutmayın bir mülkde on kün makâm
Eylegeç sevdâ suga eylep hırâm (935.b)

Nevayi'nin eserinde daha çok ek redif ve kelime redif yapılmıştır. Kelime redifler de Türkçe kelimelerle yapılmıştır.

Ferridin taptı kuzı koçkarlık
Sevrga yitti esed-kirdârlık (141.b) "ek redif"

Yanmagayla ol taleb vâdîsidin
Kalmagaylar ol şeref hâdîsidin (553.b) "ek redif"

Kavuban siz hayl-i nâ-fercâmni
Levsünizdin hâli eylep tamnı (719.b) "ek redif"

Könlin anın mahzen-i 'irfân kılıp
Ol tılısm içre özin penhân kılıp (26.b) "Türkçe kelime redif"

Öz zuhûrın çün temennî eyledi
Çıktı vü aval tecellî eyledi (979.b) "Türkçe kelime redif"

Her iki mesnevide de tam kafiye çoğunluktadır. Mesnevilerde tam kafiyenin yanında, Gülşehri'nin mesnevisinde zengin kafiye, Nevayi'nin mesnevisinde yarım kafiye fazladır. Yine Gülşehri'de 13 tane olan cinas Nevayi'de iki tanedir.

Mesnevilerde Türkçe kafiyeler daha çok fiillerden yapılmıştır. Türkçe fiil kafiyeler daha çok yarım kafiyelerde karşımıza çıkmaktadır. Mesnevilerde tek tük yanlış kafiyeler de bulunmaktadır. Bunun sebebi müstensih hatalarıdır diyebiliriz.

Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ındaki beyitleri incelediğimizde ek redifli beyitlerin, Ali Şir Nevayi'nin Lisanü't-Tayr'ındaki beyitleri incelediğimzde ise kafiyeli beyitlerin fazlalığı ve eserlerini bu şekilde yazdıkları görülmektedir.

Gülşehri'nin mesnevisinde ek redifli beyitlerin sayısı Nevayi'nin mesnevisine göre daha çoktur. Nevayi'de ise kelime redifli beyitlerin sayısı çoktur. Gülşehri ve Nevayi'de ek redifler yarım kafiyeli beyitlerde yapılmıştır. Türkçe kelimelerle yapılan redifler Nevayi'nin mesnevisinde çoğunluktadır. Bunun sebebi de Nevayi'nin Türkçe'ye verdiği önemdir diyebiliriz.

2.4. MANTIKU’T-TAYR İLE LİSANÜ’T-TAYR MESNEVİLERİNİN DİL VE ÜSLÛP BAKIMINDAN İNCELENİPKARŞILAŞTIRILMASI

2.4.1. GÜLŞEHRİ’NİN MANTIKU’T-TAYR MESNEVİSİ’NDE DİL VE ÜSLÛP

Gülşehri Mantıku’t-tayr’ında gayet sade ve açık bir ifade kullanmıştır. Anlamı anlaşılmayan beyitlere eserde çok az rastlanmaktadır.

Köprülü, Gülşehri’nin dilini devrine göre temiz ve nazmını pürüzsüz bulur ve tabiat manzaralarını tasvir ederken çok renkli ve iptidaî olmakla beraber şairin oldukça itinalı ve canlı üslûbu olduğunu bildirir. Eserdeki dil sonraki asırların edebî diline göre daha sadedir. Şair elinden geldiği kadar eserinde Türkçe kelimeler kullanmaya çalışmış fakat yabancı kelime ve terkiplerden de uzak kalmamıştır.[61]

Gülşehri Mantıku’t-tayr’ının sonunda Mantıku’t-tayr’ı Attar’ın Farsça söylediğini fakat kendisinin bülbül gibi Türkçe söylediğini belirtir.

*Mantıku’t-tayr’*ı ki ‘Attâr eyledi
Pârisîçe kuş dilini söyledi

Anı Türkî sûretinde biz dakı
Söyledük bülbül gibi Tañrı hakı (4408-4409.beyitler)[62]

Fakat şair hemen ardından Türk dilinin Arapça’dan üstün olduğunu belirten beyitleri verir:

Çün *Felek-nâme* düzetdük şâhvâr
Pârisîçe taht u tâc u zernigâr
(4410.beyit)

Türk dilinçe dahı Tâzîden latîf
Mantıku’t-tayr’ı eyledük aña harîf
(4411. beyit)

[61] Cunbur, 1952: 120
[62] Yavuz, 2007: metin

Gülşehri eserinde daha Türkçe kelimeler kullanırken Arapça ve Farsça kelime ve terkipleri de bir kenara atamamıştır. Eserinde birçok örnek verilebilir.

<u>Arapça terkip ve ibareler</u>:

Hâşâ li'llâh kim dahı Safvân büte
Dapa yâ büt hükmini hergiz duta (177.b)

Degme dürr-içün güherden eyleyem
Mantıku't-tayr'ı şekerden eyleyem (776.b)

Biri eydür iy *emîrü'l-mü'minîn*
Rûşen insâfuñ-ıla rûy-ı zemîn (2293.b)

İlla 'ârifler *ebu'l-vakt* oldılar
Zîra her vakt iktizâsın kıldılar (2411.b)

'Avrat ola kim düze gözin kaşın
Dutmaya er *delletü'l-muhtâr* işin (3606.b)

Biz yola bî-şübhet ü şeyn irmişüz
Kim *mine'l-'ilmi ile'l-'ayn* irmişüz (4158.b)

Bir kanadıyla bir ayagı tamâm
Kapkara köynidi anuñ *vesselâm* (4191.b)

Vâcibün bi'l-gayr-ıdı istedüñüz
Vâcibün bi'z-zât oldı aduñuz (4308.b)

Añlamadı hergiz Allâh'dan rumûz
*Mâsivallâh*da gezer göñlüñ henûz (4375.b)

Mesnevide yer yer Arapça söyleyişlere ve ayetlerden iktibaslara da yer vermiştir.

Çün felek nâsa çala nây-ı nefîr

Ebşirû yâ kavm kad câ'el-beşîr (922.b)

Külli ‘ayşin nahnu fîhi nestehî

Bel sebîlin fî-na‘îmin teştehî (3006.b)

Vallâhu a‘lem bi’s-savâb

Ve ileyhi yerci‘ü’l-me’âb (4440.b)

Rızkuñ ol vire ki Kur'ân'da yakîn

Didi kim *vallâhu hayru'r-râzıkîn(62/11)*[63]

Dükeli dînlere bî-şek şâh ola

Dîn kim *inne’d-dîne ‘indallah* ola*(3/19)*[64]

Vellezîne câhedû fînâ didi*(29/69)* [65]

Ne kazandıysa kişi anı yidi

Her ki bildi kısmetinüñ ġâyetin

Okıdı *nahnü kasemnâ* âyetin*(43/32)* [66]

---

[63] Kur’an-ı Kerim, Cuma Suresi 62/11. Onlar bir kazanç veya bir eğlence gördüklerinde, seni ayakta bırakarak oraya yöneldiler. De ki: "Allah katında olan, eğlenceden de kazançtan da hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en iyisidir.”

[64] Kur’an-ı Kerim, Ali İmran Suresi 3/13. Karşı karşıya gelen iki topluluğun durumlarında sizin için ibret vardır; biri Allah yolunda savaşanlardır, diğeri, inkârcılardır ki, bunlar karşı tarafı gözleriyle kendilerinin iki misli görüyorlardı. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Bunda görebilenler için ibret vardır.

[65] Kur’an-ı Kerim, Ankebut Suresi 29/69. Ama bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz. Allah süphesiz, iyi davrananlarla beraberdir.

[66] Kur’an-ı Kerim, Zuhruf Suresi 43/32. Rabbinin rahmetini onlar mı taksim edip paylastırıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik; birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstün kıldık; Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden daha iyidir.

Eserdeki cümleler kısadır. Fakat birkaç beyit ile oluşan cümlelere de rastlanır. İki veya üç beyit ile oluşan cümleler birer birleşik cümledir.

Ten degül cân kim şeker dadın bile
Cân meger kim şekkerüñ adın bile

Dimeyem kim cism-ile bir çâha git
Nisbetüñ Allâh'adur Allâh'a git (4335–4336.b)

} İki beyitten oluşan birleşik cümle

Yavrılaruñ ileyinçe oynayu
Gör ne zîbâ yavrılarum var diyü

Köyden ırak düşüben gider-iken
Yavrılarını tavuk güder-iken

Bir deñizüñ kırañına irdiler
Yavrılar çüst ol deñize girdiler (1047.-1048.-1049.beyitler)

Yukarıdaki örnek beyitlerde iki veya üç beyitten oluşan cümleler gösterilmiştir. Şair divan edebiyatındaki müstakil beyit geleneğini bozmamıştır. Her beyitte temel cümlenin parçaları olan ve aynı fikirleri kapsayan yan cümlecikler yer almıştır. Ele aldığı konuyu "Rüstem Destanı ve Tûti ile Karga" gibi hikâyelerde konu alakasız, basit olsa bile anlatmak istediği fikirleri güzelce ifade etmiştir.

Bir kişi bu dâsitânı eylemiş
İlla lafzın key çöpürdek söylemiş

Eski bezden hûriye ton eylemiş
Bir keçeden aya pîlvan eylemiş

Vezn-içün lafzuñ gidermiş harfini
Artuk eksük söylemiş söz sarfını (748-750.beyitler)

Buradan anlaşılıyor ki Gülşehri'den önce, yani XIII. yahut XII. Yy'da bir şair bu mevzuu nazmen yazmış; lakin dili kaba, ibtidai, vezni kullanış tarzı çok kusurlu olduğundan Gülşehri'de onu yeniden yazmak luzumunu hissettirmiştir.[67]

Mesnevisini sade ve anlaşılır bir dille yazan Gülşehri'nin kullandığı rediflerin çoğu Türkçe kelimelerden meydana gelmiştir.

Geldi bülbül ortaya hayrân u mest
Vâlih ü medhûş u sergerdân u mest (263.b)

Bir kız üstinde oturur ay gibi
İki kaşı ok atar bir yay gibi (353.b)

İ'tikâdumı dürüst eylemişem
Hakka vü nâ-hakka süst eylemişem (1881.b)

Ol beni açlıklara da'vet kılur
Kendü gibi hôr u bî-'izzet kılur (1836.b)

Büşre eydür iy baña yoldaş olan
Cehli yoldaşı katında fâş olan (2824.b)

Nefs bir dem baña fermân olmadı
Kâfir oldı vü Müsülmân olmadı (3162.b)

Nefsine uyan kişi âdem degül
'İlm ü 'akl u cân-ıla hem-dem degül (3178.b)

Her terâzû kanda ise kanda var
Cân u ten mîzânları uş bende var (3224.b)

[67] Gürgendereli, Müberra (2007), Mostarlı Şeyh-i San'ân Mesnevisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, s.5

Bazı beyitlerde şikâyetler, sızlanmalar, sitemler, günlük hayatta kullanılan dertleşme ifadeleri ve kendi dönemine yaptığı eleştiriler vardır.

N'ideyim ne kılayım n'itsem olur
Bilmezem hîç kançaru gitsem olur (1400.b) *sızlanma*

Ben neyem kim kimsene beni sora
Yâ bu hâletde gelüp beni göre (1715.b) *sitem*

Bu-y-ısa ‘ârif ki biz şerh eyledük
Hâlini her menziletde söyledük

Bes buçuk ‘ârif cihânda yog-ımış
Şimdi bu da‘vâ kılanlar çog-ımış (2415-2416.beyitler) *eleştiri*

Şimdi halk ebleh-perest oldı kamu
Halk-ıçun sen ebleh olma iy ‘amû (4123.b) *şikâyet ve öğüt*

XIII. yy'ın sonları ve XIV. yy'ın başlarında yaşayan Gülşehri'nin eserinde bu dönemlere ait ses ve şekil özellikleri görülmektedir.

Kim tarîkat iline server benem
Hem hakîkat yolına rehber benem (56.b) *(benem)*

Mü'mini îmânda yâr idiserüz
Ka‘be'yi bütlerden arıdısaruz (89.b) (*idiserüz)*

Kim bu yol yohsul-ıla bayuñ degül
Cüz bu ehl-i fıtnat u râyuñ degül (245.b) (*degül)*

Halk udından izlerin azıtdılar
Degmesi bir köşede yir dutdılar (591.b) *(yir dutdılar)*

Hîç deñizde yüzmek ögrendüñ midi
Yâ suya düşesüñi sanduñ mıdı (2087.b) (*ögrendüñ midi)*

Kendüzi bir agu agacı-durur
Yimişi bal-ısa kim acı-durur (3297.b) *(agacı-durur ~ acı-durur)*

Dilemez-iseñ ki dola ev dütün
Oduñ üstine dahı urma odun (3305.b) (*urmak)*

Anı kim ben yoldan iledübilem
Hîç ola mı kim aña secde kılam (3330.b) *(anı)*

Pâdişâh olınçak ança el dutar
Kim dükeli halk ayakda yiter (4381.b) *(olınçak, ança, dükeli)*

Mesnevide çok olmamakla birlikte Türkçe'nin eski dönemlerine dayanan ve XIV. yy'da yaşamaya devam eden kelimeler de bulunmaktadır.

Şem'i gözleri görenler yandurur
Yohsa gözsüz yananı söyündürür (197.b) *(söyündürür ~ söndürür)*

Şeyh eydür dûzahı söyündürem
Yidisin bir âh-ıla köyündürem (414.b) *(köyündürem ~ yakarım)*

Ululara ihtirâm eylemeye
Kimse hakkında eyü söylemeye (1822.b) *(eyü ~ iyi)*

Gerçekin âhir kime söyleyelüm
Kangı birini yalan eyleyelüm (2309.b) *(kangı ~ hangi)*

Sayru oldukda ki cândan ırasın
Sağlıguñ şükrânesi ne viresin (3067.b) *(sayru ~ hasta)*

Gülşehri bir sofi şair olmakla beraber eserlerinde sanatın vecdini duymuş görünür. Bir meslek propagandası yapmaktan ziyade bir sanat eseri yazmak ve geleceğe bir sanat eseri bırakmak duygusuyla çalıştığını gösterir. Mantıku't-tayr'ın hemen her bölümüne Allah'ın adını anarak başlaması ve metin içinde yer yer dinî lirizmin örnekleri olacak mısralar söylemesi, şairimizin içten inanışına delil sayılacak ifadelerdir.[68]

Tañrı adın her kim ilte diline
Bu hikâyet aña yavlak biline (319.b)

'Işk-ıla her kim aña Tañrı adın
Ter sözümüzüñ bile datlu dadın (1679.b)

Sırlarumı Tañrı'ya söyler-idüm
Oturup 'ışkuña sabr eyler-idüm

Varmaga çün meylüm olmadı saña
Tañrı verdi 'âkibet seni baña (2985-2986.beyitler)

Hîçe satılanlara Tañrı hakı
Yok bizüm almaga hîçümüz dahı (3080.b)

Her kim aldı 'ilm u Kur'ân'uñ dadın
Evvel añdı Tañrı'nuñ a'zam adın (3618.b)

Var tevekkül Tañrı'ya kıl bir zamân
Ol kapudan rızkuñ istegil hemân (3661.b)

Gülşehri eserinde yer yer tabiat ve bahar tasvirlerine yer vermiştir. Ağaçlar, çiçekler, yeşillikler ve kuş sesleriyle renkli mısralar oluşturmuştur. Gülşehri bu tasvirleri ile güzel bir tabiat tablosu çizmektedir.

---

[68] Banarlı, 2001: 378

Ol zamân bu bûsitânda nevbahâr
Şâhı dür berg eyledi vü la‘li bâr

Bâg uçmakdan sebak iltür-idi
Serv tûbî vü reyâhîn hûr-idi

Yil çemen içinde ‘anber-bîz-idi
Bulıduñ gözi cevâhir-rîz idi

Gülsitân handân u sahrâ lâlezâr
Bâg sersebz ü çemen pür berg ü bâr

Çün çemende bülbül ün dartar-ıdı
Gül tarabdan göñlegin yırtar-ıdı

Ben bu nesrînüñ saçın örer-idüm
Erguvânuñ agzını sorar-ıdum

Nergis ü reyhân direr-idüm delim
Bülbül-ile bahs ider-idüm ‘azîm (4395-4401.beyitler)

Geldi gül vaktı girü kim bülbülüñ
Bâg ola yiri vü bôstânlar gülüñ

Nevbahâr oldı ki bülbül söyleye
‘Işkını ma‘şûkına şerh eyleye (272-273.beyitler)

Mantıku’t-tayr’da Mevlana’nın büyük etkileri görülmekle beraber mesnevideki tahkiye tarzının bu esere pek tesiri olmamıştır. Mevlana bir hikâyesinde herhangi bir his veya fikri anlatır, birdenbire coşar, o hikâyeyi bitirmeden bir çağrışımla yeni bir hikâyeye geçer, ondan da üçüncü bir hikâyeye atladığı neden sonra ilk hikâyeye dönüp onu bitirdiği olur. Mantıku’t-tayr’da böyle bir şey yoktur. Gülşehri ele aldığı konuyu

sonuna kadar götürür. Köprülü işte bu tertip bakımından Mantıku't-tayr'ı Mevlana'nın Mesnevisi'nden daha üstün bulur.[69]

Gülşehri mesnevisine mensur olarak yazılan Kelile ve Dimne, Lema'ât ve Gülistân'dan birer hikâye, Kâbûs-nâme'den ise fütüvvetle ilgili bölümü alıp manzum olarak ve mesnevi nazım şekliyle ve eklemeler yaparak tercüme etmiştir.[70]

Gülşehri Kelile ve Dimne'den "Arslan ve Tavşan", Lema'ât'dan "Dasitan-ı Leylâ vü Mecnûn", Gülistân'dan "Papağan ile Karga" ve Kâbûsnâme'den "Bişr ü Yemlîhâ" hikâyelerini almıştır.

Gülşehri, eserine Attar'ın Mantıku't-Tayr'ından, Mesnevi'den, Kâbûsnâme'den, Kelile ve Dimne'den, Gülistân'dan ve Lema'ât'tan aldığı hikâyelerle birlikte eserine 59 yeni bölüm eklemiştir.

Gülşehri'nin "didaktik bir şair" olduğunu da söyleyebiliriz. ***MESEL DÂSTÂN-I BEHİŞTİYÂN Kİ BÎ-HİSÂB U KİTÂB U İCÂZET RIDVÂN DER BEHİŞT DER ÂMEDE*** adlı hikâyesinde bütün ırmakları, hurileri, tuba ağaçlarıyla cenneti tasvir eder. 844-854. beyitler arasında yer alan bu tasvir cennete ait bazı isim ve deyimleri içermesi bakımından hem dikkat çekici hem de "didaktik" özelliktedir.

Bir cemâ'at uçmak içinde revân
Gezer-iken degme bir yaña devân

Gördi Rıdvân bunları kim her biri
Âdemîdür taşradan gelmiş çeri

[69] Cunbur, 1952: 115
[70] Kartal, 2004: 302

Yüzlerinüñ pertevi ‘arşa irer
Her biri bir agaç almasın direr

Her biri bir âdemî kim yüz perî
Olmaga lâyık bularuñ çâkeri

Ol biri kevser suyın buña saçar
Bu varur tesnîm havzından içer

Birisi hamr ırmağı câmın dutar
Biri süd ırmagını bala katar

Biri su ırmagına girür yüzer
Selsebîlüñ çeşmesi havzın düzer

Ol birisinüñ harîfi anda hûr
Bu birisine şarâb olmış tahûr

Ol biri güreş dutar gılmân-ıla
Ol biri işret ider vildân-ıla

Hûriler hayrân bularuñ yüzine
Çarh vâlih bunlaruñ ılduzına

Uçmak ehli bunlaruñ peyrevleri
Tûba agacı dibinde evleri

Mantıku’t-tayr’da kişi tasvirleri de yapılmıştır. Güzel tipi BÜŞR-NÂME-İ HÔCA GÜLŞEHRİ hikâyesinde, Büşr’ün âşık olduğu kızın yüzü güzel, nur doludur. İnsanoğlu değil bir huridir. Yüzü örtülü ve örtünün altından bir ay gibi görünür, kirpiği ok ve kaşı yay gibidir.

Yüzi hûb u tal‘atı pür nûr-ıdı
Âdemî dime aña kim hûr-ıdı

Tonı hôş u kendüzi key bay-ıdı
Ne âdem dirsin aña kim ay-ıdı (2740-2741.beyitler)

Burka‘ altından oturmış ay gibi
Kirpügi oklar u kaşı yay gibi (2976.b)

beyitleri ile verilmiştir. Ayrıca türlü erkek tipi tasvirleri (veli, kör, şeyh) ve hayvan tasvirleri (simurg, hüdhüd, tuti, kaz) de görülmektedir[71].

Sen velîsin saña ol kıyamaya
Korkaruz elden bizi koyamaya

Sen kerâmât-ıla yol varmış mısın
Yohsa bizi dahı kurtarmış mısın

Bulmaz-ısa dahı anda cân bahâ
Seni görmek bize yiter kan bahâ (3754-3756.beyitler) (veli)

Yohsa var bir şarda bir şeyhçugaz ol
Bir iki yıl diril andan soñra öl

Yavuvar bir haftada kim dünyada
Kalmasun nâm u nişânuñ iy gedâ (2599-2600.beyitler) (şeyh)

Bir gice Çîn şehri üstinden meger
Nâgehân sîmurg geçdi cilveger

Bir kanadı düşdi Çîn’e key ulu
Sad herâzân dürlü nakş anda tolu (18-19.beyitler) (sîmurg)

---

[71] Yavuz, 2007: metin

Geldi hüdhüd ara yire bî-lecâc
Hullesi egninde vü başında tâc

Kim tarîkat iline server benem
Hem hakîkat yolına rehber benem

‘Âlemi başdan başa gezdüm kamu
Hâturuma nakşını yazdum kamu

Çok Süleymân-ıla eyledüm sefer
Yok-durur ben görmedügüm bahr u ber (55-59.beyitler) (hüdhüd)

Gülşehri Mantıku’t-tayr’ın her bölümünde ve her fırsatta kendi adını yazmaktan, kendi adı için bir beyit söylemekten kendini alamamıştır [72]

Girü *Gülşehrî* sözi sâz eyledi
Mantıku’t-tayr’ı hôş âgâz eyledi (17.b)

Degme bir hôş dâsitân kim eylerüz
Sözi *Gülşehrî* diliyle söylerüz (1098.b)

‘Işkı kimse eylemez-ise ‘ayân
Saña *Gülşehrî* kıla bir bir beyân (317.b)

İlerürek öl ölümden bir zamân
Diri kal *Gülşehri* gibi câvidân (816.b)

Ad-ıla *Gülşehri* sultânlık kıla
İlla kendü nefsine ‘âdil ola (951.b)

Gülşarı’n *Gülşehri* çün mülki yazar
Sen gid ol hôd kendü milkinde gezer (1015.b)

[72] Banarlı, 2001: 378

Ol velî eydür ki *Gülşehrî* adın
Var getür sözde vü vir sözüñ dadın (2626.b)

Nefs kavlin dutma her dehri gibi
'Aklı rehber eyle *Gülşehrî* gibi (3186.b)

Sözi kaçan degme nâdân añlaya
Mantıku't-tayr'ı Süleymân añlaya

Añlamaya hikmetin degme hakîm
Zîra *fevka külli zî-'ilmin 'alîm(12/76)*

Degme 'âm adlu bulımadı halâs
'Âlemi *Gülşehri* adı dutdı hâs

İy Süleymân şol kopuzuñ kılını
Bur kim ögrenlüm bu kuşlar dilini (4425-4428.beyitler)

Ahmedi, Gülşehri'nin bu hareketinden dolayı, onu, İskender-nâme isimli mesnevisinin başlarında hem kendisinden hem de sanatından bahsedip öğünürken, boş söz söylemediğini, öğünüp ben filânım demediğini, tavus kuşu gibi kendine âşık olmadığını, kendisinin büyük olduğunu düşüncesinde bulunmadığını ve Gülşehri gibi ismini her beyitte zikretmediğini belirterek eleştirmiştir[73]:

Ahmedînün ger sözin dinleyesin
Çerh esrârın kamu anlayasın

Kim ne 'aklında anun vardur maraz
Ne sözinde bulınur hergiz 'araz

Sözleri aydur hakâyıkdur kamu
Fikrler k'ider dakâyıkdur kamu

---

[73] Kartal, 2004: 310

Hiç söz agzına almaz ol güzâf
Urmaz ayruklar gibi bîhûde lâf

Öginüp dimez fülâne'd-dîn benem
Yâhod ehl-i 'izzet ü temkîn benem

Kendüye tavus-veş 'âşık degül
Ana çün 'ankâdur ol lâyık degül

Ben uluyam diyüben fikr eylemez
Adını her beyitde zikr eylemez

Hişten benlik anun behri degül
Ahmedîdür şükr *Gülşehrî* degül (Ünver, 1983:5a)

Gülşehri şekilci değildir. Anlam ve hikmet tarafında yer alan üstün zevk sahibi bir şairdir. Onun tabiatı algılama ve tasvir gücü büyüktür. Belki sanatının kudreti de büyük ölçüde buradan gelmektedir. Gülşehri'nin çekici bir anlatımı vardır. Özellikle nitelemeleri ve tasvirleri ile dikkat çeker. Ayrıca sorulu cevaplı bir ifade, üslûbunun temelini oluşturur. Ancak bazı hikâyelerinde monologa ve diyologa da yer verir. Büşr ve Yemliha hikâyesi ile İblis ve Âdem münazarasında bu anlatım şekli ortaya çıkmaktadır.[74]

Secde kılmadugum-ıçun ben saña
Ança dahı düşmân olma sen baña

Anı kim ben yoldan iledübilem
Hîç ola mı kim aña secde kılam (3329-3330.b) "İblis"

Ben kim evvel cenneti kıldum makâm
Soñra çıkdum 'âlemi kıldum tamâm

Bunda senüñ kavlüñ-ile gelmedüm
Zîra hakdan daşra hîç iş kılmadum (3401-3402.b) "Âdem"

[74] Yavuz, 2007: XXXII

2.4.2. ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE DİL VE ÜSLÛP

Lisanü't-tayr, büyük İran şairi Şeyh Feridüddin-i Attar'ın Mantıku't-tayr adlı eserine naziredir. Ali Şir Nevayi, her ne kadar terceme kelimesini kullanıyorsa da, bu eseri olduğu gibi aktarmamış, gereksiz bulduğu bazı bölümleri bırakmış, yeni öyküler eklemiş, eserin işlenişinde baştan sona kendi kişiliğinin ve çağının damgasını vurmuştur.[75]

Nevayi ömrünün son yıllarında yazdığı ve Hüseyin Baykara'ya takdim ettiği bu eserinde sanatının doruğuna çıkmıştır. Manzum eserleri arasında sonuncu olan Lisanü't-tayr, kendi ifadesine göre, çocukluğundan beri yazmayı tasarladığı, uzun yıllar boyunca kafasında olgunlaştırdığı bir eserdir. ***Bu kitâb nazmıda öz münâsebetinin takrîbi*** başlıklı bölümde Nevayi, daha çocukluğunda Mantıku't-tayr'a olan düşkünlüğünü anlatır.[76]

Nevayi coçukken Attar'ın Mantıku't-Tayr adlı eserini elinden hiç bırakmaz, insanlarla ilişkisini kesmiş ve sürekli bu eseri okumakla vaktini geçirirmiş. Bu eser onu adeta deliye çevirmiş, bu anlamsız dünyadan elini eteğini çekip yalnız kalmak istemiştir. Anne ve babası Nevayi'nin durumunu görüp üzülürler ve Mantıku't-Tayr kitabını ortadan kaldırırlar. Fakat Nevayi kitabı ezberlemiştir ve sürekli tekrar etmektedir.

Nevayi zamanla olgunlaşıp dört divan ve Penc-Genc adını verdiği hamseyi yazar. Daha sonra aklından hiç çıkarmadığı Mantıku't-Tayr'ı Türkçe'ye çevirmek için çalışmalara başlar ve kısa zamanda eseri tamamlayıp bitirir.

---

[75] Canpolat, 1995: 2-3
[76] Canpolat, 1995: 3-4

Yâdıma mundak kilür bu mâcerâ
Kim tufûliyyet çagı mekteb ara

Kim çiker etfâl-i merhûm-ı zebûn
Her tarafdın bir sebak zabtıga ün

İmgenürler çün sebak âzârıdın
Ya kelâmu'llâhnın tekrârıdın

İsteben teşhîs-i hâtır ûstâd
Nazm okutur kim revân bolsun sevâd

Nesrdin ba'zı okur hem dâstân
Bu Gülistân yanlıg u ol Bûstân

Mana ol hâletde tab'-ı bû'l-heves
Mantıku't-tayr eyler irdi mültemes (3476-3481.beyitler)

Nevayi eserlerinde kelime hazinesi ve anlam incelikleri bakımından Türkçenin Farsçadan çok zengin olduğunu ileri sürer ve Türk şairlerini eserlerini Türkçe yazmağa teşvik eder.[77]

Türk nazmıda çü min tartıp 'alem
Eyledim ol memleketni yek-kalem

Tört dîivân birle nazm- Penç Genc
Dest birdi çikmeyin endûh u renc

Nazm u nesrim kâtib-i tahmîn-şinâs
Yazsa yüz min beyt iter irdi kıyâs

Munça kim nazm içre kıldım iştigâl
Hâtırımdın çıkmas irdi bu hayâl (3500-3503.beyitler)

---

77 Meydan Larousse 4.cilt, s.329-330, Çağatay Maddesi.

Nevayi 'nin üslûbu öykü diline daha yatkındır. Asıl öykü içerisine girmeyen giriş ve bitiş kısımları dışında yazar, kendi diliyle olayların akışına karışmaz. Söyleyeceklerini hep öykünün kahramanı olan kuşlara söyletir.[78]

Bir kuşun Hüdhüd'e "Şeytan beni bırakmıyor, Simurg'a nasıl ulaşırım?" demesi üzerine Hüdhüd diyor ki "sen şeytana uydun, nefsine yenildin. Şimdi neden şeytandan şikâyet ediyorsun?" İşte burada Nevayi söylemek istediğini Hüdhüd'e söyletir.

Sin ki yâr oldun bu yanlıg nefs ile
Ni üçün şeytândın itkey-sin gile (1838.b)

Nevayi Türk şairlerinin Türk Dili ile eser vermelerini istemektedir. Ona göre , "dünyada padişahlar Türk'tür ve Türk Dili yaygındır." Buna rağmen kaleme alınan eserler Farsça'dır. Nevayi'nin eserlerinde Türk Dilini kullanması Türk milletini de çok sevindirmiştir.[79]

Arapça terkip ve ibareler:

Vahdet-i câvîd tapkay şâhka
Vâsıl itkey özni *zıllu'llâh*ka (399.b)

Çünki takdîr itti *Hayy-ı zü'l-celâl*
Cürm ü 'isyân birle boldı tire-hâl (1736.b)

Anda sultân *sâyimü'd-dehr* irdi kün
Ol sıfat kim *kâyim'l-leyl* irdi tün (2143.b)

Ança *bezl-i gâlib* ü *lutf-ı 'amîm*
Ança *lutf-ı müfrit* ü *hulk-ı kerîm* (2763.b)

Bir nişân di bizge *Beytu'llâh*dın
Bu söz olgaç *mürşid-i âgâh*dın (3364.b)

---

[78] Canpolat, 1995: 5
[79] Çetindağ Yusuf, Ali Şir Nevayî ve Türk Şiir Dili, Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı

Nevayi’nin mesnevisinde cümleler uzundur. Birkaç beyit ile oluşan uzun cümlelere rastlanmaktadır.

Asma‘î çikti kalem birle devât
Yazdı ol tahrirnin astıda bat

Kim bu varta içre eylep pâklik
Kılmasun fâş itkeli bî-bâklik (2595-2596.b)

Şeyh Necmü‘d-dîn-i Kübrâ kutb-ı dehr
Bir nazardın kimge kim yitkürse behr

Yaruban nûr-ı velâyetdin közi
Özlügidin ayrılur irdi özi (1654-1655.b)

Yana bir sâyîl didi ey hûş-mend
Minde bardur himmetî bî-had bülend

Ger biyik himmetnin ilge nef‘i bar
Mana nef‘ olmak kirektür âşikâr

Min za‘îf ü himmetim asru kavi
Söz bu ma‘nîde ni aytur ma‘nevî (2164-2166.b)

Nevayi’nin eserindeki kafiyeler daha çok Arapça ve Farsça kelimelerde yapılmıştır. Rediflerin çoğu Türkçe kelimelerden meydana gelmiştir. Gülşehri ise eserinde daha çok Türkçe kelimelerde kafiye yapmıştır. Yine redif çoğunlukla Türkçe kelimelerden oluşmuştur.

Lîk ol her bir terennümdin ‘ıyân
Sırr-ı vahdet şerhiga rûşen-beyân (283.b) “Arapça kelimelerde kafiye”

Çün niçe kün beyle tayrân kıldılar
Sa’y ile kat’-ı beyâbân kıldılar (557.b) “Türkçe kelime redif”

Mihnet ü renc ü elem yüzlendi köp

Şiddet ü âşûb u gam yüzlendi köp (558.b) “Türkçe + Tükçe kelime redif”

Didi Hüdhüd k’ey hayâlin bû’l-‘acab

Hem hısâlin hem mekâlin bû’l-‘acab (760.b) “ek + Arapça kelime redif”

Müddetî ol nev’ güng ü lâl idi

Nükte sürmekdin tili bî-hâl idi (1268.b) “Türkçe kelime redif”

Jende kiydi körgüzüp yüz min niyâz

Yolga tüşti şâhî rind-i pâk-bâz (2140.b) “Arapça ve Farsça kelimelerde kafiye”

Yol eger igri idi ya irdi tüz

Ya yırak ya hod yakın körgüzdi yüz (2647.b) “Türkçe kelimelerde kafiye”

Kim barı hırmân bile boldı bedel

Hasret ü armân bile boldı bedel (3134.b) “ Türkçe+Türkçe+Arapça redif”

Min ki bar irdim özümdin nâ-ümîd

Meyl kılgan kâmdın bî-had ba’îd (3540.b) “Farsça ve Arapça kelimelerde kafiye”

Nevayi bazı beyitlerinde kuşların ağzından zamandan şikâyet eder, nasihatlerde bulunur.

Çün mini gam-perver itmiş rûzigâr

Her zamân bir gam bile cânım figâr (2059.b) *(zamandan şikâyet) “bir kuş”*

Anla ki bu yolda kılmaydur İlâh

Özni körmeklikdin artugrak günâh

Özni körmek tâ’atın körmek durur

Kılganın könlige kiltürmek durur (2119-2120.beyitler) *(nasihat) “Hüdhüd”*

XV. yy'ın ikinci yarısına damgasını vuran büyük Türk şairi Nevayi, Çağatay Türkçesini tercih etmiş ve eserlerini bu dilde vermiştir. Çağatay lehçesine öylesine damgasını vurmuştur ki bazı kaynaklar bu lehçeden söz ederken "Nevayi Lehçesi" deyimini bile kullanmışlardır. Eserinde Çağatay Türkçesinin özelliklerini birebir vermektedir.

Eylegende râzının gencini 'arz
Ni semâ eylep kabûl anı ni arz (29.b) *(ni)*

Çün bularga bu şerefler yitkürüp
Barçasıdın yukarı merkeb sürüp (147.b) *(barça, bularga)*

Ya birev gez birle bolgay kâtilin
Ya gürûhe birle kılgay bismilin (692.b) *(bolgay)*

Uykudın oygandı çün tersâ kızı
Bolmak istep şeyh ayagının izi (1508.b) *(oygandı)*

Yol barurga hâtır-ı hurrem kirek
Dehr rencidin melâlet kem kirek (2058.b) *(kirek)*

Şükr zâhir eyleben ma'bûdka
Kıldılar her ni ki farz irdi edâ (2215.b) *(ma'bûdka, irdi)*

Zühd ehlidin 'ibâdet anda köp
Cevher-i takvî vü tâ'at anda köp (2394.b) *(anda, köp)*

Fâni olgaç vehm cân alganları
Tuttı hayret birle yol kalganları (3073.b) *(algan-, birle)*

Hâme reftârın niçe sürsem niçe
Kırk illik beyt her yarım kiçe (3512.b) *(niçe, kiçe, illik)*

Nevâyî, Lisânü't-Tayr'da kuşdiliyle hakikate ermenin yolunu, seyrini ve mahiyetini, yani tevhidi ortaya koymaya çalışmıştır. Bütün anlattıklarını tevhidi hakikatler, bütün muradının merci ve mead meyli olduğunu ifade etmiştir. Gülşehri 'nin eserinde olduğu gibi Nevayi hikâyelere Allah'ın adıyla başlamamıştır. Tevhid, münacat, na't, dört halifeye ait hikâyeler eserin ***tasavvufî bir eser*** olduğunu açıkça göstermektedir.

Cân kuşı mantık-ı râz eylegey
Tinri hamdi birle âgâz eylegey (1.b)

Yâ Rab öz hâimga hayrân-min besî
'Âsi vü mest ü perîşân-min besî (61.b)

Ol ki sultân-ı rüsülnin yârıdur
Sânî isneyn izhumâ fî'l-gârî-dür

Sâdık u sıddîk hem-râzı anın
Her yaman yahşıda dem-sâzı anın (178-179.beyitler)

Ol haya kânı ki nûru'l-ayn idi
Eyle kim 'ayneyn-i zî'n-nûreyn idi (216.b)

Düldülinin pûyesi andak ki berk
Zû'l-fikârıdın 'adû kan içre gark

İttihâdıda nübüvvet şem'inin
Sözi bu kim sin minin-sin min sinin (240-241.beyitler)

Bilindiği gibi Nevayi Farsça olarak kaleme aldığı şiirlerinde **Fânî** mahlâsını kullanmıştır. Farsça şiirlerinde kullandığı **Fânî** mahlâsı, eserlerinin Türkçe yazdıkları olduğunu göstermek için seçilmiş, ince fantezisinin bir ürünü gibidir. Lisanü't-tayr'da ise bu mahlâsı kullanışı doğrudan doğruya eserin konusu ile ilgilidir. Nevayi " Bu kitâbda tahallüs tagyîrinin 'özri" başlığını taşıyan bölümde mahlasın önemi üzerinde durduktan sonra, Türkçe şiirlerinde Nevayi, Farsça şiirlerinde ise **Fânî** mahlâsını kullandığını, nevâ'nın kuşdilinin nağmeleri demek olduğunu, üstelik de Türkçe yazıldığı için bu esere Nevayi mahlâsının daha uygun olacağını belirtiyor.[80]

---

[80]Canpolat, 1995: 5-6

Feyz yitkeç ol me'ânidin mana
Taptı bilgü nazm-ı Fânîdin mana

Çün Lisanü't-tayr âgâz eyledim
Turfe kuşlar birle pervâz eyledim

Munda enseb irdi kim tüzgeç nevâ
Bolsa nazmımga Nevayîdin edâ

Kim nevâ kuşlar tili elhanıdur
Dil-keş efgânı hazîn destânıdur

Türkî üslûb irdi hem bu dâstân
Tapku dik irdi Nevayîdin nişân

Bu rakamda Fânî eylerge lakab
Müstemi'bolganga aytur-min sebeb (3556-3561.beyitler)

Nevayi kendisini inci çıkarmak için denize dalan fakat sadece çör-çöp toplayan bir dalgıca benzetiyor."Dalgıç, bu çıkardığı şeyleri kurutup odun yapacak olursa, tütün olmadan viranesi aydınlanacaktır eğer inci yerine çör-çöp yığdımsa ne yapayım ki elimden gelen budur." [81] diyerek eserinin ayrı tutulmamasını istemektedir.

Gerçi gavvasî çikip renc ü 'anâ
Özni bu deryâga eylep âşinâ

Dürga gerçi tapmasa hem dest-res
Yıgsa deryâ mevcidin hâşak u has

Hem kurutsa vü anı kılsa otun
Yarugay vîrânesi bolmay tütün

Min bu deryâ içre dürr-i pâkni
Tapmayın yıgdım ise hâşâkni

N'eleyin bu irdi makdûrum minin
Kâni' oldı tab'-ı mehcûrum minin (3517-3521.beyitler)

[81]Canpolat, 1995: 4

Nevayi eserinde tabiat ve bahar tasvirlerine çok yer vermemiştir. Tasvirler Gülşehri'nin eserinde daha fazladır. Nevayi eserinde kişi tasvirlerini açıkça ortaya koymaktadır.

Bir gazâda nakl mundak-dur ki şâh
Yip-dür ol zahmı ki atmış kîne-hâh

Yir tutup peykân sünekke eyle rest
Kim çikerdin bolmayın çıkmakka süst (246-247.b) (şâh)

Silkinip Çîn içre tüşmüş bir peri
Tapmış andın zîb ü fer Çîn kişveri

Reng ü nakş ol perde gâyetdin füzûn
Kim anın şerhide söz bolgay uzun (412-413.b) (sîmurg)

Ol per üzre her taraf târı anın
Bil sıfâtının nümû-dârı anın

Bî-'aded nakş oldı per hâlidin
Nâkil ol per sâhibi ef'âlidin

Rengler ol perde bî-hadd ü kıyâs
Hükm esmâsıga kıldı reh-şinâs (424-426.b) (sîmurg)

Merhabâ ey sunkar-ı çarh-âşiyâ
Şeh kolında menzilin eylep 'ıyân

Kuşlar içre şâhlar dik tâc-ver
Şeh körüp başınga lâyık tâc-ı zer (531-532.b) (şunkar)

Bâgbânî bar idi bes bî-hüner
Bâgbânlıg san'atıdın bî-haber (698.b) (bahçıvan)

Nevayi Şeyh San'an hikâyesinde Şeyh âşık olduğu kızın özelliklerini şu şekilde belirtir. Kızın özelliklerini anlatırken tasvir sanatını çok iyi kullanmıştır. Kızın saçının renginin siyah, kaşı ay gibidir ve gözlerinin üzerinde süslü kemerler gibi durur. Kirpiği fitne, gözünün üzerinde nokta gibi bir ben vardır. Dudakları hasta gönüllere çare olur ve nefesi Hz. İsa gibi can bağışlayıcıdır.

Saçı nûr ehliga zulmet ‘âlemi
Ehl-i sevdânın sevâd-ı a’zamı

Kaşı sevdâyı uluska yanı ay
Yanı ay dîvânega hayret-fezây

Kaşı tâkı içre âfetlık közi
Deyr tâkıda anın dik kim özi

Kirpigi köz devreside her taraf
Fitne haylidin özi devride saf

Köz ki boldı hâli anın astıda
Nokta yazılgan belânın atsıda

Ol belâ astıda yüz üstide hâl
İkkisinin noktasıdın bil misâl

La’lide hem hasta-cânlar merhemi
Nutkıda ‘Îsî-i Rûhu’llâh demi (1111-1118.b) (sevgili)

Hırkasıda vuslalar barı arıg
Rengler anda kızıl yaşıl sarıg

Meyl köp nefsiga ra’nalıg sarı
Kisvet-i fakr içre zîbâlıg sarı (1770-1771.b) (Şeyh Ebû Türâb Nahşebî)

Yine Nevayi şehriyar ve oğlunun anlatıldığı hikâyede, her iki hikâye kahramanının tüm özelliklerini vermektedir. Padişahlar padişahı bir padişah vardır, tacı güneşten, tacın üzerinde bulunan mücevherler yıldızdandır. Padişahın ülkesi doğu sınırından batıya kadar uzanıyordur. Bir oğlu vardır ve güzelliği tüm dünyaya yayılmıştır. Oğlunun boyu servi ağacından da uzundur, güzelliği parlak bir yıldız gibidir. Güzellik gecesinde bir mum, gül bahçesinde nazlı bir servidir.

Şehriyârî bar idi şehlerga şeh
‘Âlem ehli başıda zıll-ı İlâh

Tâcı mihr ü anda kevkebdin güher
Mülki hâver haddidin tâ bâhter

Bar idi bir oglı kim çarh-ı kühen
Körmemiş irdi anın dik serv-bün

Hüsn evci üzre tâbân ahter ol
Lutf dürci içre rahşân gevher ol

Hem sabâhat şâmıda şem'-i tırâz
Hem melâhet gülşenide serv-i nâz (2403-2407.b) (şehriyâr ve oğlu)

Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ında bulunan şairin hemen her fırsatta kendi adını zikretmesi durumu Ali Şir Nevayi'nin Lisanü't-tayr'ında bulunmamaktadır. Nevayi, sadece mahlâsını kullanmıştır.

Nevayi eserinin sonunda Allah'a yalvarır, hataları için tövbe eder ve kendisine hayır duası ister.

Tab'ıma tüşse hatâ birle zelel
Kilkime sehv oldı itse ya halel

Lutf ile yâ Rab ki barın 'afv kıl
Nâme-i a'mâldin hem mahv kıl

Her perişân söz ki yazdım ya Kerîm
Barçadın estagfiru'llâhu'l-'azîm
(3596-3598.b)

Türk dilinin ve Türk şiirinin zirve şahsiyetlerinden biri olan ve XV. asırda Doğu Türkçesini (Çağatay Türkçesi) klasik bir nazım ve nesir dili haline sokan Ali Şir Nevayi aynı zamanda edebiyat tarihimizde "bir kültür milliyetçisi- dil milliyetçisi" hüviyetiyle de büyük öneme sahiptir.[82]

[82] Karaörs, 2009: 55.sayı

2.4.3. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN DİL VE ÜSLÛP YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Gülşehri Mantıku't-tayr adlı eserini Fars edebiyatının büyük şairi Feridüddin-i Attar'ın aynı adı taşıyan eserinden almış ve tercüme etmiştir. O bu tercümede serbest davrandığı gibi eserin yapısını da değiştirmiştir. Hemen hemen kendi gönlünce yaptığı bu değişikliklerde iç yapı asıl olarak değişmese bile, özellikle hikâyelerde farklı bir tutum izlemiştir.[83]

Lisanü't-tayr ise büyük İran şairi Şeyh Feridüddin-i Attar'ın Mantıku't-tayr adlı eserine naziredir. Ali Şir Nevayi, her ne kadar tercüme kelimesini kullanıyorsa da, bu eseri olduğu gibi aktarmamış, gereksiz bulduğu bazı bölümleri bırakmış, yeni öyküler eklemiş, eserin işlenişinde baştan sona kendi kişiliğinin ve çağının damgasını vurmuştur.[84]

Köprülü, Gülşehri'nin dilini devrine göre temiz ve nazmını pürüzsüz bulur ve tabiat manzaralarını tasvir ederken çok renkli ve iptidaî olmakla beraber şairin oldukça itinalı ve canlı üslûbu olduğunu bildirir. Eserdeki dil sonraki asırların edebî diline göre daha sadedir. Şair elinden geldiği kadar eserinde Türkçe kelimeler kullanmaya çalışmış fakat yabancı kelime ve terkiplerden de uzak kalmamıştır.[85]

Gülşehri eserinde hayvan hikâyelerine yer veren ilk şairimizdir. Yine bu açıdan ele alınınca Türk fabl edebiyatının Anadolu'daki ilk şair ve yazarının da Gülşehri olduğu görülür.[86] Nevayi'nin eserinde ise hikâyelerde daha çok insan karakteri karşımıza çıkmaktadır.

---

[83] Yavuz, 2007: XIII
[84] Canpolat, 1995: 2-3
[85] Cunbur, 1952: 120
[86] Yavuz, 2007: XXV

Gülşehri mesnevisinde kullandığı dilin Türkçe olduğunu ve Türkçe'nin Arapça'dan üstün olduğunu ve Farsça ile değişilmeyeceğini mesnevisinde belitmiştir. Aynı şekilde Nevayi de Türkçe'nin kelime hazinesi ve anlam incelikleri bakımından Farsça'dan daha zengin olduğunu, Türk şairlerin eserlerini Türkçe yazması gerektiğini eserinde belirtir.

Ben bu Türkî defterin çün dürmeyem
Pârisîçesi-y-ile degşürmeyem (4412.b) Gülşehri

Türk nazmıda çü min tartıp ‘alem
Eyledim ol memleketni yek-kalem (3500.b) Nevayi

Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ında sık görülen Arapça söyleyişler, ayetler, iktibaslar ve terkipler Nevayi'nin Lisanü't-tayr'ında çok az görülmektedir. Hatta Arapça ayetlere yer verilmemiştir.

Hükm çün *en-nefse bi'n-nefsi* ola hâs*(5/45)*
Kimi öldürdüm ki eylersin kısas (985.b) Gülşehri

Añlamaya hikmetin degme hakîm
Zîra *fevka külli zî-‘ilmin ‘alîm(12/76)* (4426.b) Gülşehri

Mesnevileri incelediğimizde Farsça terkiplerin Gülşehri'nin mesnevisine göre Nevayi'nin mesnevisinde daha fazla görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi de Nevayi'nin yaşadığı 15. yy'da dilimize giren Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğudur.

Hicr ara yıllar bu yanlıg çikti hâl
Tâ yitişti agzıga **câm-ı visâl** (1713.b) Nevayi

Cem'itip salgay fenâ otıga pâk
Köydürüp kül eylep anı **zevk-nâk** (2129.b) Nevayi

Her biride yüz tümen **nev-hâste**
Bolmagay mundak **masâf-ârâste** (2729.b) Nevayi

Gülşehri mesnevisindeki hikâyelerin bazılarını kendisi anlattığı gibi hikâye kahramanlarına da anlattırır. Nevayi ise mesnevisindeki olayları hikâye kahramanlarına anlattırır. Mantıku't-tayr'da Gülşehri'nin varlığı daha çok hissedilir. Nevayi ise mesnevisinde kendisini saklı tutmaktadır.

'Âkıbet çün ölmege inanasın
Dirligi *Gülşehri*'den ögrenesin (791.b) Gülşehri

Her ki togdı iy birâder öliser
Dünyada *Gülşehrî* adı kalısar (1429.b) Gülşehri

Ben bu *Gülşehrî* adın çün bagladum
Kendüzüme vü göñüller tagladum (2628.b) Gülşehri

Nevayi adını mesnevide "Bu Kitâbda Tahallüs Tagyîrinin 'Özri" başlıklı bölümde görmekteyiz. Nevayi Türkçe şiirlerinde Nevayi, Farsça şiirlerinde ise Fani mahlasını kullandığını açıklamaktadır. Nevayi adını mesnevi boyunca sadece bu bölümde görmekteyiz.

Türkî üslûb irdi hem bu dâstân Tapku dik irdi **Nevayî**din nişân
Bu rakamda **Fânî** eylerge lakab Müstemi'bolganga aytur-min sebeb (3556-3561.b)

Gülşehri'nin mesnevisinde cümleler kısadır. Nevayi'nin eserindeki cümleler kısa değildir, her bir beyit birbiriyle bağlantılıdır. Bu da demek oluyor ki Nevayi'nin eseri Gülşehri'nin eserine göre çok daha derli toplu, gereksiz ayrıntılardan uzak, ustaca yazılmış bir eserdir.

Attar'ın Mantıku't-tayr'da plân bakımından bir dağınıklık göze çarpar. Arka arkaya sıralanan öyküler, eserin akışını aksatacak, asıl çerçeve öyküyü unutturacak niteliktedir. Nevayi'de ise çerçeve öykü içerisine alınan küçük öyküler, daima, eserde verilmek istenen bir durumu daha kuvvetle belirtmek için birer vesile olarak kabul

edildiklerinden her bölümden sonra sadece bir öykü almıştır.[87] Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr mesnevisinde ise aynen Attar'da olduğu gibi bir dağınıklık görülür. Asıl konuyu unutturacak şekilde birden fazla hikâye anlatmıştır.

Mesnevilerdeki hikâyelere baktığımızda Gülşehri'nin mesnevisinde yer alan hikâyeler uzundur, Nevayi ise birkaç hikâye dışında (2802-2946 beyitleri arasında verilen hikâye, 1053-1567 beyitleri arasında verilen hikâye) hikâyelerini daha kısa yazmıştır. Gülşehri'nin eserindeki bu uzunluk, şairin aynı fikri daha geniş ve uzun bir şekilde ifade etmesinden kaynaklanmıştır.

Gülşehri Mantıku't-Tayr'ında hikâyeleri ele alırken önce sanatkârane bir tasvir ile hikâyeye girer.[88]Bu durum Ali Şir Nevayi'nin Lisanü't-Tayr'ında görülmez. Gülşehri ele aldığı hikâyeyi tasvirle başlar, kendinden bir şeyler katarak hikâyeyi nasıl işlemek istiyorsa öyle işler.

Gülşehri hikâyelerinin sonunda konuyla ilgili fikirlerini ve alınacak dersleri verir. Nevayi'de ise böyle bir durum yoktur. Nevayi hikâyesini bitirir, konuyla ilgili öğüt vermekten ve yorum yapmaktan kaçınır. Aksine anlatılan olayların içinde nasihatlerini kuşlara söyletir.

Anı sevmegil ki soñra öliser
Aña baglangıl ki bâkî kalısar (1759.b) Gülşehri

Kimsenenüñ lokmasını yimegil
Yiyiçek şükrinden artuk dimegil (3502.b) Gülşehri

Câhilüñ sazın göriçek tañlañuz
'İlm-ile Gülşehrî sözin añlañuz (3891.b) Gülşehri

Korkmakdın kimsege yok fâyide
Gayr körmeklik hümûm-ı zâyide (2030.b) Nevayi

---

[87]Canpolat, 1995: 5
[88] Yavuz, 2007: XXIV

Mesneviler farklı yüzyıllarda yazıldıkları için farklı dil özellikleri göstermektedirler. Gülşehri'nin mesnevisinde 13.yy'ın sonları ile 14.yy'ın başlarında görülen dil özellikleri, Nevayi'nin mesnevisinde de 14.yy'ın sonları ile 15.yy'ın başlarında görülen dil özellikleri açıkça görülmektedir. 14.yy Eski Anadolu Türkçesi'nin ses, şekil ve yapı özelliklerini gördüğümüz Mantıku't-tayr'a karşılık Lisanü't-tayr'da "Nevayi dili" diye adlandırılan Çağatayca'nın ses, şekil ve yapı özelliklerini görmekteyiz.

'Arş u hâtem cenneti vü kalanı
İşbu kavmuñdur ki şerh itdüm **anı** (3914.b) Gülşehri

Tinri eylep câmi'-i Kur'ân **anı**
Halk dip 'Osmân bin 'Affân **anı** (219.b) Nevayi

Kurd, karnı toymagı cehdin **kılur**
Yohsa yâdı ya bilişi ne bilür (2142.b) Gülşehri

Kasrını hem çarh çün devrân **kılur**
Hasta 'âşık könli dik vîrân **kılur** (1913.b) Nevayi

Yukarıda verilen beyitler farklı dönemlerde yazılmış mesnevilere ait olmasına rağmen bazı kelimelerin her iki dönemde de aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir. Türkçe'nin eski dönemlerine dayanan ve XIV. ve XV. yy'da da yaşamaya devam eden kelimelerimiz vardır.

Tevbe suyı hışm odın **söyündürür**
Rahtını yazuklaruñ **köyündürür** (682.b) Gülşehri

Hükm çavuşlarga kıldı kim yürün
Ol iki divane-veşni **kiltürün** (2547.b) Nevayi

Çünki sen bu işde kem sermâyesin
Bes bize ana degülsin dâyesin (1072.b) Gülşehri

Er kim âsârı cihânda kalmadı
Yâ kitâbı **birle** şöhret bulmadı (3613.b) Nevayi

Köktürkçe'deki "b"li kelimeler Eski Anadolu Türkçesi'nde "m"ye dönüşmüştür. Fakat Gülşehri eserinde kelimeleri "b"li şekillerini vermiştir.

Bunça kuyudan ki daşra kaçmışam
Bunça dükkânlar ki şarda açmışam (3584.b)

Bir yetîme bunça yüz **biñ** pâdişâh
Kaçan uya vü hezârân **biñ** sipâh (102.b)

Gelecek zaman eki "-(y)sar", şimdiki zaman eki "-(v)ruz" , görülen geçmiş zaman eki "-mışvan" ve istek kipi eki "-(y)ayın" Mantıku't-tayr'da çok sık karşımıza çıkmaktadır. Gülşehri döneminin zaman eklerini fiillerde açıkça göstermiştir.

Cânlarumuz lâ-mekâna **gidiser**
Lâ-mekânlular mekânda **n'idiser** (6.b)

Bunlar eydür nâmeyi biz **n'iderüz**
Nâmeler yazan katına **giderüz** (880.b)

Ben Süleymân-ıla çok **olmışvanın**
Yıllar anuñ hidmetin **kılmışvanın** (1591.b)

Na'ra **urayın** ilerü **geleyin**
Bir bu benden niçe korkar **bileyin** (1222.b)

XIV. yy'ın başlarında yaşayan Gülşehri'nin mesnevisinde görülen "b"ler, XV. yy'ın başlarında yaşayan Nevayi'nin mesnevisinde "m" şeklini almıştır.

Tinri ruzi hüsn ü zib itmiş **mana**
Lutf u ra'nalıg nasib itmiş **mana** (757.b)

Sizge şâhîbar bi-şibh ü misal
Vasfını ayturda yüz **min** nutk lâl (321.b)

"ol-" fiili Nevayi'nin mesnevisinde "bol-" şeklinde kullanılmıştır. "ver-, var-, var" şeklinde kullandığımız kelimeler Çağatay Türkçesinde "bar, bar-, ber-" şeklinde kullanılmıştır. Bu kelimeler Gülşehri'de bir değişikliğe uğramadan aynen kullanılmıştır.

Çün kim îmân nûrı Safvân'da **olur**
Lâcerem Bulkâsım'ı görüp yanur (220.b) Gülşehri

Vaslga çün **boldı** ümmîd-i husûl
Mâh-veş sabr u şekîb eylep kabûl (2873.b) Nevayi

Tañrı'dan artuk ne kim **var** dünyede
Kamu gerek kim baña kullık ide (110.b) Gülşehri

Sana bu lutf u kerem âsân irür
Bu ulus **bar** u yokı yek-sân irür (2195.b) Nevayi

Mesnevilerdeki kelimelerde konsanant değişiklikleri bulunmaktadır. Örneğin;

Topraga göz yaşlarını kardılar
Bir maġârada çile çıkardılar (638.b) Gülşehri

*" to**p**rag - to**f**rag"*

Bahr üze cöng eyledi **tofragdın**
Cöng üçün lenger yasadı tagdın (9.b) Nevayi

Kûh-ı Kâf'uñ kuşına kanda yitem
Beni koñ kim **dag**da keklikler dutam (1128.b) Gülşehri

*" **t**ag - **d**ag "*

Kuhiyi **tag** içre bir ayıg tutup
Örgetip irdi anı köp kan yutup (804.b) Nevayi

Biri **dahı** sordı kim ben sayruyam
Rencüm-ile râhatumdan ayruyam (1610.b) Gülşehri

*" da**h**ı – da**g**ı "*

Sin çü bu yoldın irür-sin ba-haber
Dagı biz bi-rahlarga rah-ber (1627.b) Nevayi

Gice akdur **gündüz**in kara-durur
Kendü kendü ölümin göre-durur (4180.b) Gülşehri

*" **g**ice-**g**ündüz, kiçe-**k**ündüz "*

Her ni Hak dip-dür hilafıdur işin
Kiçe vü **kündüz** bu boldı verzişin (1813.b) Nevayi

Mesnevilerde kullanılan farklı dönemlere ait hal eklerine örnekler:

	GÜLŞEHRİ	NEVAYİ
YALIN	**Hak** dahı bir haftadan soñra **devâ** Virdi ol rence ki oldı key safâ (1008.b)	**Tinri** allıda münacat eyledi **Halk** üçün ızhar-ı hacat eyledi (2225.b)
GENETİF	Karşu vardılar yüz urdılar yire Tavşan**uñ** ahvâlini bir bir sora (3752.b)	Bu sıfat kildi erenler**nin** işi Beyle devletka yitişmes her kişi (2207.b)
DATİF	Tañlacak Bezzâz hânın**a** gelür Bir ulu h˘ôca katında oturur (2952.b)	Yüzni sürtüp barça Beytu'llah**ga** Aşinalıg istep ol dergah**ga** (2379.b)
AKKUZATİF	Kendüzine hâŝekî kıldı anı Ata gibi ohşadı ol oglan**ı** (1005.b)	Min kuşi-dür-min ki kılmış hüsn ü zîb Gülşen içre sûretim**ni** dil-firîb (756.b)
LOKATİF	Tag**da** kim peydâ vü yâ pinhân ola Degme taş dibin**de** yüz biñ kânola(1442.b)	Hırkası**da** kalmadı zibâlıgı Başıdın çıktı barı ra'nâlıgı (1779.b)
ABLATİF	Geldi baykuş dahı bir virâne**den** Kim füsûnı añladuk efsâne**den** (1464.b)	Halveti**din** çıktı bir tün Bayezid Kim ol irdi kabil-i hel-min-mezid (1604.b)
VASITA HALİ	Yola **kamusı bile** 'azm itdiler Çün birez yir hüdhüd ile gitdiler (1543.b)	Didiler tapıp ol **âyîn birle** kâm Kim sülûk içre işi bolmış tamâm(2157.b)

Gülşehri'nin Türkçe'ye olan bağlılığı eserlerinde görülmektedir. O Türkçe eser vermenin zevkini tatmış ve Türkçeden başka dil kullanmamıştır. Türkçe yazmakla övünür. Artık devri de bunu gerektirmektedir. Eseri için;

Kendüzümi her serefrâza uram
Gül şarından odı Şîrâz'a uram

*Mantıku't-tayr'*ı ki 'Attâr eyledi
Pârisîçe kuş dilini söyledi

Anı Türkî sûretinde biz dakı
Söyledük bülbül gibi Tañrı hakı

Çün *Felek-nâme* düzetdük şâhvâr
Pârisîçe taht u tâc u zernigâr

Türk dilinçe dahı Tâzîden latîf
Mantıku't-tayr'ı eyledük aña harîf

Ben bu Türkî defterin çün dürmeyem
Pârisîçesi-y-ile degşürmeyem

Kimse böyle tatlu söz söylemedi
Kimse bundan yig kitâb eylemedi

beyitleri ile de Türkçeye verdiği önemi belirtir.[89]

Nevayi Lisanü't-Tayr adlı eserinde Türk memleketlerini yazdığı dört divan, beş mesnevi ve düzyazılarla fethettiğini dile getirir. Bu bölümden anlaşıldığı kadarıyla Nevayi, daha hayattayken çevresi tarafından başarıları takdir edilen bir şairdir. O, Türkçeyi şiir dili haline getirdiğini ve bütün Türk illerini bir kalem altına topladığını söylemek suretiyle idealini de ortaya koymuştur:[90]

---

[89] Yavuz, 2007: XXVII
[90] ÇETİNDAĞ, Yusuf, Ali Şir Nevayî ve Türk Şiir Dili, Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı

Türk nazmıda çü min tartıp ‘alem   Eyledim ol memleketni yek-kalem
Tört divan birle nazm-ı Penç Genc   Dest birdi çikmeyin enduh u renc (3500-3501.b)

Mesnevilerin dil ve üslup karşılaştırılması yapıldığında, her iki şairin de eserlerinde Türkçeyi kullandıklarını ve Türkçe sevgisi ile eserler yazdıkları görülmüştür. Mesneviler farklı dönemlerde yazıldıkları için farklı ses ve şekil özellikleri gösterirler. Gülşehri’nin Mantıku’t-Tayr mesnevisinde XIV. yüzyıl ses özellikleri, Ali Şir Nevayi’nin Lisanü’t-Tayr’ında XV. yüzyıl ses özellikleri görülmektedir.

GÜLŞEHRİ’NİN MANTIKU’T-TAYR MESNEVİSİ’NDE DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

Adı kal-: Kendisi yok olduktan sonra adı anılmak. (1429)[91]

Adı çık-: Pek haklı olmadığı halde ün kazanmak; namusça lekeli biri olarak bilinmek. (1264)[92]

Adını koy-: Bir şeyin fiyatını belirtmek, yapılacak işin karşılığını kararlaştırmak. (3563)[93]

Akla zarar (Akıllara ziyan): Düşünülmesi aklı işlemz duruma getiren, kişiyi deli edercesine aşırı şaşırtıcı olan. (335)[94]

Aklı başına gel-: Yanlış davranışlarının zararını görerek doğru yolun ne olduğunu anlamak.(375)[95]

Aklını başına al-: Daha önceki delice, çılgıncadüşünceleri, davranışları bırakıp akıllıca bir yol tutmak. (94, 3123, 3519)[96]

Aklına gel-: Hatırlamak; kafasında bir düşünce doğmak. (3702)[97]

---

[91] AKSOY, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü, İnkılâp Kitabevi, İstanbul: 1995 (2748)
[92] Aksoy (2745)
[93] Aksoy (2760)
[94] Aksoy (2974)
[95] Aksoy (2977)
[96] Aksoy (3012)

Aklı git-: Çok beğenmek, bayılmak.(403, 441, 1685, 2977, 3123)[98]

Akla uy-: Başkasına danışmadan kendi görünüşüne göre iş yapmak, davranmak. (3185)[99]

Allah bağışlasın: Tanrı kazadan, kötülükten esirgesin. (2375)[100]

Allah bilir: Kimse bilmez, belli değil. (4423)[101]

Allah için: Doğrusu (1998, 2450)[102]

Ayak bas-(Ayak vur-): Bir yere varmak. (561)[103]

Ayağına düş-: Ayağına kapanmak; alçalırcasına yalvarmak. (644, 717, 2464)[104]

Bahse giriş-: Ayrı ayrı görüşler savunan iki kişiden her biri, kendi görüşü yanlış çıkarsa ötekine bir şey vermeyi kabul etmek. (2238)[105]

Baş açık, yalın ayak: Telaş dolayısıyla, giyilecek şeyleri giymeden, perişan kılıkta. (699, 3042)[106]

Baş çek-: Önayak olmak; halayın başında bulunup oyunu yönetmek. (3315)[107]

Başını taştan taşa vur-: Fırsatı bir daha ele geçiremeyeceği ya da çaresiz kaldığı için çok üzülüp dövünmek. (219)[108]

Baştan aş-: Bunaltacak kadar çok olmak.(580, 2889, 2929)[109]

Baştan başa: Tamamiyle, hepsi, baştan sona kadar. (57, 1456, 3996)[110]

Baş ko-: Bir amaca varmak için ölümü göze almak. (2574)[111]

Baş ver-: Ülküsünü gerçekleştirmeye çalıştığı için öldürülmek. (2404)[112]

---

[97] Aksoy (2997)
[98] Aksoy (2990)
[99] M. Ali Tanyeri, Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler, Akçağ Yayınları, Ankara, s.21
[100] Aksoy (3102)
[101] Aksoy (3104)
[102] Aksoy (3112)
[103] Aksoy (3480)
[104] Tanyeri, s.34
[105] Aksoy (3581)
[106] Aksoy (3625)
[107] Aksoy (3643)
[108] Aksoy (3724)
[109] Aksoy (3749)
[110] Aksoy (3751)
[111] Aksoy (3741)
[112] Aksoy (3725)

Başına yık-: Kendisine, uğraşıp duracağı bir iş yamamak, zor bir işi onun üzerine bırakıp gitmek. (2593, 3585)[113]

Bire bin kat-: Olan şeyi abartarak anlatmak, başkasının sözünü aktarırken onun söylemediği birçok şeyler eklemek. (501)[114]

Boynunu vur-: Başını keserek öldürmek. (299, 309, 981, 1296, 2228, 2994, 3102, 3608)[115]

Canını al-: Öldürmek. (865, 2136)[116]

Canını bağışla-: Öldürebileceği kişiyi öldürmekten vazgeçmek.(200, 980, 1006, 3012)[117]

Can feda (Can kurban): Çok beğendiğim bu kişi, şey ya da davranış uğruna kendimi feda etsem değer. (342, 465, 492, 517, 1038, 1373, 1408)[118]

Can ısmarla-: Ruhunu teslim etmek, ölmek. (1388, 1620)[119]

Can ver-: Ölmek; bir şeyi, hayatını onun uğruna feda edecek kadar çok istemek; güçlendirmek ya da yaşar duruma getirmek. (674, 738, 804, 995, 1324, 1377, 1385, 1517, 1614, 2458, 3018, 3035, 3758, 4155)[120]

Canını yak-: Birinin vücudunu acıtacak bir şey yapmak (533)[121]

Canı yan-: Bir yeri acımak; bir zarara uğramak. (1717)[122]

Çile çıkar-(Çile doldur-): Sürmekte olan sıkıntılı durumun sona ermesini beklemek. (638)[123]

Dilini tut-: Sonunu düşünmeden, rastgele söz söylemekten sakınmak. (103)[124]

Dilini kes-: Bir kimseyi herhangi bir yolla söz söylemez ya da söyleyemez duruma getirmek. (1797)[125]

---

[113] Aksoy (3680)
[114] Aksoy (3941)
[115] Aksoy (4086)
[116] Aksoy (4225)
[117] Aksoy (4226)
[118] Aksoy (4249)
[119] Tanyeri , s.71
[120] Aksoy (4257)
[121] Aksoy (4224)
[122] Aksoy (4241)
[123] Aksoy (4433)
[124] Aksoy (4705)

Diş bile-: Hıncını gösterir durum almak, kötülük yapmak için fırsat beklemek. (294, 1358)[126]

El sun-: El uzatmak yaklaşmak istemek. (505, 2383)[127]

Ferman dinleme-: Hiçbir buyruk, kural tanımamak. (2158)[128]

Gönül ver- (Gönül bağla-): Sevgi ile bağlanmak. (366, 377, 460, 1324, 2742, 2972)[129]

Gözünü yum-: ırsat bekfGörmezlikten gelmek; ölmek. (885)[130]

Gözünü aç-: Dikkatli olmak; uykudan uyanmak; birisine bilgiler vererek görüşünü genişletmek, bir kimseyi uyarmak; birini cinsel ilişkiye hazırlamak. (153, 1582, 1584, 1920, 2202)[131]

Gözden bırak-: Bir malının elden gitmesine razı olmak, yokluğuna katlanmak. (487)[132]

Gözünü çıkar-: Bir işi en kötü biçimde yapmak. (1041)[133]

Göz dik-: Bir şeyi her halde ele geçirmek istemek.(1122)[134]

Gözünü yum-: Gözünü kapamak, ölmek. (885)[135]

….. gözüyle bak-: Birini, bir şeyi …. saymak, …. yerine koymak. (3933)[136]

Günah işle-: Dince suç sayılan bir iş yapmak. (1928, 3360, 3845, 3958)[137]

Haber ver-: Haber ulaştırmak, bildirmek. (2801, 3610, 3714, 4218)[138]

Hesap ver-: Sorumlu olduğu işi nasıl yürüttüğünü ilgiliye anlatmak. (876)[139]

---

[125] Aksoy (4696)
[126] Aksoy (4735)
[127] Aksoy (5132)
[128] Aksoy (5309)
[129] Aksoy (5530)
[130] Aksoy (5700)
[131] Aksoy (5692)
[132] Aksoy (5576)
[133] Aksoy (5695)
[134] Aksoy (5584)
[135] Aksoy (5700)
[136] Aksoy (5724)
[137] Aksoy (5762)
[138] Aksoy (5816)
[139] Aksoy (6049)

Hesap sor-: Birini, yöntem ya da yasadışı davranışından dolayı sorguya çekmek. (878)[140]

Hiçe say-: Hiç yerine koymak, yok gibi tutmak, biraz olsun önem vermemek. (2095, 3100, 3273)[141]

Hoş gör-: Kusuru sorun yapmamak, anlayışla karşılamak. (352)[142]

Hoş tut-: Okşayıcı davranışlarla incinmemesine dikkat etmek. (2303)[143]

İki yüzlü: İçtenlikli olmayan, birinin yüzüne karşı başka, arkasından başka konuşan. (1773, 1790, 1792, 1870)[144]

İzine düş-: Yürüyen canlıların gittiği yolu izleyerek arkalarından gitmek. (2169)[145]

Kan ağla-: Bir zulümden, bir afetten, bir sıkıntıdan, büyük üzüntü duyup çok yakınmak. (1235)[146]

Kanına gir-: Birini öldürmek ya da öldürtmek; bir şeyi ziyan etmek. (1383)[147]

Kendini beğen-: Kendini başkalarından üstün görmek. (1849)[148]

Kendini bil-: Aklı, muhakemesi yerinde olmak; durumuna, onuruna uyacak biçimde davranmak; çocukluktan çıkıp aklı her şeye erer yaşa girmek. (4074)[149]

Laf vur-: Yüksekten atmak, atıp tutmak, böbürlenmek, övünmek. (1119, 3890, 4133)[150]

Nara at-: Kabadayıca bağırmak. (665, 1222, 1231)[151]

Ne tadı var ne tuzu: Zevk alınacak, beğenilecek şey değil.(4120, 4121)[152]

Oyun et-: Kurnazlıkla birini aldatmak. (1207)[153]

---

[140] Aksoy (6045)
[141] Aksoy (6065)
[142] Aksoy (6085)
[143] Aksoy (6086)
[144] Aksoy (6239)
[145] Aksoy (6407)
[146] Aksoy (6499)
[147] Aksoy (6522)
[148] Aksoy (6707)
[149] Aksoy (6710)
[150] Tanyeri, s.191
[151] Aksoy (7212)
[152] Aksoy (7290)

Selam al-: Birinin selamına karşılık vermek. (1147, 1372, 1384, 1704, 1824, 2767, 2912)[154]

Selam ver-: Birine esenleme sözü söylemek.(798, 840, 1146, 1375, 1383, 1704, 2395, 2565, 2566, 2567, 2630, 2767, 2912, 3190, 3492)[155]

Tatlı dil: İncitmeyen, gönül alıcı söz.(462)[156]

Toz kondurma-: Bir şeyde ya da bir kimsede herhangi bir kusurun bulunduğunu kabul etmemek. (1758)[157]

Tuz ekmek hakkı: Sofrasında yemek yediği ve iyiliklerini gördüğü kimsenin kendisi üzerinde bulunduğu kabul edilen hak, duygusal borç. (1405, 3485, 3498)[158]

Yabana at-: Önem vermemek, önemsiz görünmek. (3214, 3977)[159]

Yaraya merhem ol-: Zorunlu gereksinmeyi karşılamak. (693, 2476, 2485, 2486)[160]

Yas tut-: Büyük bir acı ve üzüntünün benliği üzerinde süren etkisini davranışlarıyla belli etmek. (3153, 3748, 3834)[161]

Yer öp-: (Eskiden) Bir büyüğün katına çıkıldığı zaman ve ayrılırken çok büyük bir saygı gösterisi olarak yere kapanmak. (334, 3146)[162]

Yer tut-: Bir yerin kendisine özgülenmesini sağlamak; önemli bir oylum kaplamak.
(591)[163]

Yıldızı parla-: Ün kazanmak, talihi açılmak. (1888)[164]

Yol bul-: Sonuca varmak için uygulanması gereken davranış biçimini bulmak; çözümi çare bulmak. (813)[165]

---

153 Aksoy (7410)
154 Aksoy (7785)
155 Aksoy (7790)
156 Aksoy (8182)
157 Aksoy (8296)
158 Aksoy (8320)
159 Aksoy (8503)
160 Aksoy (8591)
161 Aksoy (8606)
162 Aksoy (8690)
163 Aksoy (8692)
164 Aksoy (8712)

Yoldan çık-: Doğru bilinen gidişten ayrılmak, azgınlığa sapmak. (158, 1098, 2334, 3330, 3777, 3431, 4058)[166]

Yola gel-: (Birinin) ters tutumunu düzelmek, (ters tutumunu düzeltmek).(251, 606, 684, 689, 705, 2716)[167]

Yol göster-: Ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek, kılavuzluk etmek. (2481, 2776)[168]

Yol kes-(yol vur-) : Issız yollarda soygunculuk yapmak, yolcuları zor kullanarak durdurup soymak. (338, 430, 2493, 3387)[169]

Yol ver-: Geçmesine izin vermek; işten çıkarmak. (857, 862)[170]

Yüreği yan-: Büyük bir felakete uğramak; pek çok acımak. (464)[171]

Yüz göster-(Baş göster-): Belirmek, ortaya çıkmak. (702)[172]

Yüzü ak: Suçu ve utanılacak durumu bulunmayan.(3691)[173]

Yüz tut-: Olma yönünde ilerlemek. (763, 3759)[174]

Yüzüne vur-: Kabahatini yüzüne karşı söyleyip kendisini ayıplamak. (1998)[175]

Yüzü yok: Bir kusuru bulunduğu ya da daha önce çok şey istemiş olduğu kimseden yeni bir istekte bulunmaya utanıyor olmak. (3085)[176]

Atasözü:

El için kuyu kazan, evvela kendi düşer. (Kazma kuyuyu kendin düşersin): Başkasını tuzağa düşürmeye çalışan kimse bu tuzağa ondan önce kendisi düşer. (3452)[177]

---

[165] Aksoy (8741)
[166] Aksoy (8743)
[167] Aksoy (8736)
[168] Aksoy (8748)
[169] Aksoy (8749)
[170] Aksoy (8767)
[171] Aksoy (8844)
[172] Aksoy (3648)
[173] Aksoy (8870)
[174] Aksoy (8869)
[175] Aksoy (8898)
[176] Aksoy (8922)
[177] Aksoy, Atasözleri (1089)

ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

Aklını al-: Güzelliği ile büyülemek. (1299)[178]

Aklını kaybet-: Deli gibi olmak. (3379)[179]

Allah Allah: Şaşılacak şey; ne yapmalı şimdi? (3181)[180]

Ayak bas-: Bir yere varmak. (1084, 1577, 1815, 2136, 2187, 2219, 2153, 2262, 2497, 3001, 3509)[181]

Baş tacı et-: Çok değer verip üstün saygı göstermek. (278)[182]

Baş ko-: Bir amaca varmak için ölümü göze almak. (79, 113, 1142, 2252)[183]

Başına bir hal gel-: Kötü bir duruma uğramak. (1438)[184]

Baştan çıkar-: Ayartmak, doğru yoldan saptırmak, kötü yola sürüklemek. (1879)[185]

Baş vur-: Bir işin yapılmasını kimseden ya da bir kuruluştan istemek, müracat etmek; gereksemesini karşılamak üzere yararlanacağı şeyle ilişki kurmak. (Ansiklopediye başvurmak gibi). (2769, 2784)[186]

Boynunu vur-: Başını keserek öldürmek. (671, 1322, 2436)[187]

Can kurban (can feda): Çok beğendiğim bu kişi, şey ya da davranış uğruna kendimi feda etsem değer. (2267, 2868)[188]

Canını al-: (Tanrı) öldürmek. (2042, 2851)[189]

Candan geç-: Ölmek. (71)[190]

---

[178] Aksoy (3011)
[179] Aksoy (3016)
[180] Aksoy (3099)
[181] Aksoy (3480)
[182] Aksoy (3747)
[183] Aksoy (3741)
[184] Aksoy (3671)
[185] Aksoy (3752)
[186] Aksoy (3761)
[187] Aksoy (4086)
[188] Aksoy (4249)
[189] Aksoy (4225)
[190] Aksoy (4194)

Can ver-: Ölmek; bir şeyi, hayatını onun uğruna feda edecek kadar çok istemek; güçlendirmek ya da yaşar duruma getirmek. (391, 1688, 1542, 2232, 2851, 3439)[191]

Canı çık-: Ölmek; yaptığı zor bir işten dolayı çok yorulmak, bitkin bir hale gelmek. (1126, 2290, 3111)[192]

Candan geç-: Ölmek. (1047)[193]

Dem vur-: Olmayacak ya da gücünü aşan bir konu üzerinde konuşmak. (2748)[194]

Dili tutul- (Dili lal eyle-): Korku, heyecan gibi nedenlerle söz söylemez olmak. (69)[195]

Göz dik-: Bir şeyi her halde ele geçirmek istemek. (573, 2296)[196]

Göz ucuyle bak-: Başını çevrimeden gözlerini yana çevirerek bakmak, sezdirmeden bakmak. (213, 2537)[197]

Göz yum-: Kusurları hoşgörü ile karşılamak. (1066, 3448)[198]

Haber ver-: Haber ulaştırmak, bildirmek. (65, 2303, 3032, 3043, 3047, 3461, 3473)[199]

Hatırından çıkma-: Unutmak(74, 521, 3503)[200]

Hatırına gel-: Hatırlamak, aklına gelmek, anımsamak. (76, 541, 3476, 3498)[201]

Hesap ver-: Sorumlu olduğu işi nasıl yürüttüğünü ilgiliye anlatmak. (1337, 3406)[202]

İş başa düş-: Başkasının yardımından umudunu keserek işi kendisi yapmak zorunda kalmak. (1155)[203]

Kan dök-: Yaralanmak ya da ölmek; yaralamak ya da öldürmek. (894, 2693)[204]

Kül ol-: Varını yoğunu yitirmek; bir acı dolayısıyla pek çok üzüntü çekmek. (2572, 3043, 3049, 3092, 3338, 3348)[205]

---

[191] Aksoy (4257)
[192] Aksoy (4208)
[193] Aksoy (4194)
[194] Aksoy (4592)
[195] Aksoy (4707)
[196] Aksoy (5584)
[197] Aksoy (5636)
[198] Aksoy (5731)
[199] Aksoy (5816)
[200] Aksoy (3006)
[201] Aksoy (5931)
[202] Aksoy (6049)
[203] Aksoy (6312)
[204]Aksoy (6512)
[205] Aksoy (7012)

Laf vur- (Laf et-): Bir kimseyle konuşmak; bir şeyi dedikodu konusu yapmak. (761)
Malum ol-: Ortada bir olay yokken, olacak şeyi tahmin etmek, sezinlemek, sanki gizli bir güç kendisine olacak şeyi haber vermek. (669, 2663)[206]
Rast gel-: Karşılaşmak (biriyle); düşünülmediği halde kendisini bulmak; isteğine uygun olmak; hedefi bulmak. (2292, 2313)[207]
Yer öp-:(Eskiden) Bir büyüğün katına çıkıldığı zaman ve ayrılırken çok büyük bir saygı gösterisi olarak yere kapanmak. (2045, 3021)[208]
Yer tut-: Bir yerin kendisine özgülenmesini sağlamak; önemli bir oylum kaplamak. (246, 883)[209]
Yol tut-: Yaşayışını, davranışlarını, kendine göre bir düzen ve biçim içinde sürdürmek. (2453, 3360)[210]
Yol ver-: Geçmesine izin vermek; işten çıkarmak. (2468)[211]
Yola düş-: Bir yere gitmek üzere yola çıkmak. (556, 2140, 2265)[212]
Yolunu kes-: Yürüyen kimsenin önüne geçip yürümesini durdurmak. (2148)[213]
Yüze gül-: Yapmacık olarak güler yüz göstermek; iç açıcı bir görünüşü olmak. (2684)[214]
Yüz karası: Utanç verici bir durum; davranışları yakınlarını utandıran kişi. (77)[215]
Yüz ver-: İlgi, yakınlık göstermek, bütün davranışlarını hoş görmek. (3076)[216]

---

[206] Aksoy (6165)
[207] Aksoy (7659)
[208] Aksoy (8690)
[209] Aksoy (8692)
[210] Aksoy (8753)
[211] Aksoy (8767)
[212] Aksoy (8734)
[213] Aksoy (8761)
[214] Aksoy (8858)
[215] Aksoy (8864)
[216] Aksoy (8927)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANTIKU’T-TAYR İLE LİSANÜ’T-TAYR MESNEVİLERİNİN MUHTEVÂ ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN İNCELENİP KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. MANTIKU’T-TAYR İLE LİSANÜ’T-TAYR MESNEVİLERİNİN BAKIŞ AÇISI VE ANLATICI BAKIMINDAN İNCELENİP KARŞILAŞTIRILMASI

3.1.1. GÜLŞEHRİ’NİN MANTIKU’T-TAYR MESNEVİSİ’NDE BAKIŞ AÇISI VE ANLATICI

Gülşehri’nin Mantıku’t-tayr mesnevisinde her bölümde Gülşehri’nin ismi geçmektedir. Özellikle bunu her bölümün son beytinde vermektedir. Eserin tamamı dikkatle incelendiğinde bakış açısıyla ilgili olarak şu veriler ortaya çıkmaktadır:

Eser hakim bakış açısı ile yazılmıştır. Bunun yanında kahraman bakış açısıyla da yazılmış bölümler bulunmaktadır. Eserin hakim bakış açısı ile kaleme alındığı bölümlerde anlatıcı, nakledilen itibarî alem ile ilgili her şeyi bilen ve gören mevkidedir. Bu bakış açısı yazarın kendi görüş ve düşüncelerini, bilgilerini okuyucuya istediği yerde, istediği şekilde aktardığı; olayın akışına müdahalelerde bulunduğu, yazarın anlatım alanını genişleten, özgürlüğünü arttıran bakış açısı türüdür. Eserde en çok kullanılan bakış açısıdır.

Her konuda bilgisi olan, mesnevi boyunca meydana gelen olayları istediği gibi anlatan, olayın geçtiği mekân ve zamanı belirten, mesnevi kahramanları olan sîmurg, hüdhüd, otuz kuş ve hikâyelerde geçen yardımcı kahramanları tanıtan kişi de "yazar-anlatıcı"dır.

Kamu kuşlar bir yire dirildiler
Mülki sultânsuz-ıdugın bildiler

Subh-dem bir yazuda kim nevbahâr
Dökmiş-idi yire dürr-i şâhvâr

Kamu kuşlar geldiler bir mahfile
Kamusınuñ dükeli nakdı bile

Kim bize bir pâdişâh-ı nâmdâr
Gerek-idi vü bir ulu şehriyâr

Gösterüñ bir gög kim ol mâhsuz-durur
Bizüm ilümüz niçün şâhsuz-durur

Başumuzı kılıça yastayalum
Leşkere bir pâdişâh isteyelüm (43-48.beyitler) (yazar-anlatıcı)

Var-ıdı Hemyân şarında bir ulu
Adı Büşr ü içi ‘ilm ile tolu

Dünyadan göñlini götürmiş-idi
Dünyeligüñ terkini urmış-idi

Bir mücerred yigid-idi pâk-bâz
Gün uzun oruç dün dölpi namâz

Tañla dükkânçugını kurar-ıdı
İşler-idi vü işi sürer-idi

Yarısın kazandugınuñ yir-idi
Yarısın yohsula virem dir-idi

Bir gün işi ‘azmini kılur-idi
Yolda bir ‘avrat meger gelür-idi

Yil yüzinden çârın açdı añsuzın
Büşr gördi ‘avratuñ nâgeh yüzin

Çünki düşdi gözi ‘avrat gözine
‘Âşık oldı Büşr ‘avrat yüzine (2732-2739.b) (yazar-anlatıcı)

Okuyucu ile eser arasında alışverişi sağlayan, olaylara ve kişilere tanıklık eden, olan biteni anlatan ya da nakleden bu yazar-anlatıcı eserin bazı bölümlerinde kimi zaman vak’anın başında kimi zaman ortasında kimi zaman da sonunda görüldüğü gibi kendi düşüncelerini, okuyucuya yaptığı tembihleri kendine özgü bir üslupla söyler, açıkça kendini belli eder, kendini gizlemek kaygısı taşımaz.

Göñlüñ aña baglagıl kim cân virür
Kâfir olma aña kim îmân virür

Evliya vü enbiyâsına inan
Niçe bir uyıyasın âhir uyan (1324-1325.b)

Gözüñi aç kirpügüñi yummagıl
Zâlim olan kişiden ‘adl ummagıl

Çok okı Gülşehri destânlarını
Kim göresin ‘akl bostanlarını

Kuş dilinde öyle burar kılını
Kim Süleymân añlayımaz dilini (2202-2204.b)

Kim kuluñuz adı Gülşehrî-durur
Hem şeker bâcı degül behrî-durur

Hem *Felek-nâme* kitâbum adıdur
Kim şeker gibi tuzınuñ dadıdur (2640-2641.b)

Sözi kaçan degme nâdân añlaya
Mantıku’t-tayr’ı Süleymân añlaya

Añlamaya hikmetin degme hakîm
Zîra *fevka külli zî-‘ilmin ‘alîm(12/76)*

Degme ‘âm adlu bulımadı halâs
‘Âlemi Gülşehri adı dutdı hâs

İy Süleymân şol kopuzuñ kılını
Bur kim ögrenlüm bu kuşlar dilini (4425-4428.b)

Anlatıcı zaman zaman araya girerek hikâyenin akışına müdahalede bulunur, olayın arasına kendi düşüncelerini ve öğütlerini yerleştirir.

Âdem-iseñ andan ayru olmagıl
Sag-ısañ yoluñda sayru olmagıl (4.b)

Bî-vefâ erden vefâ istemegil
Fâni ‘âlemden bekâ istemegil (787.b)

Ayruguñ kaygusına şâd olmagıl
Kul-ısañ sultân-ı bî-dâd olmagıl (1307.b)

İt başını tekneye yastamagıl
Yohsa ayruk etmegin istemegil

Zâlim işledügi güçi ne bilür
Karnı aç mülhid orucı ne bilür (2196-2197.b)

Dâg urasıñ zahma merhem urmagıl
Merhem urasuña hem dâg urmagıl (2486.b)

Âdem-iseñ gaflet-ile tolmagıl
Dünyada bir kuşdan alu olmagıl (3844.b)

Kurd u kuzgun bugzı-y-ıla dolmagıl
Âdemî şerrinden îmin olmagıl (4377.b)

Mesnevi boyunca kullanılan ikinci bakış açısı ise kahraman bakış açısıdır. Kahraman bakış açısı ile yazılmış beyitlerin şahıs kadrosuna göre dağılımı şöyledir: Sîmurg, hüdhüd, Hz.Muhammed, şeyh, tersa kızı, müridler, otuz kuş, Hızır, er, padişah,

oğlan, Rüstem, hoca, Allah, Bayezıd, Büşr, Yemliha, âşık, dellal, Hz.Adem, iblis, tavşan, aslan, Sultan Mahmud, Ayas, kaknûs kuşu, pervane.

Kahraman bakış açısı ile yazılmış bölümlerde en çok Hüdhüd'ün bakış açısına yer verilmiştir. Bu da gösteriyor ki eserin kahraman bakış açısı ile yazılan bölümlerinde vak'a zinciri ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan zaman, mekân, şahıs kadrosu gibi unsurlar Hüdhüd tarafından okuyucuya nakledilmiştir.

Geldi hüdhüd ara yire bî-lecâc
Hullesi egninde vü başında tâc

Kim tarîkat iline server benem
Hem hakîkat yolına rehber benem

'Âlemi başdan başa gezdüm kamu
Hâturuma nakşını yazdum kamu

Çok Süleymân-ıla eyledüm sefer
Yok-durur ben görmedügüm bahr u ber

Her ne hâle dir-iseñ hâżır benem
Kim Süleymân-ıla sâhib-sır benem (55-59.b)

Kûh-ı Kâf'a gitmeye 'âkil kişi
Hüdhüde ma'lûm ola şahbâz işi (1140.b)

Hüdhüd eydür anda yoklık gevheri
Yok-durur bundan ilet iy cevherî

Anda miskînlik metâ'ı yok-durur
Bundan ilet kim bu ilde çok-durur

Anda kim zenlik kumaşı key geçe
Yohsa hôdbînligi almazlar hiçe

Mahv olmak dürrinüñ kadri olur
Kemlik incüsi eyü kıymet bulur (1606-1609.b)

Hüdhüd eydür şeyh ol-durur kim ol
Halkı terk ide vü ilte Hakk'a yol

Olmaya bir ‘ilm kim anı bilmeye
Kimsene ‘âlemde anı bulmaya (2514-2515.b)

Mesnevide zaman zaman hâkim bakış açısı ile kahraman bakış açısının birlikte verildiği bölümler de bulunmaktadır.

Düşmanum çün bellü kişi olmadı
Eyle dut kim dünyaya hôd gelmedi

Gaybet-ile ne etini yiyeyim
Bilmedügüm kişiye ne diyeyim (1861-1862.b)

Bir gice kim bâdbân kurmış-ıdı
Nahvınuñ katında oturmış-ıdı

Gemiçiye nahvı eydür iy ‘azîz
Nahv-ıla lafzı kılur mısın temîz (2078-2079.b)

Cânavarlar bir yire dirildiler
Kamusı aslan katına geldiler

Eytdiler iy cânavarlaruñ şahı
Begleri yavlak dutar yohsul ahı (3645-3646.b)

Kelebekler cümle şûra düşdiler
Dükeli bir va‘degâha üşdiler

Kim bize ol şâhidümüzden haber
Kim getüre katumuza mu‘teber

Bir kelebek aradan eydür beni
Viribiñ aña ki bilürem anı (4184-4186.b)

İBTİDÂ-YI DÂSTÂN-I SÎMURĠ başlıklı bölümde halk sîmurgu değişik vasıflarla anlatmaktadır.

Ol kuşuñ yüz biñ kanadı var-durur
Bir kanat nakşın tapan kâfır-durur (27.b)

Kim bizüm bir şâhumuz var bî-hilâf
Ol tag ardında ki dirler Kûh-ı Kâf

Adı sîmurg u cemâli bî-kerân
Kudreti peydâ vü zâtı bî-nişân (67-68.b)

İBTİDÂ-YI DÂSTÂN-I SÎMURĠ , DÂSTÂN-I ŞEŞ MERD-İ CİHÂNGÎR BE-ŞEŞ KİTÂB-I *FÂHİR Kİ GÜLŞEHRÎ HEFTÜM-İ ÎŞÂNEST, DER HÂTİMET-İ KİTÂB-I MANTIKU'T-*TAYR *Bİ'S-SA'ÂDETİ VE'L-HAYR* bölümleri şairin bakış açısı ile yazılmıştır.

Hüdhüd ü kuşlar u sîmurg miśâl
'Akl u hulk u Tañrı'ya kıldı meśel

Girü Gülşehrî sözi sâz eyledi
Mantıku't-tayr'ı hôş âgâz eyledi (16-17.b)

Dahı Gülşehrî degül-iken adum
Görmedin ol ad-ıla ilde dadum

Şeyh falân dirler-idi baña dakı
Nitekim şeyh dirler uş saña dakı (2554-2555.b)

Kim kuluñuz adı Gülşehrî-durur
Hem şeker bâcı degül behrî-durur

Hem *Felek-nâme* kitâbum adıdur
Kim şeker gibi tuzınuñ dadıdur (2640-2641.b)

*Mantıku't-tayr'*ı ki 'Attâr eyledi
Pârisîçe kuş dilini söyledi

Anı Türkî sûretinde biz dakı
Söyledük bülbül gibi Tañrı hakı (4408-4409.b)

Biz bu *Gülşen-nâme*'de kim eyledük
Dükeli 'ilm ıstılâhın söyledük

Eylemeye kimse bir fenden beyân
Kim bu *Gülşen*'den bulımaya ‘ayân

Dökdi Gülşehrî girü dürr ü güher
Mantıku't-tayr'ı tamâm oldı meger (4432-4434.b)

Anlatıcı; eserde yazarın dilini kullanarak ait olduğu âleme ait mekân, şahıs kadrosunu ve hayat tezahürlerini nakleder veya dikkatle sunar. Bu hususu dikkate alarak “hâkim bakış açısı”ndan hareketle yazılmış eserlerdeki anlatıcıya “yazar-anlatıcı” adını verebiliriz.[217]

Mantıku't-tayr mesnevisinin büyük bir bölümünün hâkim bakış açısı ile yazıldığı görülürse buradaki anlatıcı tipinin de yazar-anlatıcı olduğunu söyleyebiliriz.

Gülşehri'nin Allah'a dua ettiği beyitler, kahraman bakış açısı içinde “ben” anlatıcı tipiyle verilmiştir.

Şükr ol bir Tanrı'ya kim bu kelâm
‘Ömrümüzden ilerü oldı tamâm

Tañrı rahmet eylesün ol kişiye
Fâtiha ihsân ide kâtibine

Vallâhu a‘lem bi's-savâb
Ve ileyhi yerci‘ü'l-me'âb (4438-4440.b)

Kuşların Sîmurga ulaştıklarındaki halleri tek tek verilmiştir. Ve bu durum hâkim bakış açısı ile anlatılmıştır.

Kamusınuñ tâkatı tâk olmaga
Vardı, vü yollarına ‘âk olmaga

Biri gördi bir sarây-ı zer-nigâr
Uçar-iken anda indi şâhvâr

Birisi bir çeşmesâr üstine hôş
İndi vü oturdı vü oldı hamûş

---

[217] Şerif Aktaş, Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara: 2005, s.96

Birisi bir mâh-rûyı gözledi
Yolını kodı vü anı izledi

Birini bir tag başında kurd yidi
Birisi ben girü dönerem didi

Birisi bir murgzâra indi hôş
Birisi bir hûb agaca kondı hôş

Kimi sayru oldı vü kaldı girü
Kimisi varımadı key ilerü (4261-4267.b)

Mum ve Pervaneler Destanı adı altında verilen hikâyede anlatıcı, hikâye etme tekniğini başarı ile kullanmıştır.

Vardı mumuñ yalıñına düşdi hôş
Kıpkızıl od oldı vü key bişdi hôş

Kendüyi çün muma ma‘lûm eyledi
Kelebeklik sûretin mum eyledi

Mum olup çün kendü dahı kalmadı
Kelebekler kaygusında olmadı

Çün mum oldı nite bunlara vara
Girü kendüden haber kendü vire (4211-4214.b)
…
Kelebek mumdan haber virmek revâ
Mum girü mumdan haber virmek hatâ

Kelebek ben mumı isterem diye
Mûm olıncak dahı neyi isteye

Ol kelebekden ki mum oldı meger
Girü bir ayruk kişi vire haber (4218-4220.b)

Mekân, zaman ve şahıs tavsiflerinde de, anlatıcı yine hâkim bakış açısıyla karşımıza çıkmaktadır.

Kamu kuşlar bir yire dirildiler
Mülki sultânsuz-ıdugın bildiler

Subh-dem bir yazuda kim nevbahâr
Dökmiş-idi yire dürr-i şâhvâr

Kamu kuşlar geldiler bir mahfile
Kamusınuñ dükeli nakdı bile (43-45.b)

Geldi bülbül ortaya hayrân u mest
Vâlih ü medhûş u sergerdân u mest

Kim benüm işüm gülistânda biter
Nevbahâr u bâg u bôstânda biter

Her güli kim kendüme yâr eylerem
Her gice vasfını tekrâr eylerem

Her seher kim gül çemende açıla
Kamudan ilkin baña karşu gele (263-266.b)

Örneklerde görüldüğü üzere eserde üç ayrı bakış açısı anlatım tekniği içinde bir araya getirilmiştir. Bunlardan ilki hâkim anlatıcı, yazar-anlatıcıdır. İkincisi şairin kendisi ve üçüncüsü de kahraman anlatıcıdır.

3.1.2. ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE BAKIŞ AÇISI VE ANLATICI

Destan, masal, mesnevi, hikâye ve roman gibi anlatma esasına bağlı edebi türlerde bakış açısı ve anlatıcının önemli bir rolü vardır. Anlatma esasına bağlı edebi metinler üzerinde önemli çalışmalar yapmış olan Şerif Aktaş, bakış açısını "anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevap"olarak tanımlar.[218]

Mesnevi tarzındaki hikâyelerde konuya doğrudan girilmez. Önce bir başlangıç, tevhid, münacat, na't, zamanın padişahına övgü, sebeb-i te'lif manzumeleri yer alır. Tevhid, münacat ve na't birden çok da olabilir. Bundan sonra Agâz-ı Dâstân başlığı altında maksada geçilerek hikâyeye girilir. Hikâye sonunda yine zamanın padişahı övülür. Şairin kendisinden bahseden "hasbihal" manzumeleri sıralanır. Sonunda "hatime" başlıklı manzume ile eser biter.

Nevayi de Lisanü't-tayr'ını tevhid, münacat, na't, dört halifeye ait birer hikâye, Feridü'd-din Attar'ın övgüsü, asıl hikâye, sebeb-i te'lif, zamanın padişahına övgü ve şairin isti'fâ ve istigfârı ile tamamlamıştır.

Nevayi 60 beyitlik tevhid bölümünde her işi Allah'ın adıyla başlanmasını, yaratılmışların yaratıcısı Allah'ın âlemi yarattığını, her şeyi görüp bildiğini ve na't bölümünü "o" anlatıcı tipiyle vermiştir.

---

[218]Aktaş, 2005: 78

Cân kuşı çün mantık-ı râz eylegey
Tinri hamdi birle âgâz eylegey

Ol ki mahlûkât hallâkıdur ol
Andın özge fâni vü bâkîdür ol (1-2.b)

Ol ni kıldı bu ni kıldı ol bilür
Ol bu kılmas her ni kılsa ol kılur (53.b)

Lât nâkıslık bile boldı tebâh
Zâhir oldı küfr ilige lâ ilâh

Andın oldı ilge illâ’llâh ‘ıyân
Kıldı efsah nutk ile anı beyân

Eylegen irsâl-i illâ’llâh özi
Yanıda anın Resûlu’llâh özi

Zâtı ‘âlem dürcide dürr-i semîn
Belki Hakdın rahmetü lî’l-‘âlemîn (118-121.b)

36 beyitlik münâcât bölümü, kitabı yazma sebebinin anlatıldığı bölüm, mahlas hakkında yazdığı bölüm, eserin tarihinin verildiği ve okuyanlardan hayır dua istediği bölüm “ben” anlatıcı tipiyle yazılmıştır.

Derdime dermân ‘inâyet eylegil
Tevbe-i kâmil hidâyet eylegil

‘Adl ü ihsânınga hâs itkil mini
Nefs-i zâlimdin halâs itkil mini (89-90.b)

Yâdıma mundak kilür bu mâcerâ
Kim tufûliyyet çagı mekteb ara (3476.b)

Çün sehâb-ı nazmım oldı dür-feşân
Nazmıma irdi Nevâyîdin nişân

Dehr bâgıda bolup kâmım revâ
Kâm-rânlar taptı nazmımdın nevâ

Fârsî nazm içre çün sürdüm kalem
Nazmnın her sınfını kıldım rakam (3553-3555.b)

Gerçi bu iki tenâsüb yâr idi
Nazmıma hem bu tahallus bar idi

Ger tahallus munda Fânî eyledim
Bu tenâsüblerdin anı eyledim (3567-3568.b)

Her perişân söz ki yazdım ya Kerîm
Barçadın estagfiru'llâhu'l-'azîm (3598.b)

Eserde dört halife ile ilgili bölümler hâkim bakış açısı ile yazılmıştır, buradaki anlatıcı tipi de yazar-anlatıcıdır.

Ol ki sultân-ı rüsülnin yârıdur
Sânî isneyn izhumâ fî'l-gârî-dür

Sâdık u sıddîk hem-râzı anın
Her yaman yahşıda dem-sâzı anın

Ol idi 'âlem ilige reh-nümûn
Kildi çün ve's-sâbıkûnu's-sabıkûn (178-180.b)

Ol ki peygâmberga hem-dem irdi ol
Şübhesiz Fârûk-ı a'zam irdi ol

Haknı bâtıldın bir ol kim kıldı fark
'Adl birle rûşen itti garb u şark (198-199.b)

Ol haya kânı ki nûru'l-'ayn idi
Eyle kim 'ayneyn-i zî'n-nûreyn idi (216.b)
…

Tinri eylep câmi'-i Kur'ân anı
Halk dip 'Osmân bin 'Affân anı (219.b)

'İlm deryâsı velâyet gevheri
'Âlem ehliga 'acâyib mazharı

Enbiyâ ser-hayliga ferzend ol
Hayl-i âdem içre bî-mânend ol (233-234.b)

Nevayi asıl hikâyeye geçtiğinde, kuşların bir araya gelip kendilerine başkan seçtiklerini, padişahları Sîmurga ulaşmak istediklerini, bazı kuşların yolların meşakkatli olduğunu duyduklarında özür dile getirmeleri ve Hüdhüdün onlara cevap vermesi gibi bölümler kahraman bakış açısı ile yazılmıştır.

Didiler Hüdhüdga kim ey pîşvâ
Beyle şehnin furkatı irmes revâ (432.b)

Tûtî aval 'özrin âgâz eyledi
Beyle 'acz âyînini sâz eyledi

Kim kuşî-dur-min makâmım germ-seyr
Hind aksâsıda kılgan seyr ü tayr (575-576.b)

Ol durur könlümde hem cânımda hem
Közde hem peydâ vü pinhânımda hem (654.b)

Kân üze dâyim hırâmımdur minin
Gevherî bu işte kâmımdur minin (733.b)

Başıma altun tomaga tâc-ı zer
Çün mini Hak beyle kılmış tâc-ver (818.b)

Nevayi hikâyelerin çoğunu hâkim bakış açısı yazmıştır. Hikâyeleri bir masal havası içinde vermektedir.

Halk içinde bar idi bî-gayretî
İlge bî-gayretlıgıdın hayretî

Muşt u sîlî birle apanı yiben
İldin alıp lokma vü anı yiben (721-722.b)

Bar idi bir pehlivân-ı zûr-ger
Bî-hünerlik fennide sâhib-hüner

Çâşt ki yir irdi on batman ta’âm
Yana munça eyler irdi kût-ı şâm (860-861.b)

Mesnevide zaman zaman hâkim bakış açısı ile kahraman bakış açısının birlikte verildiği bölümler de bulunmaktadır.

Eyle kim ‘arz eyledim hâlimni bil
Sin bilür-sin katl kıl yâ rahm kıl

Didi şûh ey mürşîd-i ‘âlî-sıfât
Ehl-i İslâm içre yok irmiş uyat (1282-1283.b)

Kim bu kim kildi sinin hem-kisvetin
Zâhir it kim ana nidür nisbetin

Didi nisbet ikkimizde yârlıg
Hem-dem ü hem-meşreb ü hem-kârlıg (1807-1808.b)

Yana bir sâyil didi k’ey bî-nazîr
Eylemiş bir ‘ışk könlümni esîr

Körmesem ma’şûk ruhsârın demî
Tîredür ol dem közümge ‘âlemî (1942-1943.b)

Şeyh anı körgeç didi k’ey reh-neverd
Vasl istep vâdi-i dergeh neverd

Bir nişân di bizge Beytu'llâhdın
Bir söz olgaç mürşid-i âgâhdın (3363-3364.b)

Gülşehri bir hikâyesinde padişahın oğlunun güzelliğini hâkim bakış açısı ile vermektedir.

Bar idi ol şehga bir zibâ ogul
Bolgu dik Yûsuf aı allıda kul

Mihr-hâver hüsn ara şermendesi
Kûyı tofragı üze efkendesi

Serv anın nahl-i kadiga sâye dik
Ay 'izârı mihriga pîraye dik

Hem kuyas dik hüsn ile âfâk-gîr
Hem kamer dik in bile gerdûn-serir

Közi her bakmakta 'âlemni buzup
'ışk ilige özge 'âlem körgüzüp

Cân alıp ta'li tekellüm eylese
Cân birip lîkin tebessüm eylese (2527-2532.b)

Nevayi Şeyh Bistâmi Hikâyesinde rüyasında gördüğü bir müridle konuşmasını hâkim bakış açısı ve kahraman bakış açısı ile birlikte vermektedir ve hikâye "o" anlatıcı tipiyle (mürüdin ağzından) anlatılmaktadır.

Bir tün anı tüşte kördi bir mürîd
Didi ey içken mey-i hel min mezîd

Bizge hâlindin 'ıyân itkil haber
Kim sana ni kıldı Hayy-ı dâd-ger

Tâ ki ıtminânı bolgay bizge hem
Furkatinde çün besî kördük elem (2299-2301.b)

Eserde görülen ikinci bakış açısı ise kahraman bakış açısıdır. Nevayi bir hikâyesinde Allah'ın delisi denilen bir kişinin yağmurlu havada viraneye sığınıp yağmur dindikten sonra dışarı çıktığında eşeğini bağladığı yerde bulamaması sonucu Allah ile konuşması (2267-2284.beyitler arası) kahraman bakış açısı ile vermiştir.

K'ey minin cismim ara cânım Hudâ
Belki yüz cânım sana bolsun fidâ

Gerçi ol dem merkebimge bakmadın
Gâyib eylep boynıga ip takmadın

Mana yüzlendi 'acab âşüftelık
Kahrdın kıldım sana âlüftelık

Çün işekni tapşup irdim sana
Anı tapşurmak kirek irdin mana (2267-2270.b)

Mekân, zaman ve şahıs tavsiflerinde de, anlatıcı yine hâkim bakış açısıyla karşımıza çıkmaktadır.

Sekr vaktı saldı çün bir kün nazar
Ol nazardın boldı bir it behrever (1657.b)

Basra şehride le'îmî bar idi
Bî-basarlıg fennide dînâr idi (1882.b)

Bir bahâr eyyâmı 'azm eylep sefer
Özge Beytu'l-lâhnı eylep mefer (2247.b)

Mekkede bir kün du'â vaktıda hayl
Kıldılar Hakdın murâd isterge meyl (2376.b)

Kördi ol çeşme başında bî-dilî
'ışk içinde 'ömridin bî-hâsılî (2609.b)

Nevayi Lisanü't-tayr'ında tasavvuf ilkelerini, basit öyküler şeklinde anlatır. Tanrının kendi güzelliğini göstermek için insanı (aynayı) vesile kılışı, İskender'in kendi

kendisini elçi olarak gönderişi (Tanrı- insan birliği) ve aşkla Tanrıya bağlanmanın her türlü ibadetten daha üstün oluşu, aşkın kudreti, gerçek aşkla yapılan hataların Tanrı katında bağışlanacağı konularına dayanan hikâyeler hâkim bakış açısı ile verilmektedir.

Bar idi şâhî cemâl evcide mâh
Mâh-peykerler sipâh ol irdi şâh

Kâmetidin servga efkendelıg
'Ârızıdın mihrga şermendelıg

…

Halk-ı bî-had katlidin taptı melâl
İlge yüz körgüzmegin kıldı hayâl

Közgü hükm itti ki peydâ kıldılar
Tahtı allında müheyyâ kıldılar (997-1007.b)

Görüldüğü gibi Nevayi, eserinin büyük bölümünü hâkim bakış açısı ile yazmıştır. Hikâyelerde kahraman bakış açısının da kullanıldığı görülmektedir. Nevayi hikâyelerinde kahramanlarını konuşturmuştur.

3.1.3. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN BAKIŞ AÇISI VE ANLATICI YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Mesnevileri bakış açısı ve anlatıcı yönünden karşılaştırdığımızda, her iki mesnevinin de daha çok "hâkim bakış açısı"yla yazıldığını görmekteyiz. Gerçek dünyaya ait olan yazarlar, yarattıkları kurmaca dünyada yer alan kahramanlarının duygu ve düşüncelerini okuyucuya aktarırlar.

Mekke'nüñ çün yakınına geldiler
Mekke yakın-ıdugını bildiler (144.b) Gülşehri

Halk özge mülk 'azmi ittiler
Can avuçlap baş alıban kittiler (866.b) Nevayi

Mesnevilerde kullanılan diğer bir bakış açısı da kahraman bakış açısıdır. Olay, şahıs kadrosu, mekân ve zamana ait özellikler kahramanlardan biri tarafından anlatılır. Anlatıcı kahramanlardan biri olur ve olayı okuyucuya anlatır.

Her ne hâle dir-iseñ hâżır benem
Kim Süleymân-ıla sâhib-sır benem (59.b) Gülşehri, Hüdhüd kuşu

Min kuşi-mim kasr u gülşen ziyneti
Nakş u rengim ehl-i alem hayreti (619.b) Nevayi, tavus kuşu

Bir gedâyı şeh kılam çün bakavam
Bakmadugum pâdişâhı yıkavam (632.b) Gülşehri, Hüma kuşu

Hak mana insaf kısmet eylemiş
Kut-ı canım beyle ni'met eylemiş (2202.b) Nevayi, bir kuş

Kim kuyuda anı saña gösterem
Saña sıgınmak anuñçun isterem (3735.b) Gülşehri, tavşan ve tilki hikâyesi

Nevayi eserindeki hikâyeleri hâkim bakış açısıyla da anlatmıştır. Hikâyedeki olayı biliyormuş ya da görmüş gibi okuyucuya aktarmıştır.

Kiçe aydın tabıdın Ruşen idi
Çarh encüm verdidin gülşen idi (1605.b) Nevayi

Ol taleb ehli ara hamuş idi
Könli vahdet camıdın bi-huş idi (2381.b) Nevayi

Eyleben çün özni kabil kıldılar
Ol talebdin vasl hâsıl kıldılar (3204.b) Nevayi

Mesnevilerde hâkim bakış açısı ile kahraman bakış açısının birlikte verildiği bölümlerde bulunmaktadır. Bu bölümler bazen bir beyitle bazen de birkaç beyitle karşımıza çıkmaktadır.

Sordı Yemlihâ evin kim kandadur
Kim anuñ birkaç silâhı bendedür (2907.b) Gülşehri

Kildi yir öpti vü tökti köp niyâz
Sonra didi yâ resûl-i ser-firâz

Bu kün öz hâlimga hayrân-min besî
Merg vehmidin perişân-min besî (2045-2046.b) Nevayi

Anlatıcı; destan, masal, hikâye, roman gibi "epik" karakterli metinlerde, sesini; şu veya bu tonda duyduğumuz; gizli veya açık kimliğine tanık olduğumuz bir varlıktır. Anlatıma dayalı türlerde onun varlığı bir realite olarak karşımıza çıkar.[219]

Mesneviler hâkim bakış açısı ile yazıldığı için anlatıcı tipinin de "yazar-anlatıcı" olduğunu söyleyebiliriz.

---

[219] TEKİN, Mehmet, Roman Sanatı, Ötüken Neşriyat, İstanbul: 2004, s.18

Hızr bir yolda sataşdı bir ere
Kim gider bir yolda ol er bir şara

Gördi kim ol er erenlerden-durur
Bildi kim Hakk'a irenlerden-durur (795-796.b) Gülşehri

'İlm deryâsı velâyet gevheri
'Âlem ehliga 'acâyib mazharı

Enbiyâ ser-hayliga ferzend ol
Hayl-i âdem içre bî-mânend ol (233-234.b) Nevayi

Anlatma esasına bağlı edebi metinlerde üç tip anlatıcı görülmektedir. I. Tekil kişi (ben), 3.Tekil kişi (o) ve 2.çoğul kişi (siz). Gülşehri de Nevayi de bu anlatıcı tiplerini mesnevilerinde göstermişlerdir.

Gülşehri'nin Allah'a dua ettiği bölümler ve Nevayi'nin münacat bölümü "ben" anlatıcı tipiyle verilmiştir. Gülşehri'den farklı olarak Nevayi, na't bölümünü "o" anlatıcı tipiyle vermiştir.

Şükr ol bir Tanrı'ya kim bu kelâm
'Ömrümüzden ilerü oldı tamâm (4438.b) Gülşehri "ben anlatıcı tipi"

Altmışka 'ömr koyganda kadem
Kuş tilin şerh itkeli yondum kalem (3509.b) Nevayi "ben anlatıcı tipi"

Ol ni kıldı bu ni kıldı ol bilür
Ol bu kılmas her ni kılsa ol kılur (53.b) Nevayi "o anlatıcı tipi"

Eserde kullanılan bir diğer bakış açısı ise yazarın kendi bakış açısıdır. Gülşehri her bölümün başında, ortasında veya sonunda yaptığı öğütleri, kendi düşüncelerini söylemekten çekinmemiştir. Nevayi ise tam tersine kendisini gizlemiş, düşüncelerini hikâye kahramanlarının ağzından vermiştir.

Dilüñi Gülşehri gibi bilegil
Derdüñe dermân Çalap'dan dilegil (1012.b) Gülşehri

Halk horşîdi vü yâ mâhı sever
İlla Gülşehrî kim ol şâhı sever (4028.b) Gülşehri

Anla kim bu yolda kılmaydur İlâh
Özni körmeklikdin artugrak günâh (2119.b) Nevayi

Tevbe kılgıl dagı ma’bûdunga yit
Yolga eylep ‘azm maksûdunga yit (1745.b) Nevayi

Kahramanların diğer kahramanlarla yaptıkları konuşmalar “iç monolog”lar anlatıcının ifadesi ile dikkate sunulmuştur. Nevayi eserinde çok defa kahramanları adına konuşur. Hâkim bakış açısının en belirgin özelliği olan bu durum “iç çözümleme tekniği” ile kahramanları konuşturma şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Asıl hikâyeye geçildiğinde kuşlar toplanırlar, kendilerine bir başkan (Hüdhüdü) seçip padişahları olan Sîmurgu bulmak için yolculuğa başlarlar. Önlerine tehlikeli, büyük vadiler çıkar. Kuşlar korku içerisinde Hüdhüde sorular sorarlar, Hüdhüd de hepsini cevaplandırır ve her cevaptan sonra bir hikâye anlatılır. İşte, kuşlar ile Hüdhüd arasında sorulu-cevaplı konuşmalar “iç çözümleme tekniği” ile verilmektedir.

Boldılar Hüdhüdga pey-rev ser-be-ser
Râh-rev ol hayl u Hüdhüd râh-ber

Tüştiler yolga neşât u nâz ile
Vasl ümîdiga itik pervâz ile

Çün niçe kün beyle tayrân kıldılar
Sa’y ile kat’-ı beyâbân kıldılar (555-557.b)

Gülşehri ise mesnevisinde anlatma-gösterme tekniğini mükemmel bir şekilde ortaya koymaktadır. Yazar-anlatıcı anlatılacak hikâyeyi okuyucuya anlatarak nakleder.

Kelebek ben mumı isterem diye
Mûm olıncak dahı neyi isteye

Ol kelebekden ki mum oldı meger
Girü bir ayruk kişi vire haber (4219-4220.b)

3.2. MANTIKU’T-TAYR İLE LİSANÜ’T-TAYR MESNEVİLERİNİN VAK’A-OLAY ÖRGÜSÜ YÖNÜNDEN İNCELENİP KARŞILAŞTIRILMASI

3.2.1. GÜLŞEHRİ’NİN MANTIKU’T-TAYR MESNEVİSİ’NDE VAK’A - OLAY ÖRGÜSÜ

Gülşehri’nin Mantıku’t-tayr mesnevisi anlatma esasına bağlı diğer edebi metinlerde (destan, masal, hikâye, roman…) olduğu gibi bir vak’a etrafında metin halkalarından meydana gelmiş bir olay örgüsüne sahiptir. Eserde klasik mesnevilerde olduğu gibi hemen vak’aya geçilmez.

Gülşehri’nin eserinde mesnevinin icaplarından sayılan dibace ve başlangıç kısımları yoktur. Şair eserine bütün mesneviyi tahlil eden ve âdeta eserin özü sayılabilecek 17 beyitlik bir bölümle başlar. Bu bölümde çeşitli sıfatları sayılan “Allah”ın insanı kendi nurundan yarattığı, bu yüzden âdem olanın ondan ve onun yolundan ayrılmaması ve peygambere inanması gerektiği anlatılmaktadır. (1.bölüm)

Yazar sözü kuşlara getirip kuşların padişahının Sîmurg olduğundan, onların padişahlarına ulaşması gerektiğinden, Hüdhüd rehberliğinde Kuh-ı Kaf’a erişip Sîmurgu göreceklerinden bahseder. Gerçekte Sîmurg, kuşlar ve hüdhüd; Tanrı, halk ve aklın sembolleridir.

Hüdhüd ü kuşlar u sîmurg misâl
‘Akl u hulk u Tañrı’ya kıldı mesel (16.b)

Gülşehri eserine 17 beyitlik bölümden sonra *İBTİDÂ-YI DÂSTÂN-I SÎMURĠ* başlığı altında Sîmurgun özelliklerini anlatan bir bölümle devam etmiştir. Sîmurg bir

gece Çin üstünden geçmiştir, kanadından bir tüy o ülkeye düşmüştür ve tüy türlü nakışlarla bezenmiştir. Halk buna inanmıştır ve her biri kuşun başka bir yerine tapmıştır. (2.bölüm)

Bir gice Çîn şehri üstinden meger
Nâgehân sîmurg geçdi cilveger

Bir kanadı düşdi Çîn'e key ulu
Sad herâzân dürlü nakş anda tolu

Halk çün kim ol kanadı gördiler
Dînlerinüñ külli terkin urdılar

Ol kanat nakşına çün inandılar
Ol kuşı ol bir kanadı sandılar (18-21.b)

Gülşehri bu bölümün hemen ardından *CEM' ŞÜDEN-İ HEME MURGÂN* başlığı altında mülklerinin padişahsız olduğunu bilen kuşların bahar mevsiminde bir yerde toplandıklarını, kendilerine namlı bir padişahın gerekli olduğunu, eğer bir mülk padişahsız olursa o mülkün kısa sürede virane olacağını, onun için asker içinde bunun için kimin layık olacağının soruşturulmasını ve onunla bu yola devam edilmesini söylediklerini belirtir.[220] (3.bölüm)

Subh-dem bir yazuda kim nevbahâr
Dökmiş-idi yire dürr-i şâhvâr

Kamu kuşlar geldiler bir mahfile
Kamusınuñ dükeli nakdı bile

Kim bize bir pâdişâh-ı nâmdâr
Gerek-idi vü bir ulu şehriyâr (44-46.b)

---

[220]Kartal; 2004 : 297-329

Gülşehri bundan sonra *ÂMEDEN-İ HÜDHÜD DER MİYÂN* başlığı altında Hüdhüdün orta yere gelerek tarikat ehline server, hakikat yoluna rehber olduğunu, alemi baştan başa gezdiğini, Hz. Süleymanla yolculuk ettiğini, kuşların kendisiyle gelirlerse hepsinin bu yola gidebileceklerini, Sîmurga ulaşabileceklerini söyler. (4.bölüm)

Geldi hüdhüd ara yire bî-lecâc
Hullesi egninde vü başında tâc

Kim tarîkat iline server benem
Hem hakîkat yolına rehber benem

'Âlemi başdan başa gezdüm kamu
Hâturuma nakşını yazdum kamu

Çok Süleymân-ıla eyledüm sefer
Yok-durur ben görmedügüm bahr u ber

Her ne hâle dir-iseñ hâżır benem
Kim Süleymân-ıla sâhib-sır benem (55-59.b)

Hüdhüd daha sonra kendilerinin bir şahı olduğunu ve Kaf dağının ardında bulunduğunu, adının ise Sîmurg olduğunu söyler ve birlikte yola koyulurlar.(5.bölüm)

Kim bizüm bir şâhumuz var bî-hilâf
Ol tag ardında ki dirler Kûh-ı Kâf

Adı sîmurg u cemâli bî-kerân
Kudreti peydâ vü zâtı bî-nişân

Ol kılur tedbîri kamu işlere
Pâdişâh oldur dükeli kuşlara (67-69.b)

Gülşehri bir sonraki bölümde Hz.Peygamber ile ilgili bir hikâye anlatır. (5.bölüm) Fasl bölümünde hüdhüd ile kuşların padişahları olan Sîmurga birlikte ulaşacaklarını fakat yolların zorluğundan kuşların özür dile getirmeleri verilir. (6.bölüm)

Ol gün anda hüdhüdi toyladılar
Yollarınuñ yaragın eylediler

İlla yol havfı vü hevlinden girü
Her biri getürdi bir ‘özr ilerü (261-262.b)

Mesnevinin altıncı bölümünü meydana getiren metin halkaları sırasıyla şunlardır:

1. Bülbülün özrünü dile getirmesi (263-275)
2. Hüdhüdün bülbüle cevap vermesi (276-288)
3. Adam ve kadının aşkının anlatılması (289-318)
4. Şeyh San’an Hikâyesi (319-406)
5. Sahiblerin şeyhe soru ve cevapları (407-450)
6. Şeyhin kıza olan aşkını kızın bilmesi (451-565)
7. Sahiblerin şeyhin halini görmek için Ka’beye girmeleri (566-592)
8. Şeyhin halini görmek isteyen bir müridin Ka’beye varması, şeyhin halini sorması ve şeyhin Müslümanlıktan çıktığını görmesi(593-630)
9. Şeyhin halini gören müridin şeyhe Rum iline geri dönmeye ve Allah’a yalvarmaya, yaptıklarından tövbe etmeye ısrar etmesi (631-690)
10. Kızın tövbe edip Müslüman olması (691-755)
11. Papağanın özrünü dile getirmesi (756-777)
12. Hüdhüdün ilim ve hikmetle cevap vermesi (778-794)
13. Hızır ve Velinin arkadaşlığına dair hikâye (795-816)
14. Tavus kuşunun özrünü dile getirmesi (817-827)
15. Hüdhüd kuşunun tavus kuşuna cevap vermesi (828-838)
16. Hesapsız, kitapsız şekilde cennete girenler üzerine anlatılan hikâye (839-922)
17. Hüma kuşunun özrünü dile getirmesi (923-937)
18. Hüdhüd kuşunun hüma kuşuna cevap vermesi (938-952)
19. Padişahın hastalığı için masum bir çocuğun öldürülmesi üzerine hikâye (953-1016)
20. Kazın özrünü dile getirmesi (1017-1032)

21. Tavuğun kaz yavrularını yavrusu sanması üzerine anlatılan hikâye (1033-1099)
22. Hüdhüd kuşunun cevabı (1100-1119)
23. Doğanın özrünü dile getirmesi (1120-1141)
24. Rüstem ve Gord hikâyesi (1142-1295)
25. Hüdhüd kuşunun doğana cevap vermesi (1296-1318)

Gülşehri "Hocanın Papağanı" adlı hikâyesine başlamadan önce 15 beyitlik bir giriş yapıyor. Bu bölüm başka hiçbir hikâyede yoktur.

26. Hocanın papağanı hikâyesine giriş (1319-1333)
27. Hocanın papağanı hikâyesi (1334-1430)
28. Keklik kuşunun özrünü dile getirmesi (1431-1445)
29. Hüdhüd kuşunun kekliğe cevap vermesi (1446-1463)
30. Baykuşun özrünü dile getirmesi (1464-1477)
31. Hüdhüd kuşunun baykuşa cevap vermesi (1478-1494)

Mesnevinin yedinci bölümünde bütün kuşlar toplanıp aklılarına gelen soruları hüdhüde sorarlar ve hüdhüd de bunlara cevap verir. Bu bölümün metin halkaları ise şöyledir:

1. Bütün kuşların hüdhüd kuşuna özürlerini dile getirmeleri (1495-1499)
2. Kuşların Hüdhüde "Sîmurga nasıl ulaşabiliriz" diye sormaları (1500-1511)
3. Hüdhüdün kuşlara rehber olup Sîmurga ulaşmanın yollarını söylemesi (1512-1569)
4. Hüdhüdün diğer kuşların sordukları sorulara cevap vermesi (1570-1601)
5. Kuşların Sîmurga hangi cevherleri götürmeleri hakkında soru sormaları (1602-1605)
6. Hüdhüdün cevher hakkında verdiği cevap(1606-1609)
7. Bir diğer kuşun hüdhüde hastalığını bahane etmesi (1610-1620)
8. Hüdhüdün kuşun sorusuna cevap vermesi(1621-1643)
9. Kuşların hüdhüde yalancı aşk ve sevgiliyi sormaları (1644-1664)

10. Hüdhüdün diğer kuşa cevap vermesi(1665-1678)
11. Leyla ve Mecnun hikâyesi (1679-1764)
12. Diğer bir kuşun ikiyüzlülük (muhanneslik)hakkında soru sorması(1765-1782)
13. Hüdhüdün ikiyüzlülük hakkında verdiği cevabı(1783-1801)
14. Papağan ve karga hikâyesi (1802-1870)
15. Diğer bir kuşun itikadın Allah yolundaki değerini sorması(1871-1888)
16. Hüdhüdün soru üzerine cevap vermesi(1889-1920)
17. Anadan doğma kör bir kişinin hikâyesi(1921-2005)

Mesnevinin sekizinci bölümünde kuşlar hüdhüde 12 ilmi sorarlar. Bu soruların üzerine hüdhüd cevap verir ve her soru cevabın ardından bir veya daha fazla konuyla alakalı hikâye anlatılır. Bu bölümü meydana getiren metin halkaları şu şekildedir:

1. Bir kuşun on iki ilim (nahiv, sarf, hikmet, mantık, hey'et, muhit, hendese, süreyyâ, tıb, remel, usû-i dîn, fıkıh, tefsir ve hadis) hakkında soru sorması (2006-2048)
2. Hüdhüdün on iki ilim hakkında verdiği cevabı(2049-2074)
3. Gemici ve nahivci hikâyesi (2075-2105)
4. Bir kuşun adaletle ilgili soru sorması (2106-2123)
5. Hüdhüdün adaletle ilgili soruya cevap vermesi (2124-2136)
6. Sahibini yiyen kurt hikâyesi (2137-2146)
7. Tavşanlara ferman okuyan tilki hikâyesi (2147-2204)
8. Diğer bir kuşun gıybet söylemesi hakkındaki sorusu (2205-2219)
9. Hüdhüdün gıybetle ilgili soruya cevap vermesi (2220-2230)
10. Vezir ile halife hikâyesi(2231-2351)
11. Diğer bir kuşun arifliğin beyanına dair soru sorması (2352-2357)
12. Hüdhüdün soru üzerine cevap vermesi (2358-2430)
13. Bir beyin ağzına yılan kaçmış birini incitmesi üzerine hikâye (2431-2508)
14. Bir kuşun şeyhliğe ait soru sorması (2509-2513)

15. Hüdhüdün soru üzerine cevap vermesi (2514-2551)
16. Altı erenler hikâyesi (yedincisi de Gülşehri) (2552-2675)
17. Diğer bir kuşun fütüvvet hakkındaki sorusu (2676-2680)
18. Hüdhüdün sorya cevap vermesi (2681-2719)
19. Büşr ve Yemliha hikâyesi (2720-3008)
20. Diğer bir kuşun sehavet, kerem ve mürüvvet ile alakalı soru sorması(3009-3022)
21. Hüdhüdün soruya cevap vermesi (3023-3037)
22. Mücevher satan tellal ve âşık hikâyesi (3038-3084)
23. Günahkâr bir kuşun günahkârlığını anlatması (3085-3093)
24. Hüdhüdün "O, bağislayandir, merhametlidir" diyerek soruya cevap vermesi (3094–3109)
25. Hz.Muhammed'e münacat (3110-3160)
26. Diğer bir kuşun nefisle ilgili soru sorması (3161-3172)
27. Hüdhüdün nefisle ilgili cevap vermesi (3173-3188)
28. Zaviyesinde terazi asılı olan şeyhe ait hikâye (3189-3287)
29. Diğer bir kuşun hışm ve gazabla ilgili soru sorması (3288-3298)
30. Hüdhüdün çeşitli marifetlerle soranlara cevap vermesi (3299-3317)
31. Hz. Âdem ile şeytanın konuşması (3318-3394)
32. Hz. Âdem'in şeytana cevap vermesi (3395-3483)
33. Diğer bir kuşun vefa hakkında soru sorması (3484-3496)
34. Hüdhüdün ona cevap vermesi (3497-3509)
35. Sultan Mahmut ile Ayas hikâyesi (3510-3569)
36. Diğer bir kuşun ayyarlığa ait soru sorması (3570-3591)
37. Hüdhüdün ayyarlıkla ilgili cevap vermesi (3560-3617)
38. Aslan ile tavşan hikâyesi (3618-3770)
39. Diğer bir kuşun ölüm korkusuna dair sorusu (3771-3782)
40. Hüdhüdün ölüm korkusu sorusuna cevap vermesi (3783-3812)
41. Kaknüs kuşu hikâyesi (3813-3850)
42. Diğer bir kuşun "canların bir olup olmadığını" sorması (3851-3864)

43. Hüdhüdün ona cevap vermesi (3865-3904)
44. Enbiyâ ve Evliyâ makamlarından bahseden bir hikâye (3905-3927)
45. Ariflerin sultanı Ebu Yezid El- Bistami hikâyesi (3928-3964)
46. Diğer bir kuşun şeri'at, tarikat ve hakikat hakkında soru sorması (3965-3973)
47. Hüdhüdün cevap vermesi (3974-4028)

Mesnevinin dokuzuncu bölümünde Gülşehri, kuşların sorularına ara verip bir "Fasl" bölümü ekler. Bu bölümde şair, ölümden sonra da hayatın olduğunu, Sîmurga erişmek için istemek gerektiğini çünkü kimsenin onsuz hayatta kalmayacağını hüdhüdün ağzından anlatır, bazı öğütler verir. Hemen ardından "yol soran şeyh hikayesi"anlatılır. (4029-4137)

Mesnevinin onuncu bölümünde Gülşehri, kuşlara yine sorular sordurup cevap verdirir. Bu bölümün metin halkaları şunlardır:

1. Bir kuşun yolun uzunluğu hakkında soru sorması (4138-4142)
2. Hüdhüdün ona cevap vermesi (4143-4169)

Gülşehri, bir kuşun yolun kaç fersah olduğu sorusuna cevabını yedi vadiyi sayarak verir. Bu vadiler:

- Taleb Vâdîsi
- ‘ışk Vâdîsi
- Magfiret Vâdîsi
- Tevhîd Vâdîsi
- İstignâ Vâdîsi
- Hayret Vâdîsi
- Fakr u Fenâ Vâdîsi

3. Mum ve pervane hikâyesi (4170-4232)

Gülşehri eserinin on birinci bölümünde bir “Fasl” ile bazı öğütler verir ve ardından bütün kuşların yoldaki durumlarını otuz kuşun “Kuh-ı Kaf”a ve “Sîmurg”a erişmeleri kısmı ile devam eder. (4233-4318)

Gülşehri eserinin son bölümünde iki “Fasl”da bazı öğütler verir, üçüncü fasılda gönüle hitab eder ve eserinin bitiş kısmında “Mantıku’t-tayr”ından ve diğer eserlerinden bahisle kendini över, Allah’a şükrederek eserini bitirir. Bu bölümün metin halkaları şu şekilde sıralanabilir:

1. Fasl (4319-4340)
2. Fasl (4341-4366)
3. Fasl (4367-4394)
4. Mantıku’t-tayr kitabının bitiş bölümü (4395-4440)

3.2.2. ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE VAK'A VE OLAY ÖRGÜSÜ

Ali Şir Nevayi, Lisanü't-tayr adlı mesnevisinde mesnevilerin düzenleniş biçimine uygun olarak hareket eder ve mesnevideki vak'ayı hemen sunmaya başlamaz. Eserin ilk bölümünde Allah'ın büyüklüğünü ve sıfatlarını zikreden 60 beyitlik bir "tevhid" bulunmaktadir.

Sindedür hem birlig ü hem barlıg
Haylıg u kâdirlig u gaffârlıg (59.b)

İkinci bölüm (61-96), şairin günahlarının affedilmesi için yalvardığı "münacat"tır.

'Adl ü ihsânınga hâs itkil mini
Nefs-i zâlimdin halâs itkil mini (90.b)

Üçüncü bölüm (97-124),cihanın yaratılma sebebi, kâinatın ışığı, diğer bütün peygamberlerin başı Hz.Muhammed'in övüldüğü "na't"tır.

Nûr yok ki Hak ta'âlâ sâyesi
Lâ-cerem ötti kuyaşdın pâyesi (110.b)

Re'yi çün körgüzdi şem'-i mu'cizât
Pertevidin rûşen oldı kâyinât (117.b)

"Ol kiçe ol şeh-i gerdûn-makâm" şeklinde başlayan dördüncü bölümde (125-177), Hz.Peygamberin Mi'râc'ının tavsifine yer verilmiştir.

Didi kim ey Tinrige cânın karîb
Cism ile hem bol irür-sin çün habîb (129.b)

Yâ Rab ol kün kim şefî' bolgay Resûl
Kimni kim ol istese kılgun kabûl (175.b)

Nevayi eserinin beşinci bölümünde (178-257) , dört halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) hakkında dört bölüm ve her bölümün ardından birer hikâye anlatılmıştır. Bu bölümün metin halkaları şu şekildedir:

1. Hz.Ebubekir hakkında (178-190)
2. Hz.Muhammed'den sonra peygamber olan Ebubekir hakkında hikâye (191-197)
3. Hz. Ömer hakkında (198-209)
4. Hz. Ömer ve Mekke'nin fethi hakkında hikâye (210-215)
5. Hz. Osman hakkında (216-225)
6. Hz.Osman ile alakalı bir hikâye (226-232)
7. Hz. Ali hakkında (233-245)
8. Hz. Ali'nin namaz kılarken yarası için derman istemesi üzerine hikâye (246-257)

Nevayi eserinin altıncı bölüm (258-298) , Ferîdü'd-din Muhammed 'Attâr 'a mehdiyedir ve 39 beyittir. Bu bölümde 'Attar'ın insan, şair, âlim olarak taşıdığı üstün vasıflar anlatılmıştır ve eseri Mantıku't-tayr'ı övülmüştür.

Her ni gerdûn bahr ile kânıda bar
Ançа yüz 'Attâr dükkânıda bar (258.b)

Eserin yedinci bölümünün metin halkaları şu şekildedir:

1. Kuşların toplanıp kendilerine bir padişah gerekli olduğunu anlamaları (299-315)
2. Kuşların padişahları olan Sîmurgu istemeleri ve hüdhüdün onlara Sîmurgdan haber vermesi (316-330)
3. Hüdhüd Sîmurgdan haber verince kuşların kendilerinden geçmesi (331-350)
4. Kuşlar dikkatle sorduktan sonra hüdhüdün Sîmurgdan bahsetmesi (351-400)
5. Kuşların hüdhüdü rehber seçmesi ve hüdhüdün onlara Sîmurgu anlatması (401-405)

6. Sîmugun Çin şehrine peri gibi düşmesi (406-431)
7. Kuşların Sîmurgu bulmak için hüdhüdü başkan seçmeleri (432-441)
8. Hüdhüdün kuşlara gönül verip yola koyulması (442-467)
9. Hüdhüdün papağanı muhatab kılıp maksadına isteklendirmesi(468-474)
10. Tavus kuşu konuşurken hüdhüdün nüktedanlığı (475-481)
11. Bülbül sesi ahenginde hüdhüdün duası (482-488)
12. Kumru lahnı usûlünde hüdhüdün şarkı söylemesi (489-495)
13. Keklik telaşı sedasına hüdhüdün ayak vurması (496-502)
14. Sülün gidişi gibi hüdhüdün soluk alması (503-509)
15. Durrâc (çil kuşu) gibi hüdhüdün yürümesi (510-516)
16. Kelebek gibi hüdhüdün uçması (517-523)
17. Şahin güzelliği ve bulunmazlığı ile hüdhüdün yol göstericiliği (524-530)
18. Şunkarın padişahlığı gibi hüdhüdün övülmesi (531-537)

Nevayi eserinin sekizinci bölümünde (538- 961), kuşların birer birer özürlerini dile getirmeleri, her özüre hüdhüdün cevap vermesi ve ardından birer hikâye anlatılır. Bu bölümün metin halkaları şu şekildedir:

1. Kuşların Sîmurgun hayali ile yola düşmeleri ve bazılarının yolda pes etmeleri (538-574)
2. Papağanın özrü (575-585)
3. Hüdhüdün cevabı (586-598)
4. Gafil ile pîr hikâyesi (599-617)
5. Tavus kuşunun özrü (618-628)
6. Hüdhüdün tavus kuşuna cevap vermesi (629-635)
7. Hintli birine tac giydirlmesi üzerine hikâye (636-645)
8. Bülbülün özrü (646-655)
9. Hüdhüdün bülbüle cevap vermesi (656-664)
10. Bir fakirin padişahın kızına âşık olması üzerine hikâye (665-681)

11. Kumru kuşunun özrü (682-688)
12. Hüdhüdün kumru kuşuna cevap vermesi (689-697)
13. Hünersiz bahçıvan hikâyesi (698-706)
14. Kelebeğin özrü (707-713)
15. Hüdhüdün kelebeğe cevap vermesi (714-720)
16. Tokat yiyen gayretsiz birinin hikâyesi (721-727)
17. Kebk-i derî kuşunun özrü (728-734)
18. Hüdhüdün kebk-i derî kuşuna cevap vermesi (735-743)
19. Bir kişinin dilencilikten vazgeçmesi üzerine hikâye (744-754)
20. Tezerv kuşunun özrü (755-759)
21. Hüdhüdün tezerv kuşuna cevap vermesi (760-768)
22. İki arkadaşın(mutlu ve mutsuz) hikâyesi (769-785)
23. Karçıgayın özrü (786-792)
24. Hüdhüdün karçıgaya cevap vermesi (793-803)
25. Aç ve dayak yiyen bir dağlı hikâyesi (804-814)
26. Şunkarın özrü (815-821)
27. Hüdhüdün şunkara cevap vermesi (822-830)
28. Hüsrev padişahın düğün yapması üzerine hikâye (831-845)
29. Bürgütün özrü (846-852)
30. Hüdhüdün bürgüte cevap vermesi (853-859)
31. Yalancı pehlivanın yolda güçsüz kalıp ölmesi (860-874)
32. Baykuşun özrü (875-881)
33. Hüdhüdün baykuşa cevap vermesi (882-886)
34. Bir delinin hazine için aklını yitirip ölmesi (887-895)
35. Hüma kuşunun özrü (896-900)
36. Hüdhüdün hüma kuşuna cevap vermesi (901-910)
37. Sevda peşinde koşan dalgıç hikâyesi (911-918)
38. Ördeğin özrü (919-925)
39. Hüdhüdün ördeğe cevap vermesi (926-932)

40. Hacca gitmek isteyen tacirin hikâyesi (933-941)
41. Tavuğun özrü (942-948)
42. Hüdhüdün tavuğa cevap vermesi (949-961)

Dokuzuncu bölümün metin halkaları şu şekildedir:

1. Kuşların Sîmurgu hüddüdden sormaları (962-976)
2. Hüdhüdün kuşlara cevap vermesi ve Sîmurg hakkında söyledikleri (977-996)
3. Padişahın güzelliğini görmesi için aynanın ortaya çıkması üzerine hikâye (997-1016)
4. İskenderin kendisini elçilik görevine getirmesi hikâyesi (1017-1031)
5. Kuşların yolun durumunu hüdhüde sormaları ve hüdhüdün cevap vermesi (1032-1052)
6. Şeyh San'an hikâyesi (1053-1567)

Nevayi onuncu bölümde (1568- 1643) , kuşların kur'a çekip hüdhüdü başkan seçmelerini anlatır. Kuşların vadi başına gelmeleri ile kuşların soruları başlar. İlk olarak bir kuş "bu yol neden boş?"sorusunu sorar. Ardından kuşlar ,"vadinin zor ve meşakkatli olduğunu, nasıl geçeceklerini" sorarlar ve hüdhüd de onlara cevap verir. Diğer bölümde kuşların soruları ile hüdhüdün cevapları ve birer hikâye anlatılır.

On birinci bölümün metin halkaları şu şekildedir:

1. Bir kuşun sorusu (hepimiz biriz neden aramızda ayrılık var?) (1644-1647)
2. Hüdhüdün cevap vermesi (1648-1653)
3. Zamanın büyüğü Şeyh Necmü'd-dîn hikâyesi (1654-1673)
4. Bir kuşun sorusu (bu yolda hasta ve zayıf karınca nasıl yürüyecek?) (1674-1679)
5. Hüdhüdün cevap vermesi (1680-1699)
6. Şeyh Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr hikâyesi (1700-1714)

7. Bir kuşun sorusu (çok günahım var, Simurga bu şekilde ulaşabilir miyim?) (1715-1719)
8. Hüdhüdün cevap vermesi (1720-1730)
9. Hz.Adem hakkında hikâye (1731-1745)
10. Bir kuşun sorusu (dönek biriyim, Simurga bu şekilde ulaşabilir miyim?) (1746-1752)
11. Hüdhüdün cevap vermesi (1753-1767)
12. Şeyh Ebû Türâb Nahşebî hakkında hikâye (1768-1784)
13. Bir kuşun sorusu (nefsim kötü, nefsimi nasıl tutayım?) (1785-1787)
14. Hüdhüdün cevap vermesi (1788-1801)
15. Kan döken, zalim, nefsini kontrol edemeyen bir padişahın hikâyesi (1802-1822)
16. Bir kuşun sorusu (şeytan beni rahat bırakmıyor, Allah beni huzuruna koyar mı?) (1823-1827)
17. Hüdhüdün cevap vermesi (1828-1838)
18. Harkanî ve şeytana uyan müridi hakkında hikâye (1839-1855)
19. Bir kuşun sorusu (Sîmurga ulaşmaktan korkuyorum) (1856-1858)
20. Hüdhüdün cevap vermesi (1859-1881)
21. Mal hırsı olan cimri bir adamın hikâyesi (1882-1898)
22. Diğer bir kuşun sorusu (cennet gibi olan yerimi nasıl bırakırım?) (1899-1907)
23. Hüdhüdün cevap vermesi (1908-1920)
24. Hayale dalan bir kalender hikâyesi (1921-1941)
25. Bir kuşun sorusu (bir aşk gönlümü esir aldı, aşkı nasıl bırakıp giderim?) (1942-1951)
26. Hüdhüdün cevap vermesi (1952-1967)
27. Aristo ‘nun yolunda giden bir müridin hikâyesi (1968-2016)
28. Bir kuşun sorusu (ölümden korkuyorum, bu yola nasıl gireyim?) (2017-2019)
29. Hüdhüdün cevap vermesi (2020-2031)
30. Azrail ile Süleyman peygamber hikâyesi (2032-2055)
31. Bir kuşun sorusu (mutsuzum, bu şekilde Sîmurga nasıl ulaşayım?) (2056-2060)
32. Hüdhüdün cevap vermesi (2061-2074)
33. Mısırda yaşayan devlet sahibi birinin mutsuzluğuna dair hikâye (2075-2086)

34. Bir kuşun sorusu (onun emrine âmâdeyim, bundan da mutluluk duyuyorum) (2087-2091)
35. Hüdhüdün cevap vermesi (2092-2104)
36. Hikâye (Hz. Âdem'e ait) (2105-2120)
37. Bir kuşun sorusu (ben sadakatli biriyim, onun yolunda giderim) (2121-2123)
38. Hüdhüdün cevap vermesi (2124-2136)
39. İbn Edhem Şâh İbrahîm 'e ait hikâye (2137-2163)
40. Bir kuşun sorusu (zayıfım ama emeğim güçlüdür) (2164-2166)
41. Hüdhüdün cevap vermesi (2167-2185)
42. Hikâye (kıyamet gününe dair) (2186-2200)
43. Bir kuşun sorusu (Allah bana insaf vermiş, O'nda da var mı?) (2201-2203)
44. Hüdhüdün cevap vermesi (2204-2210)
45. Soyu büyük, dinini seven, sofu lakaplı hocanın hikayesi (2211-2231)
46. Diğer bir kuşun sorusu (köleye küstahlık reva mı?) (2232-2234)
47. Hüdhüdün cevap vermesi (2235-2243)
48. Allah'la konuşan delinin hikâyesi (2244-2284)
49. Diğer bir kuşun sorusu (ben O'ndan ayrı nefes alamam) (2285-2287)
50. Hüdhüdün cevap vermesi (2288-2296)
51. Şeyh Bistâmî'ye ait hikâye (2297-2313)
52. Bir kuşun sorusu (O'na kavuşmak istiyorum ama yol azabını tartmak zordur) (2314-2316)
53. Hüdhüdün cevap vermesi (2317-2329)
54. Hayale dalan Şeyh Ebû Bekr-i Nişâbûrî hikâyesi (2330-2350)
55. Diğer bir kuşun sorusu (kendimi mutlu hissetmem için ne yapayım da O'ndan bana huzur gelsin?) (2351-2353)
56. Hüdhüdün cevap vermesi (2354-2358)
57. Hikâye (aklı ve gönlü Allah'ta olan Hoca 'Abdu'llâh Ensârî) (2359-2363)
58. Diğer bir kuşun sorusu (O'nun aşkını seçtim, ansızın O'na kavuşsam) (2364-2366)
59. Hüdhüdün cevap vermesi (2367-2373)

60. Hikâye (her şeyi Allah'tan isteyen Ebû Sa'îd) (2374-2386)
61. Diğer bir kuşun sorusu (padişahı görmek armağandır, bize O'ndan haber ver) (2387-2389)
62. Hüdhüdün cevap vermesi (2390-2402)
63. Hikâye (padişah ve onun güzeller güzeli oğlu) (2403-2483)
64. Diğer bir kuşun sorusu(yol çok uzun, asıl menzile ne zaman varacağız?) (2484-2488)
65. Hüdhüdün cevap vermesi (2489-2504)

Eserin on ikinci bölümünde (2505-) , hüdhüdün ağzından yedi vadinin her birinin sırasıyla anlatılır ve ardından birer hikâye verilir. Bu hikâyeler şunlardır:

- Taleb Vâdîsi
- 'Aşk Vâdîsi
- Ma'rifet Vâdîsi
- İstinga Vâdîsi
- Tevhid Vâdîsi
- Hayret Vâdîsi
- Fakr u Fena Vâdîsi

Bölümün metin halkaları ise şu şekildedir:

1. Taleb vadisinin özellikleri (2505-2525)
2. Padişahın Yusuf yüzlü oğlunu anlatan hikâye (2526-2562)
3. 'Aşk vadisinin özellikleri (2563-2587)
4. Hikâye (Asma'î Hac adında bir yolcuya ait) (2588-2622)
5. Ma'rifet vadisinin özellikleri (2623-2655)
6. Hikâye (Hindistan'da geçen anlayışsız insanların hikâyesi) (2656-2676)
7. İstinga vadisinin özellikleri (2677-2705)
8. Hikâye (iki satranç ustasına ait) (2706-2742)

9. Tevhid vadisinin özellikleri (2743-2751)
10. Hikâye (Mansur'a ait) (2752-2782)
11. Hayret vadisinin özellikleri (2783-2801)
12. Hikâye (2802-2946)
13. Fakr u Fena vadisinin özellikleri (2947-2979)
14. Hikâye (Şeyh Ebû'l-'Abbâs Kassâb'a ait) (2980-3008)
15. Hoca Bahâu'd-dîn hakkında hikâye (3009-3025)
16. Pervanelerin tolanıp gerçek mumu anlatmaları (3026-3058)
17. Şeyh Süfyân Sevrî 'nin fenadan sonra bekayı anlatması (3059-3066)
18. Kuşların fena vadisinin sonundan beka ülkesine gelmeleri (3067-3135)
19. Kuşların ümitsizliğe kapılmasında hüdhüdün doğru yolu göstermesi (3136-3152)
20. Hikâye (Leyla ve Mecnun) (3153-3157)
21. Kuşların fena vadisinden bekaya kavuşmaları (3158-3220)
22. Kendi kusurunu dile getiren birinden örnek (3221-3245)
23. Hikâye (Hoca 'Abdu'llâh Ensârî 'ye ait) (3246-3250)
24. Günahların bağışlanması için Allah'a yalvarmaları (3251-3271)
25. Şeyhin vasıfları ve şairin ona uyması (3272-3310)
26. Kendisinin Şeyh Ruhi'den Kaknus kuşu gibi yardım istemesi (3311-3351)

Nevayi eserinin on üçüncü bölümünde (3352-) kuşların her vadide Allah'a münacatlarını vermektedir. Kuşlar günahları için Allah'tan yardım isterler, kendilerini bağışlamasını isterler. Her münacatın ardından birer temsil verilmiştir. Bu bölümün metin halkaları şu şekildedir:

1. Kuşların talep ettikleri şeyler için Allah'a yalvarmaları (3352-3358)
2. Temsil (bir müridin Ka'beye gitmek istemesi) (3359-3371)
3. Allah aşkı ile yanıp tutuşmak isteyen birinin münacatı (3372-3378)
4. Temsil (Kays ve Leyla hikâyesi) (3379-3387)
5. Marifet yolunda Allah'a kavuşmak için münacat (3388-3394)

6. Temsil (salik ile padişahın hikâyesi) (3395-3401)
7. Kimseye muhtac olmamak için münacat (3402-3408)
8. Temsil (Halil'in kimseye ihtiyaç olmadan işini yapmak istemesi) (3405-3417)
9. Bu yolda hayret içinde kalmamak için Allah'a yalvarma (3418-3424)
10. Temsil (hakir bir gönülsüzün bir kıza âşık olması ve yüzünü gördüğünde hayretler içinde kalıp ölmesi (3425-3439)
11. Kişiye temiz tevhidler verilmesi için münacat (3440-3446)
12. Temsil (Mahmud ile Ayaz hikâyesi) (3447-3461)
13. Fena âleminden beka âlemine ulaşmak için münacat (3462-3468)
14. Temsil (olgun birinin Allah'a kavuşmak istemesi) (3469-3475)

Nevayi eserinin son bölümünde (3476-3598) , kitabı Lisanü't-tayr'ı yazma sebebini vermektedir. Ardından bir "Temsil" ile kitabı yazmasında etkili olan sebebi anlatır. Lisanü'-tayr'ında kullandığı mahlasın da Fânî olduğunu verdikten sonra zamanın padişahı Ebu'l-gazî ve Sultan Hüseyin'e duada bulunur. Son olarak kitabın yazılış tarihini verir ve varsa yaptığı hatalardan dolayı tövbe eder, Allah'a yalvarır. Bu bölümün metin halkaları şu şekildedir:

1. Kitabı yazma sebebi (3476-3526)
2. Temsil (kitabı yazmasındaki asıl sebeb) (3527-3544)
3. Kitabında kullandığı mahlası (3545-3571)
4. İslam padişahına duada bulunması (3572-3583)
5. Kitabın yazılış tarihi ve hatalarından dolayı tövbe etmesi (3584-3598)

3.2.3. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN VAK'A VE OLAY ÖRGÜSÜ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Anlatma esasına bağlı edebi eserler bir başlangıç ile sonuç arasında dikkatlere sunulan metin halkalarından teşekkül eder. Metin halkasını meydana getiren parçalar,- bunlara mana birlikleri demek yerinde olur- bir yönleriyle o metin halkasında nakledilen vak'a parçasına bağlanırlar.[221]

Gülşehri'nin Mantıku'tayr'ı ve Ali Şir Nevayi'nin Lisanü't-tayr'ı metin halkalarından meydana gelmiştir. Nevayi'deki metin halkaları iç içe geçmiş birer zincir gibidir, asıl konuyu asla unutturmaz. Gülşehri'de ise metin halkaları birbirinden kopuk olmamasına rağmen asıl konuyu unutturacak niteliktedir.

Gülşehri'nin mesnevisi 12 bölümden, Nevayi'nin mesnevisi 14 bölümden oluşmaktadır. Nevayi eserini mesnevilerin düzenleniş biçimine göre yazmıştır. Gülşehri'de bu düzeni görememekteyiz. Nevayi mesnevisine 60 beyitlik bir tevhid ile başlamaktadır. Bu tevhid mesnevide ilk bölüm kabul edilir. İkinci bölüm münacat, üçüncü bölüm na't, dördüncü bölüm mirac olayıdır. Gülşehri ise Nevayi'nin ilk dört bölümünde anlatılan olayları 17 beyitlik girişte vermiştir ve ardından mesnevinin asıl konusuna giriş yapmıştır.

Yüz kuşa irer-iseñ bir murg ola
Kamusına pâdişâh sîmurg ola (12.b)

Kim diler-ise ki sîmurga ire
Kûh-ı Kâf'a vara vü anı göre (15.b)

---

[221] Aktaş, 2005: 51

Nevayi ikinci bölümde Allah'a yalvarır, Gülşehri ise asıl konuya giriş yaparak Simurg'un özelliklerini anlatır.

Derdime derman inayet eylegil
Tevbe-i kâmil hidayet eylegil (89.b) Nevayi

Kim bize bir pâdişâh-ı nâmdâr
Gerek-idi vü bir ulu şehriyâr (46.b) Gülşehri

Nevayi üçüncü bölümde na't konusunu işlerken Gülşehri Simurg'un özelliklerini anlattıktan sonra kuşları bir yerde toplayıp padişahları olan Simurg'a ulşamak için neler yapmaları gerektiğinden bahseder.

Özi pak ezvac ile evladı pak
Zatı pak ashab ile ahfadı pak (122.b) Nevayi

Bir kanadı düşdi Çîn'e key ulu
Sad herâzân dürlü nakş anda tolu (19.b) Gülşehri

Nevayi dördüncü bölümde mirac olayını anlatmıştır, Gülşehri ise dördüncü bölümde Hüdhüd kuşunun ağzından Simurg'a ulaşabilmenin yollarını vermiştir.

Rakib ol kim kiltürüp-tür-min Burak
Gerd-i rahın eyle bu firuze tak (130.b) Nevayi

Benden ayrılmaz-ısañuz bir zamân
İresiz ol pâdişâha bî-gümân (64.b) Gülşehri

Nevayi beşinci bölümde dört halife ve bunlar hakkında birer hikâye anlatmıştır, Gülşehri ise beşinci bölümde kuşlar hüdhüd eşliğinde Simurg'u bulmak için yola çıkarlar.

Sadık u sıddık hem-raz anın
Her yaman yahşıda dem-sazı anın (179.b) Nevayi, "Hz.Ebubekir"

‘İlm şehri enbiyaga intiha
Vasfıda aytıp ‘Aliyy-i ba-baha (239.b) Nevayi, “Hz. Ali”

Her kime kim pîşvâlık ben idem
Anı ol şâh hazretine iledem (74.b) Gülşehri

Nevayi eserinin altıncı bölümünde Ferîdü’d-din Muhammed ‘Attâr ‘a ve eseri Mantıku’t-tayr’a övgüler sunmuştur. Gülşehri ise eserinin altıncı bölümünde Hz. Muhammed’e ait bir hikâye anlatır ve devamında kuşların padişahları olan Simurg’a ulaşabilmeleri için yolların zorluğundan bahsedilir.

Tinrinin lutf u ‘inayet hanıdın
Ya’ni ol ‘Attarnın dükkanıdın (298.b) Nevayi

‘Âşık oldılar anuñ dergâhına
Her kul istedi kim ire şâhına (256.b) Gülşehri

Kuşların Simurg’a ulaşmanın zorluğundan bir bir özürlerini dile getiren kuşların anlatıldığı bölümler Gülşehri’de altıncı bölümde, Nevayi’de ise sekizinci bölümde verilmektedir.

Gülşehri’nin mesnevisinde “sekiz kuş” özür dilerken Nevayi’de kuş sayısı “on dört”tür. Kuşlar özürlerini diler getirirler ve hüdhüd kuşu onlara cevap verir, konuyla alakalı hikâyeler anlatılır. Gülşehri’nin mesnevisinde bu hikâyeler birden fazladır. Nevayi ise birer hikâye anlatmıştır. Bu yüzden Nevayi’nin eserinde asıl konudan uzaklaşılmaz.

Bu hikâyeler Gülşehri’de kuşların özürlerini dile getirmelerinin ardından veya Hüdhüd kuşunun cevabının ardından verilmektedir.

Kamu kuşlaruñ güzîni ben olam
Pâdişâhlar hem-nişîni ben olam (937.b) " doğan kuşunun özrü"

Bir gice kim çarh seyr ider-idi
Rüstem-i dâstân meger gezer idi (1142.b) " Rüstem hikâyesi"

Padişâhlık iy birâder câvidân
Dünyada sîmurga yaraşur hemân (940.b) "hüdhüdün cevabı"

} Gülşehri

Nevayi'nin mesnevisinde ise kuşlar özürlerini dile getirir, Hüdhüd kuşu cevap verir ve hemen ardından bir hikâye anlatılır.

Şeh kolı tahtımdur u başımda tac
Yok mana Simurg sarı ihtiyac (792.b) "karçıgay kuşunun özrü"

Tapşurup ilge ita'at eyleben
Kuşçı birgenge kana'at eyleben (800.b) "hüdhüdün cevabı"

Kuhiyi dag içre bir ayıg tutup
Örgetip irdi anı köp kan yutup (804.b) "dağlıya ait hikâye"

} Nevayi

Gülşehri mesnevisinin "yedinci bölümünde" sekiz kuş haricinde başka kuşların sorularını, hüdhüdün onlara cevaplarını verir ve sorularla ilgili hikâyeler anlatılır. Nevayi ise "onuncu bölümde" diğer kuşların sorularını, hüdhüdün cevaplarını ve anlatılan hikâyeleri vermektedir. Bu sorulardan birkaçı şöyledir:

Biri eydür i'tikâdum var dürüst
Hak yolında degülem dînde süst (1871.b) Gülşehri

Didi bir kuş kim kılıp-min köp günah
Bu uyatdın asru halimdür tebah (1715.b) Nevayi

Birisi eydür ki gıybet söylemek
Nite ola vü eri kadh eylemek (2205.b) Gülşehri

Bu bela deştin kaçan kat' itke biz
Aslı menzilga ni yanlıg yitke-biz (2486.b) Nevayi

Biri sordı kim bu cânlar bir midür
Cism-ile bu mü'min ol kâfir midür (3851.b) Gülşehri

Nevayi mesnevisinin on ikinci bölümünde Simurg'a erişmek için geçilmesi gereken yedi vadinin özelliklerini anlatır. Gülşehri'de yedi vadinin özelliklerinin anlatıldığı bölüm bulunmamaktadır. Gülşehri yedi vadiyi bir kuşun sorusu üzerine anlatmıştır.

Yidi vâdî var bu yolda bî-kerân
Menzili ırak u yolı bî-nişân (4145.b) Gülşehri

Vadi andın sonra istigna durur
Anda tin a'la vü ger edna durur (2677.b) Nevayi "istigna vadisi"

Yok bu vadi içre cuz hamuşluk
Günk ü ker bolmaglıg u bi-huşluk (2948.b) Nevayi "fakr u fena vadisi"

Gülşehri'de kuşların Simurg'a erişmeleri ve Allah'ı kendilerinde görmeleri on birinci bölümde verilmiştir. Nevayi'de ise kuşlar on üçüncü bölümde Simurg'a erişirler, her gül bir ayna olur ve nereye baksalar kendilerini görürler. Allah kendilerinde tecelli olmuştur.

Ol otuz kuş kim adı sî murg-ıdı
Girü göriçek hemân sîmurg-ıdı (4301.b) Gülşehri

Kim kılıp Simurg ottuz kuş heves
Özlerin kördiler ol Si-murg u bes (3182.b) Nevayi

Gülşehri mesnevisinin son bölümünde üç fasıldan sonra kendini ve eseri Mantıku't-tayr'ı överek Allah'a şükreder. Nevayi ise Lisanü't-tayr' yazma sebebini açıklar, kullandığı mahlası hakkında bilgi verir, zamanın padişahını över ve son olarak hataları için Allah'a tövbe edip eserini bitirir.

Dökdi Gülşehrî girü dürr ü güher
Mantıku't-tayr'ı tamâm oldı meger (4434.b) Gülşehri

Çün Lisanü't-tayr agaz eyledim
Turfe kuşlar birle pervaz eyledim (3557.b) Nevayi

Sonuç olarak anlatma esasına bağlı bir edebi eser olan Mantıku't-tayr, her şeyden önce bir noktada Allah'ı arama meselesidir. İnsanın gönlünde Allah'ı bulma hadisesidir. Eserde her hikâye bir halka, her halkayı birbirine geçiren bir bağlantı vardır.

Nevayi'nin eseri, bir zincirin halkaları şeklinde, iç içe geçmiş vak'alar şeklindedir. Özellikle konuya dâhil edilen ta'li hikâyeler ve temsiller vak'ayı genişletmeye yardımcı olmuştur. Bu durum da eserin monotonluğunu kırmıştır. Kuşların tolanıp kendilerine başkan seçip padişahları olan Sîmurga ulaşmak istemeleri, yedi vadiden geçmeleri, padişahları olan Sîmurga ulaşmaları sonuncunda Allah'ın kendilerinde tecelli bulması ile anlatıldığı bölümler eserde merak uyandıran unsurlardır.

3.3. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSANÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN ŞAHIS KADROSU BAKIMINDAN İNCELENİP KARŞILAŞTIRILMASI

3.3.1. GÜLŞEHRİ'NİN MANTIKU'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE ŞAHIS KADROSU

Anlatma esasına dayalı edebi metinlerde , "nakledilen veya değişik şekillerde ifade edilen vak'anın zuhuru için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş diğer varlıklar ve kavramları şahıs kadrosu söz grubuyla adlandırmak"[222] mümkündür.

Mesnevide yar alan kahramanlar; başkahramanlar, yardımcı kahramanlar, yönlendirici kahramanlar, arzu edilen ve korku duyulan nesne olarak ele alınabilir.

Anlatma esasına bağlı edebi eserlerde kahramanlar genellikle kendi kendini tanıtabilir; bir başka kahraman tarafından tanıtılabilir; vak'a dışı bir anlatıcı tarafından tanıtılabilir; hem kendisi hem romanın diğer kahramanları hem de anlatıcı tarafından tanıtılabilir.[223]

Şahıs kadrosu incelemesinde, şahısları metinlerde yüklendikleri fonksiyonları dikkate alarak gruplandırılacak şahısların nasıl tanıtıldığını belirtecek, mesnevilerimizi şahıs kadrosu bakımından karşılaştıracağız.

---

[222] Aktaş, 2005: 133
[223] Aktaş, 2005: 137

Başkahramanlar

1. SÎMURG: Mesnevinin başından sonuna kadar bütün kuşların padişahı olarak bilinen Sîmurg kuşu, başkahraman olarak bilnir.

Yüz kuşa irer-iseñ bir murg ola
Kamusına pâdişâh sîmurg ola (12.b)

Kim diler-ise ki sîmurga ire
Kûh-ı Kâf'a vara vü anı göre (15.b)

17 beyitlik giriş ile başlayan mesnevi, başkahraman olan Sîmurgun hikâyesi ile devam eder ve Sîmurgun özelliklerinden bahseder. Halkın inanışına göre yüz bin kanatlı, bin nakışlı bir kuş olan Sîmurg, bütün kuşların padişahıdır. Kuşların hepsi padişahları olan Sîmurgu bulmak için yola düşerler.

Tenlü cânlu biñ kanat bir murg olur
Bir kanat nakşı nite sîmurg olur

Kuşlar anuñ sâyesidür kamusı
Mülkinüñ pîrâyesidür kamusı (32-33.beyitler)

Bir kanatdan olmagıl biñ nakşa yâr
Kim anuñ yüz biñ kanadı dahı var (37.b)

Kuşlar Kaf dağının arkasında olan padişahları Sîmurgu görmek için yola düşerler, Kaf dağına varana kadar yüz kuş olur otuz kuş. Yüz kuştan otuzu sadece Sîmurgu görecektir.

Ol otuz kuş kûh-ı Kâf'a iriçek
İşbu istedüklerini göriçek (4289.b)

Otuz kuş Kaf dağına erip Sîmurgu gördüler ki Sîmurg, bu otuz kuştur. Sîmurg bu otuz kuşta tecelli olmuştur.

Ol otuz kuş kim adı sî murg-ıdı
Girü göriçek hemân sîmurg-ıdı (4301.b)

Kim gelüñüz iy koyanlar kendüzin
Kim göresiz kendüzüñüzüñ yüzin (4304.b)

Şunça kuşdan kim bu yola girdiler
Bir otuz kuş kûh-ı Kâf'a irdiler (4316.b)

Mesnevinin başkahramanı olan Sîmurg, Allah'tır. Otuz kuş da O'nun yeryüzüne yansımasıdır.

2. HÜDHÜD: Mesnevinin başkahramanı olan Sîmurgdan sonra ikinci başkahramandır. Hüdhüd kuşu bütün kuşların rehberidir. Kaf dağının ardındaki Sîmurgu bulmak için hüdhüdü başkan seçerler. Bütün kuşlar hüdhüdün rehberliğinde Sîmurgu görmek için yola koyulurlar.

Birümüzi aradan server kıluñ
Pâdişâh istemege rehber kıluñ (51.b)

Geldi hüdhüd ara yire bî-lecâc
Hullesi egninde vü başında tâc

Kim tarîkat iline server benem
Hem hakîkat yolına rehber benem(55-56.b)

Bütün kuşlara rehber olan hüdhüd kuşu, Süleyman peygamber ile sırdaştır, sefer yapmıştır.

Çok Süleymân-ıla eyledüm sefer
Yok-durur ben görmedügüm bahr u ber

Her ne hâle dir-iseñ hâżır benem
Kim Süleymân-ıla sâhib-sır benem (58-59.b)

Onsuz Sîmurga kimse eremez, bütün kuşlara yoldaş olur ve birlikte menzile varırlar.

Ol erenler kim bu sırrı bildiler
Yollarında beni rehber kıldılar

Menziline irürem her bir kuşı
Bensüz iremeye sîmurga kişi (60-61.b)

Hüdhüd Kaf dağının çok uzak olduğunu, birçok zorluklarla karşılaşılacağını bütün kuşlara anlatır. Sîmurga ulaşmanın meşakkatli olduğunu söyler. Kuşların çoğu bu zorluklara katlanamaz ve her biri hüdhüde özürlerini dile getirir. Hüdhüd de kuşlara cevap verir.

Yüz tagı bir günde ol yolda geçe
Yüz deñizi cür‘a sanıban içe

Ol kapuda kim nihân u âşikâr
Nûr u zulmetden hezârân perde var

Yaluñuz nite gire kimse yola
Gelüñüz kim kamumuz gitlüm bile

Ejdehâlar vardur ol yolda ‘azîm
Beryeler çok u beyâbânlar delim

Agudan acı sular içmek gerek
Çok ilanlar öldürüp geçmek gerek

Hüdhüdüñ kuşlar sözin çok gördiler
Cânlarınuñ külli terkin urdılar (249-254.b)

Ol gün anda hüdhüdi toyladılar
Yollarınuñ yaragın eylediler

İlla yol havfı vü hevlinden girü
Her biri getürdi bir ‘özr ilerü (261-262.b)

Hüdhüd kur’a çekilerek başkan seçilir, Tanrı ve peygamberi anlatır, her ayetin tefsirini yapar, ilim bilir.

Kur‘ayı çün kim bırakdılar revân
Kur‘aları hüdhüde düşdi hemân

Çün belürdi hüdhüdüñ serverligi
Ol yola vü kuşlara rehberligi (1539-1540.b)

Sen ki şimdi pîşvâsın bizlere
Gir hôş ögüde vü zîbâ sözlere

Menber ur bir va‘z id lutf eylegil
Tañrı vü Peygâmberinden söylegil

Dükeli sözüñ bize takrîrini
Eyle vü her âyetüñ tefsîrini (1556-1559.b)

Gülşehri eserindeki diğer kuşları da yardımcı kahraman olarak göstermektedir.

Yardımcı Kahramanlar

1. ***BÜLBÜL:*** Mesnevide bülbül gülü sever, bu sevgi kendisinde yetişir ve yeri gül bahçeleridir. İlkbahar olduğunda güle aşkını söyler. Bülbül aşkın gülde olduğunu, Sîmurgun onu aramadığını söyler.

Kim benüm işüm gülistânda biter
Nevbahâr u bâg u bôstânda biter

Her güli kim kendüme yâr eylerem
Her gice vasfını tekrâr eylerem (264-265.b)

Nevbahâr oldı ki bülbül söyleye
‘Işkını ma‘şûkına şerh eyleye

Kamu sözi külli terk eyleyelüm
Bülbüle gül sözini söyleyelüm

Sormaya sîmurg hergiz bülbüli
Bülbüle ol yig ki seve bir güli (273-275.b)

Bülbül özrünü dile getirir, hüdhüd kuşu da bülbüle gülün faniliğini, gülün aşkının suret aşkı olduğunu, asıl aşkın Allah aşkı olduğunu anlatır.

Hüdhüd eydür sûrete kapılan er
Ma‘naya kanda ire iy bî-basar

Niçeme kim gül ola sâhib-cemâl
Hüsnine bir haftada irer zevâl (276-277.b)

Ne kışın u ne yazın görmek gerek
Güllerüñ ‘ömri azın sormak gerek

Niçe sûret âhir iy sûret-perest
Sûreti n’ider olan ma‘nîde mest(281-282.b)

2. TÂVÛS: Cennete girmek ve eskisi gibi cennet kapıcısı olmak ister. Tavus kuşu için cennete gitmek yeterlidir, Sîmurga ulaşmak istemez.

Kim dilümi ‘özr-ile göñlüm biler
Tañrı'dan firdevs uçmagın diler

Bir zamân uçmak kapuçısı-y-ıdum
Uçmaguñ bir key tapuçısı-y-ıdum (818-819.b)

Tâvus agı nite sîmurgı dutar
Tâvusa uçmaga irdügi yiter

Her ne yoldan eyler-ise ülfeti
Tâvusuñ sîmurga yokdur nisbeti (824-825.b)

Hüdhüd kuşu da tavusun söylediklerine cevap verir. Cennete gitmek isteyen tavus kuşuna, cennete padişahsız gidilmeyeceğini, padişahı isteyenin evinin çok olacağını anlatır.

Hüdhüd eydür eyle dut kim gidesin
Cennete sultânsuz anda n'idesin

Pâdişâhı istegil sen görmege
Yohsa ev çok bulasın oturmaga (828-829.b)

3. TÛTÎ: Mesnevide özrünü dile getiren papağan, "Dâstân-ı Tûtî-i Hâce ve Dâstân-ı Tûtî vü Zâg" başkahraman hikâyelerinde baş kahraman olarak verilmektedir. Papağanın özrünü dile getirdiği bölümde, papağanın vasıfları anlatılır. Papağan ab-ı hayat ve ebedi ömür peşindedir. Dolayısıyla Sîmurgu istemez.

Agzı tolu şekker ü tonı yeşil
Saru ayagı vü minkârı kızıl

Dir benem kim söylerem şekker gibi
Sebz-pûşam Hızr peygamber gibi

Çünki Hızr oldum baña uçmak gerek
Varuban Âb-ı hayât içmek gerek

Âb-ı hayvân istemedin bes n'ide
Hızr kim bâkî kala bu dünyede (757-760.b)

Dâstân-ı Tûtî-i Hâce hikâyesinde, hocanın papağanından bahsedilir. Papağanın vasıflarıyla verilen uzun bir girişten sonra, hocanın ticaret amacıyla Hindistan'a gitmesi

ve kafesteki papağanından oradaki papağanlara selam götürmesiyle papağanların selamı aldıklarında canlarını feda etmesi olayı anlatılır.

Var-ıdı bir hvâcenüñ bir tûtisi
Bir kafasda mahremi vü mûnisi

Su gerek olsa cülâb içer-idi
Söyledüginden şeker saçar-ıdı

Dün ü gün anuñ-ıla hemrâz-ıdı
Hem-nişîn ü hem-dem ü hem-sâz-ıdı

Ol kafasda ança şekker yir-idi
Kim şekerden datlu sözler dir-idi

Âdemîler dilini söyler-idi
Sözleri câna eser eyler-idi (1338-1342.b)

Ol selâmı tûtîler çün aldılar
Cümlesi yire düşüben öldiler

Hvôca gördi tûtılar öldüklerin
Cânların aña fidî kıldukların (1372-1373.b)

Dâstân-ı Tûtî vü Zâg hikâyesinde, bir kişi papağan ile kargayı aynı kafeste tutmaktadır. Papağan şeker, karga ise gübre yemektedir. Papağan kafesde güzel sesiyle şarkı söylemek ister fakat karga kötü sesiyle bağırıp durur. Kafes açılıp bir an önce kafesten uçmak ister çünkü karga ile aynı kafeste kalmak istemez.

Bir kişi dutar-ıdı sevdâ-y-ıla
Bir kafasda tûtıyı karga-y-ıla

Biribiri hâletinden bî-haber
Karga sergîn yir-idi tûtî şeker (1803-1804.b)

Bu kafas sınsa-y-ıdı uça-y-ıdum
Sohbetinden karganuñ kaça-y-ıdum (1826.b)

4. HÜMÂ: Hümâ kuşu kendini beğenir, er kişi onun gölgesinde sultan olur. Her derde derman, sultanlara da ferman bulur. "Bir fakiri padişah yaparım çünkü sultan da padişah da benim, padişah aramama gerek yok " demektedir.

Kim benüm sâyemde er sultân olur
İrmeyen sâyeme sergerdân olur

Anda kim her derde dermân ben kılam
Kamu sultânlara fermân ben kılam (924-925.b)

Bir gedâyı şeh kılam çün bakavam
Bakmadugum pâdişâhı yıkavam (932.b)

5. BÂT: Zühd ve takva taraftarıdır. Sîmurgu görmek istemez. Su olmayan hiçbir yere gidemeyeceğini söyler, onun yeri su içindedir. Günde yüz bin gusül yapar. Bazen havada uçar bazen denizde yüzer. Allah'ın kazları sudan ayırmaması için dua eder.

Zâd u rûzumuz bizüm suda-durur
Kim deñiz gögsümüze degin gelür

Biz susuz bir lahza sabr idemezüz
Anuñ-ıçun bir yaña gidemezüz (1019-1020.b)

Geh velî gibi havâda uçaram
Geh deñizleri gemisüz geçerem (1025.b)

6. ŞÂHBÂZ: Padişahların bileğinde avlanmaktan memnundur. Kendini padişahın dostu, bütün kuşların güzini saymaktadır. Zamanın padişahları ile yürür, kendisini bütün kuşların Rüstem'i olarak görür.

Kim benüm sultân bilegidür yirüm
Her ne kim göñlüm dilegidür yirüm (1121.b)

Kamu kuşlaruñ güzîni ben olam
Pâdişâhlar hem-nişîni ben olam (1127.b)

Ger baña çün pâdişâh hemdem-durur
Şeh huzûrında baña ne kem-durur

Geh yöriyem Husrev ü Hakan-ıla
Geh gezem Dârâ vü Nûşirvân-ıla

Kâh Süleymân'uñ kolına konaram
Kâhi İskender bilegin binerem (1131-1133.b)

7. KEBK: Mücevher ocağında yaşamaktadır. Sîmurga ulaşmak istemez, mücevher sevdasını bahane eder.

Kamu kânlaruñ emirgânı benem
Kim bu cevherlere erzânî benem

Dükeli 'âlemde bir sâhib-kıyâs
Olmaya benüm gibi cevher-şinâs (1432-1433.b)

Kanda sîmurga ire keklik meger
Geze kânlarda vü isteye güher (1437.b)

8. BÛM: Baykuş viranelerde hazine beklemekten memnundur, Sîmurga ulaşmak istemez.

Anuñ-ıçun yirümüz vîrânedür
Kim cihân efsûnları efsânedür (1465.b)

Genc-ile vîrâneyi terk itmeyem
Genci koyup Kûh-ı Kaf'a gitmeyem (1472.b)

Gülşehri mesnevisindeki hikâyelerde geçen kahramanları da yardımcı kahraman olarak kabul etmiştir.

Hz.Muhammed: Gülşehri mesnevisinin DÂSTÂN-I MUHAMMED MUSTAFÂ'ALEYHİ'S- SELÂTU VE'S-SELÂM başlıklı hikâyesinde Hz.Muhammed'in vasıflarını anlatır.

Ol zamânda kim Resûl oglan-ıdı
Kamu ‘âlem kâlıb u ol cân-ıdı

Eydür-idi dîn baña hâsıl-durur
Yohsa ayrugı kamu bâtıl-durur (81-81.b)

Hz.Muhammed ülkesindeki putları yakıp yıkmak ister, putperestlerin başını kesmek ister. Ülkesini bu yalancıların elinden kurtarmak istemektedir.

Büt-perestüñ başını kesmek gerek
Kendü bütin boynına asmak gerek

Dünyayı baña uyanlar açısar
Yohsa ayrugı kılıçdan geçiser

Mü’mini îmânda yâr idiserüz
Ka‘be’yi bütlerden arıdısaruz (87-89.b)

Hz. Muhammed’in sözlerine inanmayan halk, onun aklını yitirmiş olduğunu sanmaktadır. Ebû Leheb bütün gördüklerini Safvân’anlatır ve Safvân askerleriyle Mekke’ye gider. Peygamberimizi gördüğünde şaşırıp kalır, kendini göstermek istemez.

Bu Muhammed beni hergiz görmedi
Yañıluban baña rişvet virmedi

Kim beni kâfirler arasında ög
Milletüñ terk eyle vü bütlere sög

Ben bunı göricek añladum kim ol
Kimseye göstermez illâ togru yol (194-196.b)

Peygamberimiz Safvân’ı görür, Safvân atından aşağı iner ve Hz.Mustafa’nın ayağına kapanıp yalvarır. Peygamberimiz de onun Müslüman olup ilinde oturmasını, iman getirmesini ister.

Vardı peygamber katına ditreyü
Yâ Resûlallah hatâ kıldum diyü

Bilmedüm geldüm seni sayd itmege
Sayduñ oldum kuvvetüm yok gitmege

Başını ayagı altında kodı
Saña vü dînüñe inandum didi
Mustafâ eydür var ilüñde otur
Göñlüñ içinde baña îmân getür (211-214.b)

Şeyh San'an Hikâyesinde de Hz.Muhammed *yönlendirici kahraman* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir müridin rüyasına girmiştir ve şeyhin günahlarının Tanrı ile şeyh arasında olduğunu ancak Tanrı'nın onu bağışlanacağını söylemesini istemiştir.

Düşde görür Mustafâ'yı kim gelür
Yüzünüñ 'aksi gözüñ nûrın alur (642.b)

Himmetüñ kendü işini işledi
Tañrı şeyhe suçını bagışladı (649.b)

Hz.Muhammed'in , "MÜNÂCÂT-I MUSTAFÂ'ALEYHİSSELÂM DER KİTMÂN-I GÜNÂH-I ÜMMET" başlıklı bölümde münacatı verilmektedir. Hz.Muhammed Allah ile konuşur, O'na sırrını söyler.

Mustafâ bir gün münâcât eyledi
Sırrını Hak hazretinde söyledi (3110.b)

Peygamberimiz Allah'tan ümmetinin günahlarını yalnız kendisinin bilmesini ister. Allah günahları yalnız kendisinin bileceğini, kimi bağışlayıp kimi bağışlamayacağını kendisi karar vereceğini, ümmetinin günahlarıyla peygamberimizin üzüleceğini söyler.

Ben dilerem kim bularuñ yazugın
Sen dahı bilmeyesin hîç iy Emîn

Yaluñuz yazuklarını ben bilem
Kim girü kullaruma rahmet kılam

Ben bileyim ümmetüñ yazugını
Kim girü bagışlayısaram anı (3118-3120.b)

Kime kim gerek-ise rahmet kılam
Kime gerekmez-ise ‘âsî bilem

Diler-isem fâsıkı bagışlayam
Dilemez-isem belâlar işleyem (3151-3152.b)

Merd ü Zen (Adam ve Kadın) : Adam bir kadını sever, gönlünü kadının aşkı almıştır fakat kadının evi Şatt’tan uzak kalmıştır. Hergün onu görmeye gider.

Ol bir er bir ‘avratı sever-idi
Anı görmege ‘azîm iver-idi (289.b)

‘Avratuñ ‘ışkı eri almış-ıdı
Gerçi Şat’dan bu yaña kalmış-ıdı

Ol hevâya göñli çün uçar-ıdı
Şatt’a düşüp ol yaña geçer-idi (292-293.b)

Kadının gözünde on yıldır bir benek vardır. Adam kadının aşkından Şatt’ı geçer fakat kadının gözündeki beneği görmez. Adam kadının gözündeki beneği bir gün fark eder ve her gün geçtiği Şatt’da boğulup gider.

Bir gün ol ‘avrat katında oturur
Nâgehân bakar yüzine vü görür

Bir benek konak gözinde ‘avratuñ
Er düşer ortasına yüz mihnetüñ (296-297.b)

‘Avrat eydür kim bu konak iy canum
On yıl oldı kim gözümdedür benüm

İlla çün ‘ışkuñ senüñ gâlib idi
Beni görmege becid tâlib idi

Hem geçer-idüñ Şat’ı durmaz-ıduñ
Hem gözümdeki akı görmez-idüñ (302-304.b)

Ol ere çün olmadı bu sır ‘ayân
Şatt’a düşdi vü bogıldı bî-gümân

‘Işk evine ‘akl-ıla girmez kişi
Sevdüginüñ ‘aybını görmez kişi (310-311.b)

Şeyh San’an: Şeyh, San’an şehrinde yaşar, adı ‘Abdurezzâk’tır. Elli yıldır şeyhlik yapmaktadır.

Var-ıdı San‘an şarında bir ulu
Göñli deryâ vü içi dürler tolu

‘Abdurezzâk idi ol ulu adı
Kim bilişdürür-idi Hakk’a yadı

Dek Harem içinde ol sâhib-zamân
Elli yıl şeyh olmış-ıdı bî-gümân (321-323.b)

Şeyhin yaklaşık dört yüz müridi vardır, Allah yolunda elli kez hacca gitmiştir, gönlü ilimle dolu olan şeyh bir nefesle hastaları iyileştirir. Allahın emirlerini ve Hz.Muhammed’in sünnetini yerine getirir. Bir gece rüyasında puta secde ettiğini görür. Bu rüya üzerine müridleriyle birlikte Rum iline gider. Şeyh Rum kayserinin kızına âşık olur ve Müslümanlıktan vazgeçip kâfir olur.

Hamrı içdüm büt-perest oldı adum
Bagladum zünnâr u mest oldı adum

Elli yillik tâ‘atum vardı yile
‘Işk u küfrüm neye ire kim bile (529-530.b)

Ol zamânda kim esîr oldum saña
Dîn ü dünyâyı koyup geldüm saña (544.b)

Şimdi sorma şeyhi kim anda n’ider
Rûm ilinde şimdi ol toñuz güder (602.b)

***Tersâ Kızı*:** Şeyhin âşık olduğu kız, Rum kayserinin kızıdır. Şeyh gördüğü rüyanın tabiri için gittiği Rum ilinde kızı görür ve ona âşık olur. Bu kız o kadar güzeldir ki şeyh onun aşkından dininden çıkacaktır.

Kızın güzelliği çeşitli manzumlarla verilmektedir. Kaşı iki ok atan yay, saçı gece gibi karanlık, yüzü gündüz gibi aydınlık, dudağı kırmızı la'l gibi, dişleri lü'lü' gibi, üzerine giydiği giysi altına banılmış ay gibidir.

Bir kız üstinde oturur ay gibi
İki kaşı ok atar bir yay gibi (353.b)

Yaz anuñ yüzi katında güz gibi
Zülfi gice 'ârızı gündüz gibi (357.b)

Bir lipâçe geymiş azrak don gibi
Altuna banılmış ol ay gün gibi

Rengi la'l ü dişleri lü'lü' gibi
Hâli Türkistân'da bir hindû gibi (363-364.b)

Kız şeyhin kendisine âşık olduğunu anlar ve şeyhi Müslümanlıktan çıkarmak için ondan kötü işler (içki içmek, Kur'an yakmak, domuz gütmek gibi) yapmasını ister. Şeyhe içki içirtip bütün bu isteklerini yerine getirir.

Deyr içinde şeyhi vaftîz itdiler
Bir Müsülmânı bir iblîs itdiler

Küfr odıyla göñlini tagladılar
Bilini zünnâr-ıla bagladılar

Şeyh çün zünnârı bagladı bile
Küfri meşhûr oldı şehre vü ile

Hırkasın yandurdı vü dînin kodı
Mushaf'ın dahı köyindürdi odı (520-523.b)

Kız bir gece rüya görür ve rüyasında güneş ona şeyhin arkasından gitmesini söyler. Bu rüya üzerine kız yollara düşer, şeyhi arar. Kız şeyhin dinine inanır ve ölür.

Şeyh dînine ‘aceb sâdık olur
Nâgehân ma‘şûk-iken ‘âşık olur
Yalın ayak baş açuk girür yola
Kim ‘aceb şeyhi girü kanda bula (698-699.b)

Ol kız eydür sen du‘â kıl kim benüm
Kabz ide Tañrı ileyüñde canum (731.b)

Şeyh çün eyler du‘â kim kız öle
Kamu yârânlar âmîn dirler bile (736.b)

Şeyhin Müridleri: Şeyhin daima yanında olan âlim, kâmil, faziletli ve hünerli dört yüz kişidir. Bu müridler şeyhi yaptığı kötü işlerden vazgeçirmeye uğraşırlar, Allah'a dua ederler.

Kaç mürîdi var-ıdı dirisem uz
Var ola-y-ıdı iki kez iki yüz (325.b)

Dilümüzi ‘özr-ile bileyelüm
Şeyhümüzi Tañrı'dan dileyelüm (633.b)

Kırk gün anda dün ü gün oturdılar
Ellerini Hazrete götürdiler (636.b)

Şeyhin Rum ilinde kalan bir müridi rüyasında peygamberimizi görür ve şeyhi için doğru yolu bulmasını ister.

Düşde görür Mustafâ'yı kim gelür
Yüzünüñ ‘aksi gözüñ nûrın alur (642.b)

Şeyhümüz gümrâh olmışdur yolın
Göster aña kim bile sagdan solın (645.b)

Hızır: Hızr ile veli hikâyesinde yolda bir ere sataşır. Akıllı olan erden kendisiyle arkadaş olmasını ister. Hızır ölümsüzlük suyundan içer, her istediği olur, ahiret gününe kadar ölmez. Bu yüzden er onunla arkadaş olmak istemez çünkü er Allah için her an canını verir, Muhammed yolunda gider.

Hızr bir yolda sataşdı bir ere
Kim gider bir yolda ol er bir şara (795.b)

Zulmete düşdüñ nere kim geçesin
Âb-ı hayvân çeşmesinden içesin

Dünya görmek terkini kılmayasın
Haşr günine degin ölmeyesin

Ben dilerem kim aña cânum virem
Dirligümi ölümüme degşürem (802-804.b)

Rıdvân: Cennete düşen bir cemaatin anlatıldığı hikâyede Rıdvan, cennetin bekçisidir. Cennete giren cemaati kapıdan girerken görmemiştir.

Kapuçı benem buları görmedüm
Bir kapudan bunlara yol virmedüm (857.b)

Rıdvan cemaate cennete nasıl girdiklerini sorar, cemaat de her şeyi anlatır. Rıdvan onların doğru olduklarını bu yüzden hesapsız kitapsız cennete girdiklerini anlar.

Çün görür Rıdvân ki bunlar hâs-ımış
Dünyada mahlasları ihlâs-ımış (914.b)

Çün Muhammed'den açarsız siz kapu
Bize vâcibdür size kılmak tapu (919.b)

Padişâh: Hasta bir padişah vardır, derdine derman masum bir çocuğun öldürülmesidir. Çocuğun yüreği padişahın derdine derman olacaktır. Padişah merhamete gelir ve çocuğu öldürmekten vazgeçer. Allah da onun derdine derman verir.

Kim meger bir pâdişâh sayru idi
Râhatından renc-ile ayru idi (956.b)

İttifâk eyler dükelçügi aña
Kim bir oglan zehresi gerek saña (959.b)

Ölse yigdür renc-ile yüz pâdişâh
Öldürinçe bir za'îfi bî-günâh

Öpdi ol oglanuñ iki gözini
Kıldı âzâde begendi sözini (1003-1004.b)

Çün bagışlar husrev anuñ cânını
Viribir Hak derdinüñ dermânını (1006.b)

Oğlan: Padişahın hastalığına derman olmak için karşılığında altın verilerek anne ve babasından alınan çocuktur. Babasından dayak yer, annesinden küfür duyar. Boynu vurulmak üzereyken gülmeye başlar. Ana-babadan ümidi kesen çocuk Allah'a sığınır.

Ata ana çün kim altun gördiler
Oglanı öldürmeg-içün virdiler (964.b)

Ata ol oglançugın döger-idi
Ana ol oglançuga söger-idi (966.b)

Yüz göge dutdum ki haşmuñdan benüm
Kurtarıvire meger kim Hak cânum

Aglamak vaktında güldügüm hemân
Uşbu-y-ıdı iy Hudâvend-i cihân (982-983.b)

Tavuk: Bir kişi tavuğun altına kaz yumurtası koyar ve zamanı geldiğinde kaz yavruları yumurtadan çıkar. Tavuk da kaz yavrularını kendi yavrusu sanır. Dere kenarında otlamaya giden tavuk yavrularını derede yüzer bulur. Yüzme bilmeyen tavuk yavruların nasıl olur da yüzme bildiklerine şaşırır kalır.

Bir kişi kodı biş altı hurdasın
Tavug altına vü kaz yumurdasın

Yavrılar çıkdukda tavuk sevinür
Yavrıları kendü yavrısın sanur (1036-1037.b)

Bir deñizüñ kırañına irdiler
Yavrılar çüst ol deñize girdiler (1049.b)

Kim i yavrılar bu yüzmek sâzını
Kimden ögrendüñüz eydüñ râzını (1055.b)

Rüstem: Cümle ‘âlemin pehlivanı olarak bilinmektedir. Cemşid soyundan gelen Neriman’ın torunu ve Sam’ın oğlu olan Sicistân ve Seyistân hükümdarı Zâl’ın oğludur. Daha delikanlılığında birçok dev öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir[224].

Añlamadukdur ki bu Rüstem-durur
Pehlevân-ı cümle-i ‘âlem-durur (1151.b)

Rüstem ve Gord hikâyesinde Rüstem’in kahramanlıklarından bahsedilir.

Rüstem’üñdür bu il ü Rüstem benem
Tâc u taht u Yezdecerd ü Cem benem

Pâdişâh niçe ki Keykâvus ola
Kim ola Kisrâ ki bu ile gele

Bu hevâ Dârâ yüregin tagladı
Bunda Keyhusrev niçe kan agladı (1233-1235.b)

Benem ol Rüstem cihânda nâmdâr
Kim bir okumdan öle İsfendiyâr (1239.b)

Hoca: Hocanın papağanı hikâyesinde, Hindistan’a ticaret için giden bir hocanın, Hindistan’daki papağanlara kendi papağanından selam götürmesiyle tanıtılır. Papağanıyla dost gibidir, papağanına cüllab içirir.

---

[224] Pala İskender , Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü , L&M Yayınları , İstanbul , 2003 s.395

Var-ıdı bir h$_{v}$âcenüñ bir tûtisi
Bir kafasda mahremi vü mûnisi

Su gerek olsa cülâb içer-idi
Söyledüginden şeker saçar-ıdı

Dün ü gün anuñ-ıla hemrâz-ıdı
Hem-nişîn ü hem-dem ü hem-sâz-ıdı (1338-1340.b)

Hoca Hindistan'daki papağanlara kendi papağanlarından selam götürür ve papağanların canlarını feda ettiklerini görür. Bu duruma üzülüp geri dönen hoca papağanına selam götürdüğünden pişman olduğunu söyler.

Tûtılar çünkim selâmuñ aldılar
Hasretüñden cümle düşüp öldiler

Çün selâmuña fidî cân kıldılar
Beni ol sözden peşîmân kıldılar (1384-1385.b)

Hoca papağanına iki gün taziye tutma cezası verir, papağan da bunu duyunca kafesinde ölü numarası yapar. Hoca papağanının öldüğünü sanır, kafesin kapısını açar, onu dizine alır ve ağlayıp sızlamaya başlar. O sırada papağan canlanır ve ait olduğu yere gideceğini söyler.

Bir iki gün saña az ötmek gerek
Bunlaruñ ta'ziyyesin dutmak gerek

Çünki tûtî bu sözi tîmarladı
Ol kafasda düşdi cân ısmarladı

H$_{v}$ōca gördi tûtısı ölü yatur
Tûtısından ol kafas tolu yatur

Saçını yoldı çıkardı sakalın
Yüzin urdı çiynedi kendü elin (1387-1390.b)

Leylâ ve Mecnûn: Dilinde Leylâ'nın adı, kalbinde Leylâ'nın aşkı ile bir ovada yüz üstü yatmaktadır. Leylâ onu görmeye gider fakat Mecnûn onu tanımaz.

Vardı Leylî Mecnun'ı görmeklige
'Işk elinden hâlini sormaklıga

Gördi Mecnûn'ı yatur bir yazıda
Bir yazı kim biñ yol erin azıda

Topraga urmış yüzin şûr eylenür
Leyli'nüñ zikrin dilinde söylenür

Leyli nakşın göñline yazmış tamâm
Sûretinden ġâfil olmış ve's-selâm(1696-1699.b)

Mecnûn Leylâ'yı tanımamıştır ve aşkı ile kendisini yalnız bırakmasını istemiştir. Leylâ bu duruma çok üzülür. Mecnûn da gönlünün Leylâ aşkıyla değil de ilahi aşkla dolduğunu söyler.

Leyli çün gördi ki Mecnûn bilmedi
Anı vü hîç iltifâtın kılmadı

Gitdi Leylî Mecnûn'ı anda koyu
Kaldı Mecnûn Leyli vü Leylî diyü (1752-1753.b)

Mecnun'uñ istedügi Mevlî-y-idi
Dek arada vâsıta Leylî-y-idi (1756.b)

Zâg: Tûtî ile Zâg hikâyesinde papağan ile aynı kafeste yaşayan karga, papağanın arkadaşlığından sıkılmıştır. Gübre yemektedir, kötü sesiyle şarkılar söylemektedir.

Bir kişi dutar-ıdı sevdâ-y-ıla
Bir kafasda tûtıyı karga-y-ıla

Biribiri hâletinden bî-haber
Karga sergîn yir-idi tûtî şeker (1803-1804.b)

Ol kadar kavġâ figân ider-idi
Çagıruban herzeler söyler-idi (1812.b)

Papağana göre karga şekli kötü, sesi lezzetsiz, sureti Hindu gibi bir kuştur. Bu yüzden onunla anlaşmaz. Karga herkesi kendinden küçük görür, kimseye iyilik etmez.

Fi'li zişt ü yavlak âvâzı yavuz
Lehçesi bî-lezzet ü sâzı yavuz

Şekli nahs u sûreti Hindû gibi
Çirkin âvâzı dahı kendü gibi (1817-1818.b)

Kamu halkı kendüden alu göre
Kendüden yigden yokaru otura

Ululara ihtirâm eylemeye
Kimse hakkında eyü söylemeye (1821-1822.b)

Anadan Doğma Kör: Namlı bir kişi anasından doğarken kör doğmuştur. Hiçbir şeyin rengini, şeklini bilmez. Kör mal mülk istemez, onun istediği tek şey gözlerinin açılmasıdır.

Kim meger bir anadan bir nâmdâr
İki gözsüz dogmış-ıdı dil-figâr

Hîç rengüñ şeklini bilmez-idi
Dise dahı aña fehm olmaz-ıdı (1931-1932.b)

Tîre gözsüzlikden oldı baña hâl
Göz gerek baña gerekmez mülk ü mâl (1943.b)

Anadan doğma kör kehhalın yaptığı eve girer, yedinci evde gözlerini açılmış bulur. Fakat körün gördükleri kendi içinde olan renklere benzemez.

Gözsüz ol yidinçi evde çün durur
Gözi açılmış olur bakar görür

Ol evi kim yavlak aydın u ulu
Kamu dürlü reng ü nakş-ıla tolu (1955-1956.b)

Beñzemez bu ak-ıla bu kızıla
Yeşilüm hîç beñzemez bu yeşile (1962.b)

Kehhâl: Anadan doğma körün gözlerini açacak kişidir. Kör için yedi ev yapar ne her birinin içine bir durak koyar. Altı ev karanlık, yedincisi dışarısıdır. Körün gözleri açılır fakat gördükleri onun gönlünden geçirdikleri gibi değilidir. Kehhal de gerçekleri kimsenin bilemeyeceğini, gördüklerimizin mecaz olduğunu söyler.

Erdi bir kehhâl-ı hâzık otı çok
Gördi gözsüzi kim iki gözi yok

Eydür iy gözsüz gözüñ gel açayım
Oduñ üstine sovuk su saçayım (1937-1938.b)

Vardı ol göz açıcı göz açmaga
Yidi ev yapdı göze ot saçmaga

Ev biribirinüñ içinde durak
Altısından evvel ev karañırak

Evlerüñ yidinçisi taşra olur
Ayduñ u kızıl yeşil nakşı tolur (1948-1950.b)

Degme baş içinde bir sevdâ durur
Kimse bilmez kim hakîkat ne-durur (1975.b)

Nahvî ve Gemici: Nahvi, dilbilgisi kurallarını bilen doğru konuşan kişidir. Gemici bunu bilmez ve nahvi'ya göre onun ömrü boşa geçmiştir. Gemici bu laf karşısında hasta olmuştur.

Eydür armadum ben ol müşkilde rây
Nahvı eydür yarı 'ömrüñ yoga say

Nahvı okımaduñ-ısa bî-gümân
Yarı 'ömrüñ fâni olmış iy fulân

Gemiçiyi hasta kıldı bu hitâb
İlla ol dem vermedi aña cevâb (2082-2084.b)

Gemi birden girdaba girer ve alabora olur. Gemici yüzme bilir ama nahvi yüzme bilmez. Nahvi ilim hikmet bilir, gemici ise yüzme bilir.

Gemi bir girdâba düşdi nâgehân
Gemiçi nahvîye eydür iy fülân

Hîç deñizde yüzmek ögrendüñ midi
Yâ suya düşesüñi sanduñ mıdı

Eydür ol ahvâli hîç ögrenmedüm
Deñiz içine giresüm sanmadum

Kamu dürlü ‘ilm ü hikmet bende var
İlla bir yüzmek kim ol fen sende var (2086-2089.b)

Gemici nahiv bilmez ama denizden yüzerek kurtulur, nahvi ise yüzme bilmez denizde ölüp kalır. Nahvi denizden ne ilimle ne de nahivle kurtulur.

Nahv-ıla tenhâ bulınmaz bu ‘ilel
‘İlm-ile yaluñuz olmaz bu ‘amel (2099.b)

Kurt: Adamın biri kurt besler, ona etler yedirir, kendine şükr ettirir. Bir gün kurt aç kalır, yiyecek bir şey bulamaz ve kendisini besleyen sahibini yer.

Biregü bir kurdı hôş besler-idi
Kurd anuñ hükmin ‘azîm esler-idi (2137.b)

Bu aña etleri yidürür-idi
Kendünüñ şükrini didürür-idi

Bir gün ayrukdan gıdâ bulımadı
Kurd aç, sabr itmege kalımadı

Kendüzini besleyeni hôş yidi
Fârig oldı vü zihî toydum didi (2139-2141.b)

Tavşan ve Tilki: Padişahın köpeklerinden tavşanları koruyacaktır, onlara rehber olacaktır. Tavşanlar ile tilki padişahın katına gelirler ve kapıda bir mektup bulurlar.

Gürz-ile kılıç gerek cevşenlere
Pîşvâ dilkü yiter tavşanlara (2160.b)

Dilkü-y-ile kamu tavşanlar bile
Beg evi katına geldiler bile

Kapuda bir nâme dürlü buldılar
Girü kendü yirlerine geldiler (2170-2171.b)

Mektubu alan tilki bir taşın üstüne çıkar ve fermanı okumaya başlar. Köpekler o sırada onları görür ve kovalamaya başlarlar.

Çıkdı dilkü bir taş üstine devân
Kim hoş ol fermânı okıya revân

Tagda sekbân anları nâgâh görür
Yügrük itleri bulara kişkürür (2179-2180.b)

Tilki kaçarken bir tavşanla karşılaşır ve tavşan tilkinin fermanı köpeklere okumasını ve canını kurtarmasını söyler.

Eydür iy dilkü gel ol fermânuñı
Göster itlere vü kurtar cânunı (2184.b)

Ol ki şimdi kasd kıldı cânuña
Kanda bakısar senüñ fermânuña (2192.b)

Fermanı okumak işe yaramaz ve azgın köpekler ferman dinlemeyip onlara saldıracaktır. Tavşanlar ve tilki fermanı bırakıp kaçmaya başlamışlardır.

Dime kim fermânuma ne diyeler
Seni fermân-ıla bile yiyeler (2195.b)

Gel kaçalum kim bize yetmeyeler
Tizirek kim irüben dutmayalar (2201.b)

Halife ve Vezir: Halife ve vezir bahse girmişlerdir. Daniş ehlinden herkes tek tek yaptıklarını söylemeye başlar. Vezir bunlara inanmaz ve halife de vezire soru sorar, beraber bahse girerler. Vezir halifeden hepsinin yalanını çıkarmak için bir gün mühlet ister.

Dâniş ehli bahse girmişler-idi
Yiryüzinden göge irmişler-idi (2238.b)

Ol vezir eydür çogı yalan-durur
Sözlerüñ azı vü âbâdan-durur

Bes halîfe ol vezîri imtihân
Kılmag-ıçun eydür aña kim yalan (2253-2254.b)

Ol vezir eydür bugün mühlet baña
İrte gösterem yalanları saña (2256.b)

Vezir bir gece üzerine keçe giyer ve suretini saklar. Tacı alıp koynuna koyar, pazar yerinin ortasına bırakır ve halka "felek koydu" der.

Ol vezîr ol gice geydi bir keçe
Börk urındı kim çıka şekli heçe (2257.b)

Tâcı kodı vü çagırdı kim duruñ
Bir ferişte kodı tâcı götürüñ (2261.b)

Halk buna inanır ve feleği anlatmaya başlarlar. O karışıklıkta vezir aradan sıyrılır ve halifenin katına gelir. Tacın bir felek tarafından pazar yerine konulduğunu ve halkın onu gördüğünü halifeye söyler. Aslında böyle bir şey yoktur, vezir halka bu şekilde söylemiştir ve halk da tacı alır, halifeye getirir.

İşbu tâcı bir ferişte getürür
Kor yire şöyle ki şar halkı görür (2291.b)

Halk o kadar inanmıştır ki tacı feleğin getirdiğine halife de bu yalanı bozmak istemez. Halife ile vezir de bu yalana ortak olur.

Gerçekin âhir kime söyleyelüm
Kangı birini yalan eyleyelüm

Biz dahı iş niteligin bilelüm
İlla bunlaruñ-ıla bir olalum (2309-2310.b)

Yohsa benüm tâcumı kim sen koduñ
Eyle dut kim gökden inmişdür didüñ (2312.b)

Süvari: Birgün yoldan geçen süvari, yemiş ağaçlarının altında ağzı açık uyuyan bir adam görür. Ağzından bir yılan karnına inmiştir.

Gördi bir agaç dibinde kim bir er
Agzı açuk yatmış uyur bî-haber

Girüdurur bogazına bir yılan
Bu varınça karnına iner revân (2443-2444.b)

Süvari ağzına yılan kaçan adamı hemen uyandırır ve çürük elmaları yemesini ister. Adam biraz yedikten sonra elhamdülillah der. Süvari tekrar çürük elmalardan yemesini ister. Adam boğazına kadar yemiştir.

Ança almalar çürüginden yidi
Kim bogazuma degin geldi didi (2451.b)

Adam süvariye söylenmeye başlar ve süvari kılıcını çekip adamı kovalar. Kaçarken adamın eteğine basar ve düşmesini sağlar. Adam düşünce kusar ve içinden yılan çıkar.

Kaçar-iken nâgeh etegin basar
Sürçer añsuzda vü yidügin kusar

Kusdugı içinde görür bir ilan
Ayagına düşer atlunuñ revân (2463-2464.b)

Adamın içindeki yılanı çıkartan süvariyi Hızır peygamber kabul eder. Onunla dost olur.

Eydür iy sen baña Hızr-ı rûzigâr
Kahr içinde lutfı eylemiş nisâr (2465.b)

Ben seni düşman sanur-ıdum baña
Dôst-ımışsın kim fedâ cânum saña (2478.b)

Büşr ile Yemliha: Hemyân şehrinde ilimle dolu Büşr adında bir adam vardır. Dünyadan elini eteğini çekmiştir, Allah için çalışır. Sabah erkenden dükkânını açar, kazandığının yarısını kendi yer, yarısını yoksula verir.

Var-ıdı Hemyân şarında bir ulu
Adı Büşr ü içi ‘ilm ile tolu (2732.b)

Yarısın kazandugınuñ yir-idi
Yarısın yohsula virem dir-idi (2736.b)

Birgün dükkâna bir kadın gelir ve yüzündeki örtüsü ansızın açılır. Büşr kadının yüzünü görünce ona âşık olur. Kadının ardınca evine kadar gider. Birden aklı başına gelir ve Beytü’l-makdis şehrine geri dönmeye karar verir.

Çünki düşdi gözi ‘avrat gözine
‘Âşık oldı Büşr ‘avrat yüzine (2739.b)

Döndi kim Beytü’l-makdis şehrine
Vara vü sabr ide ‘ışkuñ kahrına (2763.b)

Büşr Beytü'l-makdis şehrine dönerken yolda bir kırgıl ile rast gelir. Kırgıla "Filozof Yemliha" derler, ilim ve hikmet sahibidir. Nahv, riyaziye, fıkıh, tefsir, hikmet, tıb, mantık, sarf, hendese, remel, muhit, oklidis ve nefs ilimlerini bilmektedir.

Kırgıl eydür ne diyem adum saña
Feylesôf Yemlihâ dirler baña

Kamu 'ilm içinde fikret kıluram
Fıkh-ıla tefsîri yavlak bilürem (2778-2779.b)

Yemliha ve Büşr yolda giderken yağmur yağmaya başlar ve Yemliha Büşr'e ; "yağmur nedir?" , "gök gürlemesi nedir?" , "kavs-i kuzah nedir?", "bu gece hangi yıldız gecesidir?" , "yıldızlar hangi göktedir?" , "ay neden tutuldu?" , "Perşembe hangi yıldız günüdür?" diye sorar. Büşr her defasında "Allahtandır" cevabını verir. Yemliha bu cevabı cahillerin verdiğini söyleyerek her sorunun açıklamasını yapar.

Yemlihâ eydür bilür-iseñ eyit
Kim nedür yagmur u yâ nedür bulut

Büşr eydür Tañrı hükminden ola
Yohsa ayruk ne-y-idügin kim bile (2795-2796.b)

Saña ne sordum-ısa çün bilmedüñ
Tañrı emrine havâle eyledüñ (2860.b)

Büşr ile Yemliha daha sonra yarısına kadar suyla dolu gömülü bir küp görürler. Yemliha yine bu küpün niçin gömülü olduğunu Büşr'e sorar. Büşr yine yanlış cevap verir. Yemliha küpü avcılaraın koyduğunu söyler. Avları küpten su içmeye eğilince avcılar avlarını vurular.

Avçılar gömdi küpi bu arada
Kim bu avlar kim gezerler burada

Susayalar geleler geçmeklige
Küp suyından egilüp içmeklige

Ok-ıla ol avı ururlar bular
Her ki câhil kaldı sakalın yolar (2878-2880.b)

Yemliha küpten abdest almak için küpe eğilir ve içine düşer. Yüzme bilmeyen Yemliha küpün içinde ölür. Küpün içinden Yemliha'yı çıkarır ve toprağa gömer. Eşyalarını alır ve Hemyan şehrinde Yemliha'nın evini aramaya koyulur.

Küp kuyu agzı olur suya düşer
Düşdüginden ol su başından aşar (2889.b)

Çekdi küpden daşra çıkardı anı
Topraga göme kodı cânsuz teni (2895.b)

Büşr Yemliha'nın evini öğrenir, ona evde bir karısı olduğu söylenir. Evin yolunu tutar ve Yemliha'nın evinin kapısını çalar. Kapıyı yüzü örtülü bir kadın açmıştır. İçeri girer ve sofraya oturur, birkaç lokma yedikten sonra Yemliha'nın başına gelenleri anlatmaya başlar.

Kim benüm Yemlihâ yoldaşum-ıdı
Sevdük üstâdum eyü işüm-idi (2921.b)

'Avrat işitdi kim ölmüş Yemlihâ
Agladı çok gözinüñ yaşın sıka (2932.b)

Kadın Yemliha'nın öldüğüne sevinir çünkü Yemliha günde yüz kez karısını döver ve ona söver. Kadın Büşr'ün doğru insan olduğunu görür ve onun helali olmasını ister.

Çün kavuşdı âhiret bostânına
Tañrı rahmet kılsun anuñ cânına (2935.b)

Ben bu togrulık ki sende görürem
Külli anuñ mihri terkin ururam

Seni kendüme halâl eylenürem
Erligüñi kavmuma söylenürem (2939-2940.b)

Büşr o kadınla yedi gün yedi gece düğün yaparak evlenir. Düğünden sonra kadının yüzünü açar ve sevdiği kadın odur. Kadın da Büşr'e âşık olmuş ve onun için Allah'a dua etmiştir.

Kişiler viribiyüp aldı anı
Yidi gün oldı dün ü gün dügüni

Yidi günden soñra gerdege girür
'Avratuñ burka' yüzinden götürür

Görür ol 'avrat ki bu sevmiş-idi
Bunça müddet 'ışkını kovmış-ıdı (2973-2975.b)

'Avrat eydür ben dahı yavlak seni
Sevdüm ol sâ'at ki sen sevdüñ beni (2984.b)

Tellal: Bağdat şehrinde yaşayan, mücevher satan ulu bir kişidir. Mücevherleri yüz bin altına eş değerdir. Çok müşterisi vardır ve mücevherleri çok değerlidir.

Var-ıdı Bagdâd şehrinde meger
Bir ulu dellâl key şâyeste er

Bir güher satar-ıdı biñ nâz-ıla
Kim 'aleyk eyler-idi yüz sâz-ıla (3038-3039.b)

Delinin biri mücevherleri bedavaya ister. Tellal da mücevherleri hiçe satmak istemez çünkü mücevherin kıymeti yüz bin altına bedeldir. Parasız isteyenin aklı yoktur. Deli de hiçe alınanın hiçe satılacağını söyler.

Nesneyi yüz biñ kız-ıla n'idelüm
Hîçe nakda vir alalum gidelüm (3048.b)

Kıymeti yüz biñ kızıl artuk-durur
Hîçe dileyenüñ ussı yok-durur (3050.b)

Şevk-ıla eydür ki hîçe alınan
Girü hîçe satılur-ımış hemân (3053.b)

Şıh: Her zaman seccade üstünde ve tekkesinde mutlu oturur. Tekkesine bir terazi asmıştır. Ne kimseye bir şey satar ne de kimseden bir şey alır. Şeyh birisinde canı birisinde teni tartmaktadır.

Asmış-ıdı bilmege her nakdi cüst
İki mîzân iki yanında dürüst

Kendüzi seccâde üstinde mukîm
Şâd oturmış zâvyesinde mustakîm (3195-3196.b)

Şeyh eydür birisiyle artaram
Cânı vü cânuñ metâ'ın dartaram

Birisi-y-ile dahı dartam teni
Ten metâ'ını dahı getür kanı (3202-3203.b)

Hz.Âdem ile İblis: İblis birgün Hz.Âdem'in karşısına çıkar ve cennete gitse bile üzerine yüz bin sıkıntı yükleyerek cenneti ona cehennem eder.

Benem ol iblîs kim bir dem seni
Komadum uçmakda kim görme beni

Yükledüp üstüñe yüz biñ mihneti
Dûzah eyleyen saña ol cenneti (3327-3328.b)

Hîç bilür misin ki n'itdüñ sen baña
Göresin kim ben neler idem saña (3348.b)

Hz. Âdem İblisi kendisine secde kılmadığı için cennetten kovmuştur. Hz. Âdem de yasak meyveyi yediği için cenneten kovulmuştur.

Ben hitâb-ı *üscüdû* yı bilmedüm*(2/34,7/11,18/61)* [225]
Secde senüñ ileyüñde kılmadum

---

[225] Araf Suresi , 7/11. And olsun ki, sizi yarattik, sonra sekil verdik, sonra meleklere, "Adem'e secde edin" dedik; Iblis'ten baska hepsi secde etti, o secde edenlerden olmadi.

Sen dahı *lâ-takrebâ* yı dutmaduñ*(2/35)* [226]
Tañrı'nuñ emrine i'zâz itmedüñ (3361-3362.b)

Sultan Mahmud ve Ayas: Cihan padişahı Sultan Mahmud Ayas'ı çok sever. Ayas bir iki gün hasta olur ve padişahın yanına gitmez.

Sayru oldı bir iki gün hâs Ayas
Şeh katına gelmedi ol hak-şinâs

Ayru düşdi pâdişâhdan bir zamân
Çün sever-idi anı şâh-ı cihân (3511-3512.b)

Ayas'ın ayrılığına katlanamayan padişah bir hizmetçi bulur ve Ayas'a gönderir. Hizmetçi Ayas'ın katına gelir ve padişahı Ayas'ın yanında görür.

Yolda hîç eglenmedi yolı sürer
Çüst Ayas'uñ katına degin irer

Görür Ayas'uñ katında pâdişâh
Hôş oturmış sanasın horşîd ü mâh (3527-3528.b)

Padişahla Ayas'ın arasında gizli yol vardır, birbirlerini görmedikçe rahat edemezler. Bu yüzden padişah gizlice o yoldan Ayas'ın yanına gelmiştir. Padişah Ayas'ın ne halde olduğunu bilir çünkü greçekte canı sevdiğiyle bereberdir.

Pâdişâh eydür bizüm bir gizlü yol
Aramuzda var degül kim izlü yol

Kim biz ol yoldan bile irişürüz
Biribirümüz-ile görişürüz (3539-3540.b)

Zikri her gün yârınuñ sözi-durur
Kıblesi dildârınuñ yüzi-durur (3569.b)

---

[226] Bakara Suresi , 2/35. "Ey Adem! Esin ve sen cennette kal, orada olandan istediginiz yerde bol bol yiyin, yalniz su agaca yaklasmayin; yoksa zalimlerden olursunuz" dedik.

Kaknus Kuşu: Kaknus güzel fakat acayip bir kuştur. Yeri yurdu Hindistan'dadır. Uzun, kuvvetli bir gagası ve o gaganın üzerinde birçok delik vardır. Her delikten başka türlü bir ses çıkar, her sesten de başka bir nağme duyulur.

Kaknüs adlu bir ulu kuş dilsitân
Vardur anuñ mevzi'i Hindûsitân

Burnı uzun u delükleri üküş
Burnı üstindedür üni ança hôş (3814-3815.b)

Ötiçek kim mât olur yüz erganûn
Degme delükden çıkar yüz dürlü ün (3817.b)

Bu kuşun ömrü bin yıla yakındır. Öleceğini anladı mı çalı çırpı toplar, onları çepeçevre yığar, tam ortasına da kendisi geçer, yüzlerce türlü nağmelerle feryada eder.

Dünyada biñ yıl anuñ 'ömri olur
'Ömri dükendükde gör kim ne kılur (3825.b)

Burnundan bir alev çıkar ve ateş olur, çevresindeki çalı çırpıyı tutuşturur, kendisi de içinde yanıp gider. Kaknus kuşu o ateşin içinde yanıp kül olur, bir sene sonra o külden tekrar bir kaknus kuşu meydana çıkar.

Bir yalıñ burnı delüginden çıkar
Düşer odına vü odını yakar

Parlayup odun yanar u kuş bile
Kuş u odun od olurlar hôş bile (3835-3836.b)

Kaknüs ol oduñ içinde kül olur
Gör ki Tañrı kudreti neler kılur

Bir yıl üstine geçiçek bir dagı
Çıkar ol külden anuñ yavrıçagı (3837-3838.b)

Bayezıd: Allah ile konuşması veriliyor. Allah Bayezıd'ın halini ortaya çıkaracaktır. Herkes ona zillet gözüyle bakacaktır. Bayezıd da Allah'ın yaptıklarını ortaya çıkaracak ödeşecektirler.

Bâyezîd eydür İlâhâ sen beni
Çakar-ısañ ben dahı çakam seni (3935.b)

Bayezıd Allah'ın hallerini anlatırsa kimse ne oruç tutar, ne namaz kılar. Allah yaratandır, her şeyi görür, her şeyi duyar.

Ne oruç duta kişi vü ne namâz
Kıla şahs u ne ola hacc u hicâz (3937.b)

Ben degül miyem semî' ü yâ basîr
Yâ ģakîm ü yâ 'âlîm ü yâ habîr

Ben degül miyem cihânı yaradan
Benden artuk kimse var mı döriden (3939-3940.b)

Yol Soran Şeyh: Şehirden uzak bir köyde ilim sahibi bir şeyh vardır. Her sabah işi için şehre gelir, işini yapar ve akşam olunca köyün yolunu tutar.

Var-ıdı şardan buçuk ferseng yol
Bir köy ü bir şeyh anda 'ilmi bol

Tañla iş işlemege gelür-idi
Şehre vü bir işkinek bulur-ıdı (4083-4084.b)

Fakat şeyh şehrin yolunu da köyün yolunu da unutur, her defasında şehir yolunu şehirliye, köy yolunu köylüye sorardı. Elli yıldır aynı yolu gidip gelen şeyh nasıl olur da her defasında yolları unutur. Şeyh elli yıldır yolları soramadan duramamıştır.

Bilmeseñ yolı revâ-durur taleb
Yolı bilüp sorduguñ yavlak 'aceb

Elli yılda şar yolın çün bilmedüñ
Sormadın köyi, yol ‘azmin kılmaduñ (4094-4095.b)

Köy yolına sormadın hîç gitmedüm
Şar yolına sormadın ‘azm itmedüm (4101.b)

Pervaneler: Kelebekler bir gece mumdan haber işitirler ve bir kelebeği ondan haber almak için görevlendirirler. Kelebek mumu bulur ve mumun alevine yaklaşır, bir kanadı ve bacağı yanar. Geri gelir ve diğer kelebeklere mumun kendisini yaktığını söyler.

Kelebekler bir gice mumdan haber
İşidürler bir kişiden mu‘teber (4172.b)

Bir kanadıyla bir ayagı tamâm
Kapkara köynidi anuñ vesselâ (4191.b)

Vardum anı kuçmaga nûrı benüm
Kanadumı yakdı karardı tenüm (4193.b)

Diğer bir kelebek mumdan haber getirmek için muma yaklaşır ama bu kelebek de mum alevinde yanar, kül olur.

Vardı mumuñ yalıñına düşdi hôş
Kıpkızıl od oldı vü key bişdi hôş (4211.b)

3.3.2. ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE ŞAHIS KADROSU

3598 beyittten meydana gelen Lisanü't-tayr mesnevisi oldukça kalabalık bir şahıs kadrosuna sahibtir. Vak'anın zuhurunda yer alan bu şahıslar mesnevi içinde oldukça önemli fonksiyonlar yüklenirler. Mesnevimizi şahıs kadrosu açısından metin içinde yüklendikleri fonksiyonlara göre incelediğimizde şöyle bir dağılım ortaya çıkmaktadır:

Baş Kahramanlar

1. ***SÎMURG*: **Kuşlar bir gün toplanırlar fakat bir başkanları olmadığı için topluluklarında tam bir düzensizlik hüküm sürmektedir. Herkes başkanlığa kendisini layık görür. O sırada hüdhüd çıkagelir ve onlara kuşların bir şahı olduğunu söyler.

Size şâhî bar bî-şibh ü misal
Vasfını ayturda yüz min nutk lâl (321.b)

Hüdhüdün kuşlara Sîmurgdan haber vermesi bölümünde, hüdhüd Sîmurgun özelliklerini sıralar. Bütün kuşların padişahıdır, o kuşlara yakındır ama kuşlar ona uzaktır. Her kanadında türlü renkler ve her renginde bin tane nakış bulunmaktadır.

Barça 'âlem kuşlarıga şâh ol
Hâlinizdin mû-be-mû âgâh ol

Ol yakın sizge vü siz andın yırak
Vasl ana âyîn velî sizge firâk

Her peride yüz tümen reng-i 'acîb
Lîk her rengide min nakş-ı garîb(322-324.b)

Sîmurgun özellikleri anlatmakla bitmez, onu gidip görmek önemlidir. Sîmurga ulaşmak için zorlu yollardan, yedi vadiden geçmek gerekir.

Yolıda yitse talebdin min ta'ab
Hem ana yitmes kişi kılmay taleb

Lîkin ol vâdî nîhâyetdin uzun
Kat'ıda âfet nihâyetdin füzun

'Ömrler urmak kirek tınmay kanat
Niçe kerkes 'ömriçe bolsa hayât (380-382.b)

Kuşlar fena vadisinden geçerek beka mülküne ulaşırlar. Ancak yollarda pek çok zahmet ve eziyet çekmişlerdir; kimi ölmüş kimi kaybolmuştur. Yüzlerce güneşin yanında zerrenin yüzde biri gibi kaldığı, dünyanın yanında çör-çöp sayılacağı, yağmurlar yağan, şimşekler çakan muazzam bir ülkeye gelmişlerdir[227]. Bu ülke padişahları olan Sîmurgun ülkesidir.

Yitmiş irdiler çü ol matlûbga
Hâcib-i rû ol sürüg maglûga(3161.b)

Nûr u zulmetler hicâbı her taraf
Kim bar irdi barça boldı ber-taraf

Vasl bâgıda gül-i 'îş ü murâd
Ança taptı cân nesîmidin güşâd (3172-3173.b)

Kuşlar son olarak "vasl bağı"na giderler, burada her gül bir aynadır, nereye baksalar kendilerini görürler. Zaten otuz kuş kalmıştır ve Sîmurg da "otuz kuş"demektir. Böylece Allah kendilerinde tecelli etmiştir.

Çün ottuz kuşga bu irdi hayâl
Munça körgendin üküş renc ü melâl

Kim meger Sîmurg körgüzgey likâ
Bu fenâlardın yitişkey ol bekâ

---

[227]Canpolat, 1995: 14

Kördiler özni kayan kim tüşti köz
Allah Allah ni ‘acâyibdür bu söz

Kim kılıp Sîmurg ottuz kuş heves
Özlerin kördiler ol Sî-murg u bes (3179-3182.b)

2. ***HÜDHÜD*****:** Mesnevinin başkahramanı olan Sîmurgu bulmak için yola koyulan kuşların rehberidir. Kişiliğinde yücelik, başında süslü hakikat tacı bulunur.

Hüdhüd ol nûr-ı hıreddin behre-mend
Râhberlik efseridin ser-bülend

Zâtıda ‘izzet şeref mi’râcıdın
Başıda zîver hidâyet tâcıdın (316-317.b)

Kuşlara bir padişahlarının olduğunu fakat padişahın onlara çok yakın, onların padişaha çok uzak olduğunu söyler. Daha sonra Sîmurgun özelliklerini anlatmaya başlar. Bir dağ var ki, ona Kaf dağı derler, onun ardında padişahları vardır. Adı Sîmurgdur. Kaf dağında lakabı ‘Anka’dır.

Hem nişîmen Kâf-ı istignâ ana
Hem lakab ol Kâf üze ‘Ankâ ana

Şöhreti Sîmurg ile âfâk ara
Zâtı memlû çarh-ı ‘âlî-tak ara (327-328.b)

Hüdhüd Kaf dağının çok uzak olduğunu, oraya varmak için vadiler geçilmesi gerektiğini fakat bu yolların zorlu ve meşakkatli olduğunu söyler. Kuşlar padişahlarını görmek hayali ile yola koyulurlar. Gece ve gündüz durmadan kanat çırparlar. Hüdhüde yol arkadaşı oldular, birlikte yola düştüler.

Boldı ol kuşlarga hicrândın melâl
Vasldın her birge tüşti yüz hayâl (540.b)

Boldılar Hüdhüdga pey-rev ser-be-ser
Râh-rev ol hayl u Hüdhüd râh-ber

Tüştiler yolga neşât u nâz ile
Vasl ümîdiga itik pervâz ile (555-556.b)

Yola çıkan kuşların çoğu bir müddet sonra vazgeçerler. Bu kuşlardan on altı tanesi Hüdhüde özürlerini dile getirir ve Hüdhüd de onlara cevap verir.

Râh-ber çün kördi ‘âcizlıgların
Kondı bir vâdide cem’eylep barın

Ol çü barı nüktesiga tikti köz
Didi aytın kaysı birge bolsa söz

Çünki Hüdhüd ol hevâdın boldı pest
Sorgalı kuşlar sözin kıldı nişest (572-574.b)

Her biri bir ‘özr kim kıldı hitâb
Birdi çün Hüdhüd ana şâfî’ cevâb (962.b)

Kuşlar yola düşmeye niyetlendiler ama yol çok uzaktır. Kuşlara yol gösteren, onlara kılavuzluk eden bir rehber, başkan lazımdır. Hüdhüde önerilir fakat hüdhüd bunu kabul etmez. Bunun üzerine kur’a çekilir ve hüdhüde isabet eder. O da ister istemez kabul eder ve kuşların başkanı olur.

Çün yol irdi hem katık vü hem yırak
Ol cemâ’at barça eylep ittifâk

Didiler kim bizge ser-dârî kirek
‘Akl-âyîn hûş-girdâri kirek (1578-1579.b)

Kördiler kim beyle ebter boldı iş
Kur’a salmakka mukarrer boldı iş

Kur’a salıp birbirinin zâtıga
Tüşti ol dem kur’a Hüdhüd atıga
Ana ‘özr aytur fesâne kalmadı
Yok dimeklikke bahâne kalmadı (1587-1589.b)

Yardımcı Kahramanlar

3. ***TÛTÎ:*** Saraylarda yaşayan, nazeninler elinden yiyecek alan bir kuştur; insanlarla konuşur; bazen ayna yüzlü güzellerle karşı karşıya gelir. Bu yüzden Sîmurga ulaşmak istemez. Hayatından memnundur ve bu yola girmek istemez.

Nâzenînler ilgidin alıp horiş
Kand u şekker birle tapıp perveriş

Rû-be-rûyum gâh bir közgü bolup
Gâh közgü çihrelig meh-rû bolup (579-580.b)

Hüdhüd de papağanın kendini beğenmiş olduğunu, gerçekte hiçbir değeri olmayan, sadece konuşmaları insanı güldüren biri olduğunu söyler.

Hod-perestî-sin özünün ‘âşıkı
Hod-pesendî-sin mezemmet lâyıkı

Fahr iter-sin nutk birle közgüge
Kim irür nutkun münâsib külgüge (589-590.b)

4. TÂVÛS: Güzelliğiyle övünen, dış görünüşe önem veren bir kuştur. Sureti gül bahçelerinin süsüdür. Allah ona güzellik vermiştir. Bu özelliklerini bırakıp da Sîmurgu aramaya gitmek istemez.

Min-kuşî-min kasr u Gülşen ziyneti
Nakş u rengim ehl-i ‘âlem hayreti (619.b)

Tinri birmiş hüsn ü zibâlıg mana
Haddin artug zîb ü ra’nalıg mana (625.b)

Hüdhüd insan olanın görünen süsüyle övünmesinin insanlık olmadığını belirtir. Ve tavus kuşunun bu yola girdiğini ve kimseye ondan tefahür gelmeyeceğini söyler.

Âdem olgan zîb-i zâhirdin dimes

Kim ki andın fahr iter âdem imes (631.b)

5. BÜLBÜL: Dünyevi aşka bağlanan bülbül, gülü sevmektedir. Gül bahçede bülbüle cilve yapar, bülbül de güle gizli şarkılar söyler.

Andın ayru ‘âşık u dîvâne-min
‘Akl u hûş u sabrdın bîgâne-min

Ansızın yok sabr ile tâkat mana
Kayda yara çikkeli furkat mana

Tâ ki gül bustânda bolgay cilve-sâz
Min nevâ birle kılur-min şerh-i râz (648-650.b)

Gül bülbülün gönlünde hem de canındadır, böyle aşığı Sîmurg ne yapacaktır.

Ol durur könlümde hem cânımda hem
Közde hem peydâ vü pinhâmda hem

Şâhga kâmil teveccühdür reviş
Beyle ‘âşıkka kaçan bolgay ol iş (654-655.b)

Hüdhüd de bülbülün aşkının geçici olduğunu, bir çiçeğe vefası olmadığını ve ömrünün sonsuz olmadığını söyler. Yılda beş gün çimenlikte açılır, on gün geçince toprağa dökülür. Bu yüzden bülbülün güle âşıklığı çılgınlıktır.

‘ışk imestür bu hevesdür ser-be-ser
Ger hevesdür munça bes ey bî-haber (657.b)

Bir çiçekke kim vefâsı yok anın
‘Ömr bâgında bekâsı yok anın
Yılda biş kün kim çemende açılur
On kün ötmey tofrag üzre saçılur (660-661.b)

6. KUMRÎ: Rahatına düşkün olan Kumru kuşu, çimenlikten çıkıp çöl – vadi dolaşmak istemez.

Min-kuşîdür-min çemendin çıkmagan
Deşt ü vâdî seyridin tarıkmagan (683.b)

Kumru kuşu rahatına o kadar düşkündür ki bulunduğu yer ne soğuk ne sıcaktır. Bahçeden bahçeye gezer, Sîmurgu bulmak istemez.

Ni savug körgen cihânda ni ısıg
Ni irig başımga kilgen ni katıg

Bâgdın bâg içre körgüzgen sefer
Şâhlardın berg ara kılgan mefer (685-686.b)

Hüdhüd de kumruya asıl maksadının yola girecekse sevgiliye kavuşmak olduğunu öğütler.

İr isen maksûd-ı aslî isteben
Yolga kirsen yâr valsı isteben (695.b)

7. ***KELEBEK:*** Su ve dane için bir kapıda kölelik eden kelebek, bu durumunu ona Allah'ın nasip ettiğini ve bu işin kendisine yettiğini söyler.

İl yasap mesken mana kâşâne hem
Kiltürüp allımga su vü dâne hem

Dehr ara il bendinin mahbûsı-min
Bu sebeb birle alar me'nûsı-min

Tinri bir hâlet nasîb itmiş mana
Hân-ı kısmetdin bu iş yitmiş mana (709-711.b)

Allah kelebeğe bütün kâinatı dolaşsın diye kanat vermiş ama kelebek su ve dane için kendini esir etmiş. Hüdhüd kelebeğin bu durumuna bu şekilde cevap verir.

Kim sana Tinri nasîb eylep kanat
Kılgu dik bir demde kat'-ı kâyinât

Sin halâyıkka bolup fermân-pezîr
Dâne birle su üçün zâr u esîr (716-717.b)

8. ***KEBK-İ DERÎ:*** Dağlarda yaşayan, aradıklarını kolayca bulan bir kuştur. Mücevher elde etmek için daima dağlardadır, dağ eteklerindedir. Kekliğe mücevher gerektir, Sîmurgla işi olmaz.

Min kuşî-dür-min kuhistân menzilim
Anda Tinri hamdiga zâkir tilim (729.b)

Tag genci çün mana boldı mefer
Ni münâsib hâlime mundak sefer

Kân üze dâyim hırâmımdur minin
Gevherî bu işte kâmımdur minin (732-733.b)

9. TEZERV: Güzelliği yüzünden herkes tarafından sevilen, zahmet çekmeye gelmeyen bir kuştur. Allah ona güzellik ve lutuf vermiştir. Tezerv sıkıntıya girip Sîmurgu bulmak istemez.

Tinri rûzî hüsn ü zîb itmiş mana
Lutf u ra'nâlıg nasîb itmiş mana(757.b)

Nâ u istignâ bolup mahbûb işi
Renc hûb ilge revâ tutmas kişi (759.b)

10. KARÇIGAY[228]***:*** Başkalarını ezerek geçinen mağrur bir kuştur. Padişah tahtı ve tacı vardır, bu yüzden Sîmurga ihtiyacı yoktur.

Kim mana kuşlar kibi irmes hisâb
Kim besî kuşlarga min mâlik-rikâb (787.b)

Şeh kolı tahtımdur u başımda tâc
Yok mana Sîmurg sarı ihtiyâc (792.b)

11. ŞUNKAR: Başında tac taşıyan bir kuştur. Allah bu kuşa rütbe vermiş ve bütün kuşlara kadir olmuştur. Şunkar, Allahın onu padişah yaptığını bir padişaha daha gerek olmadığını söyler.

Mana Hak bir rütbe zâhir eylemiş
Kim barı kuşlarga kâdir eylemiş (816.b)

Başıma altun tomaga tâc-ver
Sin çü vâkıf-sın barı hâlâtıma

---

[228]Şeyh Süleyman Efendi, Çağatay-Osmanlıca Sözlüğü, ***karçığay*** : baz, doğan, kartal, kırğı, çepek, şehbaz.

Hûb imes bir şeh koyup başıga tâc
Özge şehga zâhir itmek ihtiyâc (819-820.b)

12. BÜRGÜT[229]: Dağlarda eşkiyalık eden bir kuştur. Dağ ülkesi içinde kahraman olarak bilinir. Her gün keklik yemektedir ve gece de uykusu gelmemektedir. Karnı aç olup da Sîmurgu bulmak için koyulduğu yolda düşmek istemez.

Savletim müfrit durur kahrım yaman
Tag mülki içre min-min kahraman

Niçe kiklik to'madur her kün mana
Bolmasa bu uyku kilmes tün mana (848-849.b)

Mini bu yolda kanat köp saldı tut
Karnı aç olgay yıkılıp kaldı tut (852.b)

13. KÛF: Ömrünü viranede geçiren kuşun tek bir amacı vardır, o da hazine. Ömründe birçok sıkıntı çekmiştir ama bir gün hazine onun olacaktır. Bu uzun yola gitmek istemez, sonunda da "ben kimim ki Sîmurg ile Kaf dağında olayım" der.

Ötkerip-min 'ömrni vîrânede
Başıma yimrülgü dik kâşânede (876.b)

Dip ki gerçi tarttım 'ömrümde renc
Bâk imes bir kün nasîbim bolsa genc (879.b)

Bu uzun yoldın mini tutkıl mu'âf
Min kim ü Sîmurg birle kûh-ı Kâf (881.b)

14. HÜMÂY: Şahlar şahı olan Hüma kuşu, gölgesinde duranları padişah yapmaktadır. Allah ona bu şerefi vermiştir. Bu yüzden başka padişah istemez.

Zâtıma ança şeref birdi İlâh
Kim minin sâyem gedânı kıldı şâh

Min yana şah istemek ya'nî ki ni
Özni rencûr eylemek ya'nî ki ni (898-899.b)

---

[229] Şeyh Süleyman Efendi, Çağatay-Osmanlıca Sözlüğü, **burğut**: baykuş, burkut, bum, çuğd

15. ÖRDEK: İçini değil de dışını temiz tutmaya önem veren bir kuştur. Hayatı su iledir, kendisini sudan ayrı düşünemez. Temizliğini suya borçludur. Ördeğin yeri sudur ve başka bir yere gidemez.

Ördek âgâz itti k'ey ferhunde zât
Su bile bolmış mana kâyim hayât (919.b)

Pâklik çün sudın ittim iktisâb
Lâyık oldı vasfıma hüsnü'l-me'âb (922.b)

Sudadur maksûduma çün yitmegim
Bes hatâdur özge yan 'azm itmegim (925.b)

16. TAVUK: Sesiyle övünen tavuk, tacı Allahın ilk önce ona verdiğini ve sabah akşam tavukları koruyan horozun onların başkanı olduğunu söyler. Her tarafı kontrol eden horoz nasıl olur da Sîmurgu aramaya koyulur.

Tavug itti beyle 'özrin âşikâr
Ke'y tuyûr içre re'îs ü tâc-dâr

Biz ikevge tâc rûzî kıldı Hak
Lîk her birge bir iş kıldı nasak (942-943.b)

Çün ser-âmed kildi irlikde horûs
Hak ana birdi niçe zîbâ 'arûs

Tuttı her yan seyr kılmakdın mu'âf
Ol kim ü Sîmurg birle kûh-ı Kâf (947-948.b)

Ali Şir Nevayi mesnevisindeki hikâyelerde geçen kahramanları da yardımcı kahraman olarak kabul etmiştir.

Nevayi eserinde dört halifenin anlatıldığı bölümlerde dört halifeyi sırasıyla anlatmıştır.

Hz.Ebubekir: Hz. Muhammed'in dostu, ikinin kincisidir. Dört büyük halifenin birincisidir. Mirac olayını duyduğu zaman hemen inandığı için "Sıddîk" lakabını almıştır.

Ol ki sultân-ı rüsülnin yârıdur
Sânî isneyn izhuma fî'l-gârî-dür

Sâdık u sıddîk hem-râzı anın
Her yaman yahşıda dem-sâzı anın

Ol idi 'âlem ilige reh-nümûn
Kildi çün ve's-sâbıkûnu's-sabıkûn (178-180.b)

Hz. Ebubekir'i övgü bölümünden sonra Nevayi, bir hikâye ile yine Ebubekir'i anlatmaktadır. Hz.muhammed'in ahirete irtihali üzerine halifeliği üstlenmiştir. Müslümanlık dini için büyük gayretler göstermiştir.

Mustafâdın sonra ehl-i irtidâd
Çün hilâfetka ol oldı istinâd

Dîn tarîkıda 'adâvet tüzdiler
Kim hücûm eylep cedel körgüzdiler (191-192.b)

Hz.Ömer: Doğruluk ve adaleti ile bilinen, bu yüzden de "Faruk" lakabı verilen Hz. Ömer peygamberimizin arkadaşıdır. Doğu ve Batıyı adaleti ile nurlandıran kişidir.

Ol ki peygâmberga hem-dem irdi ol
Şübhesiz Fârûk-ı a'zam irdi ol

Haknı bâtıldın bir ol kim kıldı fark
'Adl birle rûşen itti garb u şark (198-199.b)

Hemen ardından verilen hikâyede de Hz.Ömer'in birçok yerler fethedip bin yıllık "selâtin gencini" yıkıp Kudüs'e gelmesi anlatılır.

Hayli çün feth-i medâyin kıldılar
Ahz-ı emvâl u hazâyin kıldılar

Niçe min yıllık selâtîn gencini
Cem' eyler çagda körgen rencini (210-211.b)

Hz.Osman: Peygamberimizin iki kızıyla evlendiği için “ayneyn-i zî’n-nûreyn” adı verilmiştir. Dört halifenin üçüncüsü, Medine halkının şeyhi ve imamıdır.

Ol haya kânı ki nûru’l-‘ayn idi
Eyle kim ‘ayneyn-i zî’n-nûreyn idi (216.b)

Hem Medîne ehliga şeyh ü imâm
Hem kilip şeyheynga kâyim-makâm (218.b)

Yine Hz.Osman’a ait hikâyede, peygamber bir gün ayağını uzatıp oturur ve o zamanın ileri gelenleri gelir, O ayağını toplamaz. Hz. Osman içeriye girdiğinde ayağını uzattığı yerden geri toplar. Bu da peygamberimiz Hz.Muhammed’in Osman’a duyduğu saygıdan ileri gelmektedir.

Nakl irür bu nev’ kim bir kün Nebî
Ol halâyıkka sa’âdet kevkebi

Halvet içre isteyü ildin ferâg
Olturup irdi uzatıp bir ayag (226-227.b)

Lîk ‘Osmân kirgeç ol milletka şem’
Olturup sungan ayagın kıldı cem’ (230.b)

Hz.Ali: Dört büyük halifenin sonuncusu olan Hz.Ali, atı “düldül” ve kılıcı “Zülfikar” ile hikâyeye konu olmuştur.

Düldülinin pûyesi andak ki berk
Zû’l-fikârıdın ‘adû kan içre gark (240.b)

Hem Nebî ferzendi peyvendi anın
Hem munun ferzendi ferzendi anın (245.b)

Hz. Ali “Haydar- Kerrâr” lakabıyla bilinir.

Haydar-ı Kerrâr şükr eylep ‘ıyân
Uşbu iş sırrın bu nev’ itti beyân (255.b)

Deli: Gece-gündüz hayatını viranede geçirir, hazine ümidi ile ömrünü boşa geçirmiştir. Her zaman viranenin köşe bucağını kazıp durur.

Bar idi bir mülk ara dîvâne'î
Kiçe kündüz meskeni virâne'î

Genc ümîdi birle 'ömrin ötkezip
Her dem ol virâne bir yanın kazıp (887-888.b)

Deli bir gün hazineyi bulur ve aklını kaybedecek gibi olur. Alçak bir kişi deliyi viranede görür ve hazine üzerinde kılıcıyla onun kanını döker. Delinin ömrü hazine ile geçmiştir ve bir hazine üzerinde de canını vermiştir.

Genc irdi 'ömri anın vâyesi
Bardı genc üstide cân sermâyesi (895b)

Mesnevinin 2244–2284.beyitleri arasında deli, divane birine ait hikâye anlatılmaktadır. Divane biri vardır ve halk ona "Allah'ın delisi" diyordur. Allah ile konuşur.

Bar idi dîvâne'î 'âlî-sıfât
Halk mechunu'l-Hak aytıp ana at

Çünki Hak yâdı ana mahbûb idi
Tün ü kün bu yâd ile maglûb idi (2244-2245.b)

Bir bahar günü eşeğine biner, gece karanlıktır ve yağmur yağıyordur. Yola devam edemeyeceğini anlar ve bir viraneye sığınır. Orada uyuya kalır, yağmur suları viraneyi kaplar, uyanır dışarı çıkar. Dışarı çıktığında eşeğini bağladığı yerde göremez ve Allah'a sitem etmeye başlar. O sırada bir şimşek çakar ve eşeğini ot otlarken görür. Bu sefer de Allah'a iltifatlar yağdırmaya başlar.

Asramagdın merkebim 'âr eyledin
Tîre tünde nâ-pedîdâr eyledin (2261.b)

Kim bu dikkat eyleben zâhir mana
Gâyibimni eyledin hâzır mana

Digenimdin bîm-dâr ittin mini
Kılganımdın şerm-sâr ittin mini (2275-2276.b)

Allah’tan özür diliyor ve kendisini affetmesini istiyor.

Min sini bu kıssada tuttum mu’âf
Sin dagı könlünni mindin eyle sâf (2280.b)

Mesnevinin 3221-3245.beyitleri arasında perişan düşmüş bir delinin hikâyesi anlatılmaktadır. Deli aşkından çok perişan olmuştur. Onun kavgası dünyada sevgilinin güzelliğidir.

Bir perişân-tab’ mecnûn bar idi
Kim birev sevdâsıdın köp zâr idi (3221.b)

Hüsn ara ‘âlemde gavgâsı anın
Şehr ü kişverde alâlâsı anın (3224.b)

Aşkından deli olmuş bu kişi birgün servi boylu, gül yüzlü, görünüşü tavus kuşu gibi, yürüyüşü tezerv gibi olan sevgilisini hatırlar. Sevgilisi aniden yanına gelir ve “söylediklerin kinayedir” der.

Didi ta’rîfin kinâyetdür mana
‘Âr andın bî-nihâyetdür mana (3231.b)

Deli ay yüzlü sevgilinin söylediklerine üzülür ve ona “sevgilinin vasıflarını saymak suç mu?” diye cevap verir. Ay yüzlü kız sinirlenir, deli de yere düşer, sevgiliye “bütün söylediklerim sevgimden, doğruluğumdandır” diye yalvarır.

Kıldı çün dikkat bile meh-veş hitâb
‘Âciz oldı bî-dil ayturdın cevâb (3236.b)

Yirge tüşti yalbarıp dîvâne zâr
K’ey perî vü hûrdın hüsnünge ‘âr

Ni ki min didim muhabbetdin idi
Barça ihlâs u meveddetdin idi (3239-3240.b)

Sevdâ-pîşe: Deniz sevdası ile boş hayaller peşinde koşan biridir. Para karşılığı canını hiçe sayıp denize girmektedir. Denizin derinliklerinde sadef ve sadefin içinde şahane inciler bulmak hedefidir.

Sâhil-i ‘ummânda sevdâ-pîşe hayl
Bahr sevdâsıda sûd-endîşe hayl

Birseler biş on direm gavvâs-ı dûn
Bahr içre salur özni ser-nigûn (911-912.b)

Bir tüccar bu incileri almak ister ama dalgıç karşılığında iki akçe ister. Nefsi aç dalgıç karşılığı alır ama köpek gibi olan nefsinden kurtulamaz.

Tacir alıp ol sıfat nakd-i ‘azîz
Ahz itip gavvâs bir ikki peşîz

Ol alıp müzd ü sana ol dagı yok
İt kibi eylep sünek nefsinni tok (916-917.b)

Tâcir: Hint denizinde bir tâcirin, aklına fikr denizinde boğulmak sevdası düşmüştür. Bir ülkede on günden fazla kalmamaktadır. Yıllarca bu şekilde yolculuk etmiştir. Kutsal mekân Mekke’ye de su yolu ile gitmek istemektedir.

Hind deryâsıda irdi tâcirî
Sûd u sevdâ şîvesinde mâhirî

Mâye-i sevdâ dimâga tüşüp
Gark-ı bahr-ı fikr olurga yavuşup (933-934.b)

Tâcir Mekke’ye gitmek için bir gün denize girer fakat o sırada bir dalga oluşur ve dalgıç denizde boğulur. Sevda denizinde dalgalar tâcire yol vermez ve bir balığa yem olur gider.

Boldı tâcir lücce-i sevdâda gark
Lîk boldı kimesi deryâda gark

Birmedi deryâ hayâli hacga yol
Tâ ki bir balıkka boldı to’ma ol (940-941.b)

Padişâh: Güzelliği ile dünyaya nam salan padişah için halk kavga etmeye başlar. Her kişi güzelliği karşısında canını verir.

Bar idi şâhî cemâl evcide mâh
Mâh-peykerler sipâh ol irdi şâh (997.b)

Hüsni gavgası cihân içre tüşüp
‘ışkının yagması cân içre tüşüp (1000.b)

Her kişi allıga kilse ol zamân
Hüsnini körmek hemân ölmek hemân (1003.b)

Padişah uğruna can verilecek kadar olan güzelliğini görmek ister ve bir ayna yaptırılmasını emreder. Tahtı önüne bir ayna koyulur ve halk padişahı köşk önündeki aynadan görür.

Halk-ı bî-had katlidin taptı melâl
İlge yüz körgüzmegin kıldı hayâl

Közgü hükm itti ki peydâ kıldılar
Tahtı allında müheyyâ kıldılar (1006-1007.b)

Padişah aynayı gönül olarak hayal eder ve aynada onun aksini görür. Güzelliğin aksi aynada görülür, güzellik güneş gibi ortaya çıksa aksi kusursuz olarak görülür.

Sin bu közgünü könül kılgıl hayâl
Kim salur ‘aksini anda ol cemal

Kasr ten anda könülni közgü bil
Közgüde şeh hüsnini nezzâre kıl (1013.b)

Közgü rûşenrak niçe kılsa zuhûr
Zâhir olgay ‘aks anda bî-kusûr (1016.b)

Mesnevinin 1802-1822. Beyitleri arasında da bir padişaha ait hikâye anlatılmaktadır. Hikâyede zalim, çapulcu, korkusuz bir padişahın yeyip içtikten sonra uykusunda iki hırka sahibi ile yaptığı sohbet verilmektedir.

Padişâhî mest idi bî-bâk hem
Zâlim ü gâret-ger ü seffâk hem

Nefs-i zâlim her nige me'mûr itip
Kılmagında ol özin ma'zûr itip

Bir kün eyler irdi câm-ı 'îş nûş
Kördi kim barurlar ikki jende-pûş (1802-1804.b)

Uykusunda gördüğü hırka sahibi iki kişi birbirleriyle sırdaş ve arkadaştır. Padişaha "hangimiz güzel?" sorusunu sorarlar. Padişah da "ikinizin de hali ortada" cevabını verir.

Mest gâfil didi ey sâhib-tarîk
Ayt kim min yahşırak ya ol refîk

Didi kim olça mana bolmış 'ıyân
İkkiniznin hâlini eyley beyân (1809-1810.b)

Padişah iki arkadaşın birini padişah, birini fakir olarak görür."Padişah olan nefsini kontrol edemiyor fakat fakir olan nefsine engel oluyor. Öldükten sonra fakir padişah olur, padişah da fakir olur "diyor. Padişah uykusundan uyanır ve padişahlığın Allah'a uymakla olduğunu anlar.

Sin şeh ammâ nefska zâr u hakîr
Ol gedâ vü nefsni eylep esîr (1816.b)

Ölseniz hod şâh oldur sin gedâ
Kim sin irdin mest ol ehl-i irtidâ

Nükteni bu nev' sürgeç pîr-i râh
Siskenip ol uykudın oygandı şâh (1818-1819.b)

Mesnevinin 2526-2562.beyitleri arasında anlatılan hikâyede, padişahın Yusuf yüzlü oğlundan bahsedilir. Bu oğlanın güzelliği dünyaya yayılmıştır.

Padişâhî bar idi gerdûn-cenâb
Mahzen ü genci sipeh dik bî-hisâb

Bar idi ol şehga bir zibâ ogul
Bolgu dik Yûsuf anın allıda kul (2526-2527.b)

Halka göz ucuyla bakar ve zulüm kılıcıyla kan akıtır. Birgün çölde giderken iki zavallı hastaya gözü ilişir. Bu ikisi aşk zinciri ile bağlıdır. Çavuşlarına o ikisini getirmeleri için emir buyurur.

Közi tüşti ikki zâr hastaga
Îşk zenciri bile vâbestega

Hükm çâvuşlarga kıldı kim yürün
Ol iki dîvâne-veşni kiltürün (2546-2547.b)

Padişah birini zindana hapsetmiştir, diğerini önüne asker yapmıştır. Birgün padişaha derdinin ne olduğunu sorarlar. Biri âşık olduğunu, sevgilinin bulunduğu yerde köpek olacağını söyler. Diğeri de gönlündeki aşkın çok kuvvetli olduğunu, ölse bile kaybolmayacağını söyler. Bu ikisini dinleyen padişahın gönlü açılır ve ikisinin de isteğini doğru bulur.

Ol birin mahbûs-ı zindân eyledi
Bu birin allında segbân eyledi (2549.b)

Çün talebde beyle sadık irdiler
‘ışk tavrıda muvâfık irdeler

Münbasit boldı şeh-i horşîd-veş
Könlige sözler be-gâyet kildi hoş (2559-2560.b)

Mesnevide 2802-2946.beyitler arasında adı dünyaya yayılmış bir padişahın hikâyesi verilmektedir. Padişah dünyaca ünlü ve taht sahibidir.

Bar idi bir husrev-i âfâk-gîr
Hâdim-i dergâhı yüz sâhib-serîr (2802.b)

Peri gibi güzel, yüzü ay gibi parlak, gözleri can alıcı, saçı ve beni fitne, anber kokulu, yanakları kırmızı, nefesi Mesih nefesli olan bir kız vardır. Bir gece rüyasında kendisini padişahın yanında taht üzerinde görür.

İttifâkâ bir kiçe tüş kördü ol
Peykeri kim tâkatıga urdı yol (2815.b)

Bu çerâg-ı mihr ü ol bedr-i münîr
İkkisi bir taht üze ârâm-gîr (2819.b)

Kız rüyadan uyanır ve ülkesini padişaha tercih eder. Her zaman o rüyayı görmek ister. Büyük sarayın üzerine çıkar ve ansızın rüyasında gördüğü padişahı görür. Birbirlerine âşık olurlar.

Çün bu uykudın köz açtı gül-‘izâr
İtmiş irdi könli mülkidin karâr (2821.b)

Nâgehân köz saldı tartıp dud-ı âh
Bir taraf kim bezm tüzmiş irdi şâh (2827.b)

Ol dagı çün saldı közni bu taraf
‘ışk okıga könlini taptı hedef (2830.b)

Padişah âşık olduğu için namussuzlukla suçlanır. Ne ceza verilecekse razı olur. Fakat aşk için ettiği feryad ve figanların duyulmamasını ister.

Min didim hâlimni imdi siz bilin
Öltürün yâ hod ‘ilâcımnı kılın (2865.b)

Çün murâdın işte âhfâdur besî
Bizge hem ahfâ temennâdur besî (2872.b)

Padişah yanında o peri gibi olan, gönlünü yakan güzeli görür. Hayret ile yüzüne bakar ve arkasında büyük, şahane bir taht görür. Gördüklerinin düş olduğuna inanmak ister. Ay yüzlü ona içki sunar. Birlikte içer, eğlenirler.

Yanıda ol gayret-i hûr u perî
Könlini zâr eylegen meh-peykerî

Kopup olturdı ‘acab hâlet bile
Baktı her yan yüz tümen hayret bile (2902-2903.b)

Padişah sarhoşluk uykusundan uyanır ve düşünceye dalar. Bütün yaptıklarını kendi kendisi yapar ve dünya gözüne kapkara gelir. Kavuşmak ister fakat deli gibi inler. Allah’a yalvarır, tövbe eder.

Vasl bezmin çün hayâl eyler idi
Nâle-i mecnûn-misâl eyler idi

Dir idi yâ Rab ni tedbîr eyleyin
Kimge öz hâlimni takrîr eyleyin (2930-2931.b)

İskender: Kendi kendini elçiliğe tayin eder. Kimsenin duymadığı şeyleri anlatır. Halk onun İskender olduğunu bilmez.

Bir kün İskender bu ‘âyîn eyledi
İlçilkke özni ta’yîn eyledi (1017.b)

Didi ilge budur İskender sözi
Turfe bu kim irdi İskender özi (1020.b)

Halknın mindin biri bilmey bu hâl
Kim nidür bu perde nakşıda hayâl (1024.b)

Kuşlar bu sırrı anladılar ve yola düşmeye karar verdiler. Başkan tanıdık sözleri ile Simurgdan bahsetti. Kuşlar zayıf, ağlamaklı olarak uzun ve meşakkatli bir yola girerler, azimleri çöp olur gider.

Bildiler kuşlar çü bu güftârnı
Anladılar perdede esrarnı (1026.b)

İş ‘azîm ü yol yırak u hafv köp
Niçük olgay ‘azmimiz bu yolda çöp (1031.b)

Şeyh San’an: Dergâhta dört yüz müridi ve sahibi bulunan şeyh, ilim sahibi ve zamanın piridir. Bir gece rüyasında sarhoş olup müslümanlıktan vazgeçip kâfir olduğunu ve putlara taptığını görür.

Şeyh San’an vâsıl- dergâh idi
Könli gayb esrârıdın âgâh idi (1053.b)

Tört yüz allıda ashâb u mürîd
Her bir andak kim Cüneyd ü Bâyezîd (1059.b)

Niçe tün bir tüş ana körgüzdiler
Rişte-i sabr u karârın üzdiler (1065.b)

Anda bir deyr içre irdi zâr u mest
Mestlıgdın deyr ili dik but-perest (1068.b)

Dört yüz tarikat ehli şeyh ile Rum iline gider. Şeyh burada bir güzele âşık olur ve müslümanlıktan çıkıp kâfir olur.

Yolnı kat’ eyler idi pîr-i tarîk
Tört yüz ehl-i tarîk irdi refîk (1077.b)

Şeyh gönlige çakılgaç eyle berk
Şu’le deryâsıga cânı boldı gark (1134.b)

‘ışk yakıp cism ile cânıga ot
Küfr salıp dîn ü îmânıga ot (1157.b)

Tersa kızı şeyhin vuslat talebine karşılık ondan dört şey yapmasını ister ve kız, şeyhin şartları yerine getirmesini beklemeden bu dört teklifin hemen ardından iki şart daha ekler. Şeyh geceleri kilisenin ateşini yakacak ve bir yıl domuz güdecektir.

Çünki ‘âşık min imes-min mü diyin
Yâr vaslın istemes-min mü diyin (1305.b)

Kim minin vaslım temennâ eylemiş
İhtiyâr itmek kirektür tört iş (1308.b)

‘Işkının bu tört irür şükrânesi
Yana ikki iş irür cürmânesi

Hûk-bânlıg kildi bir yıl yanası
Bolmak âteş-gâh otı dîvânesi (1310,1312.b)

***Tersâ Kızı*:** Şeyhin âşık olduğu kız Rum ilinde yaşamaktadır. Kızın güzelliği şeyhin aklını başından almıştır. Tersa kızının güzellik vasıfları 1103-1133.beyitler arasında verilmektedir.

Yüzi nûr-efşân saçı zulmet-feşân
Nûr u zulmet küfr ü îmândın nişân

La’lide hem hasta-cânlar merhemi
Nutkıda ‘Îsî-i Rûhu’llâh demi

Kim ki eylep saçı zünnârın hayâl
Dîn ü îmânını eylep pây-mâl

Şu’le-i hüsni salıp devrânga ot
Âteşîn la’lidin ammâ canga ot

Tersa kızı şeyhin vuslat istemesine karşılık ondan dört şey yapmasını ister ve ardından iki şart daha koşar. Şeyh kızın aşkından bunları kabul eder ve kâfir olur. Kız da şeyhin yaptıklarını izleyip zevk alır.

Şûh-ı tersâ çıktı anda zevk-nâk
Şeyh anı körgeç bolup her dem helâk (1326.b)

Peri gibi olan tersa kızı rüyasında güneşin Hz.İsa’dan haber getirdiğini görür. Tersa kızı uğruna dininden vazgeçen şeyhden özür dilemesi ve onun dinine (Müslümanlık) girmesi istenir.

Nâz uykusıda irdi ol perî
Kördi tüş kim indi mihr-i hâveri

Şûhka yitkürdi ‘Îsîdin peyâm
K’ey vefâ bâbıda hâm u nâ-tamâm (1502-1503.b)

Bat yitip bolgıl müşerref dîniga
‘Özrün aytıp kir anın âyîniga (1507.b)

Tersa kızı rüya üzerine şeyhi bulup ondan özür dilemek için yollara düşer. Yollara düşen kızın hali şeyhe malum olur ve şeyh, müridleri ile kızı aramaya gider.

Keşf boldı şeyh-i ‘âlî-câhga
Hem mürîdi reh-rev-i âgâhga (1522.b)

Kız şeyhi görünce ondan özür diler ve Müslüman olur. Müslüman olduktan sonra şeyhin kucağında canını teslim eder.

Didi kıldım herze güftârımnı bes
‘Ârza kıl îmân ki kalmış bir nefes

Şeyh eşk eylep revân ruhsârıga
‘Ârz-ı îmân itti tersâ yârıga
Âşinâlıg tapkaç îmândın nihân
Âh urup şeyh allıda tapşurdı cân (1540-1542.b)

Şeyhin Müridleri: Şeyhin daima yanında olan dört yüz tane müridi vardır. Şeyhi yaptığı kötü işlerden kurtarmaya çalışırlar. Şeyh için kırk gün kırk gece dua ederler.

Yolnı kat’ eyler idi pîr-i tarîk
Tört yüz ehl-i tarîk irdi refîk (1077.b)

Müridleri Rum ülkesine geldiklerinde şeyhi domuz güderken görürler. Şeyh mürdilerini tanımaz ve onlardan yüz çevirir.

Tanımay ol hayldan kaytardı yüz
Kıldı yüz ol yan ki ol hayl-i tonuz (1446.b)

Müridleri şeyhleri için dua ederler ve ve hepsinin duası kabul olur. Şeyhleri ile birlikte tersa kızını aramaya giderler.

Köp du’â kıldı çü eylep ıztırâb
Tinri hem kıldı du’âsın müstecâb (1455.b)

Mürid: Mesnevinin 1968-2016.beyitleri arasında bir mürid-üstad hikâyesi anlatılmaktadır. Bu hikâyede Aristo'nun yolunda giden bir mürid, çocukları okutur, Eflatun ile söz söyler.

Bar idi şahsî Aristôga mürîd
Halka-i derside ol irdi mu'îd

Eyleben anı hakîm-i ercümend
Cümle-i şâgirdler içre pesend (1968-1969.b)

Müridin birden gönlüne aşk düşer ve ay yüzlü sevgili müridin aklını başından alır. Kâfir kıza bağlanan mürid putperest olur. Üstadı öğütler verse de fayda etmez. İlim ve hikmeti zayi olur ve kaç yıllık zahmeti kaybolur.

Barur irdi yol bile bir katla ol
Urdu könlige birevnin 'ışkı yol

Küfr deyridin çıkıp meh-peykerî
Kâfirî sengîn-dilî sîmîn-berî (1975-1976.b)

Eyleben üstâd anın nezzâresi
Didi eyley pend birle çâresi

Birdi istep köp nasîhat birle pend
Bolmadı pend ol belâga sûd-mend (1984-1985.b)

Üstad müridden saklı sevgiliye öldürücü ilaç verir fakat sevgilinin kuvveti eksilmez. Bunun üzerine müride müshil verir. Mürid bir leğenin içine balgam, safra ve sevda ile kan boşaltır. Üstad müride sevgilisini gösterir ama hasta âşık onu tanımaz. Üstad müride ilaç verdiğini ve Allah'tan başka kimseye sığınmaması gerektiğini söyler.

Didi ey ferzend kördüm ihtiyâc
Yok ana bil kim sana kıldım 'ilâc

Sin dagı ‘âşık-sın u mahbûbun ol
Zâr u şeydâ eylegen matlûbun ol

Beyle ‘âşıklıkdın ey âlûde zât
Pâk ‘ışk ehli kaşında yüz uyat (2014-2016.b)

Mesnevinin 3359-3371.beyitleri arasında mürid ile Bayezıd arasında geçen bir hikâye anlatılmaktadır. Ka’beye gitmek isteyen bir mürid Bayezıd ile karşılaşır. Şeyh müridi görünce ona “Allah’a kavuşmak istiyorsan dergâh vadisine gir” der.

Ka’be ‘azmi kıldı bir tâlib mürîd
Kördi Bastâm içre anı Bâyezîd (3359.b)

Şeyh anı körgeç didi ke’y reh-neverd
Vasl istep vâdi-i dergeh neverd (3363.b)

Mürid bu isteğinin gerçekleşmesi için Allah’a yalvarıyor ve Allah ile birlikte olmak istiyor.

Bu talebde yâ Rab it kâmil mini
Kılmagıl matlûbdın gâfil mini

İsterim de kim kılur hem-râhlıg
Birgil ol hem-râhdın âgâhlıg(3370-3371.b)

Mesnevinin 3395-3401.beyitleri arasında doğru yola girmiş bir müridin hikâyesi verilmektedir. Mürid bir padişaha gider ve padişah müride ne isterse onu vereceğini söyler. Mürid de istenen ne olursa olsun sadece Allah’ın vereceğini, Allah’tan başkasını tanımadığını söyler.

Didi sâlik Tinrini tâ tanıdım
Mutlak anın gayrıdın me’yûs idim (3397.b)

Ger kireklik bolsa dagı Hak birür
Bes sana bu işte kim muhtâc irür (3399.b)

Bâyezîd: Bir gece yalnız kaldığı halvetinden çıkan Bayezıd'ın içine bir coşkunluk gelir. Kendi kendine "Allah'ın evinde neden derd ve şevk ehlinden kimse yok?" sorusunu sorar.

Halvetidin çıktı bir tün Bâyezîd
Kim ol irdi kâbil-i hel-min-mezîd (1604.b)

Didi hâli nidin irkin yâ İlâh
Derd ile şevk ehlidin bu bâr-gâh (1612.b)

Bu nidâ gönlüne seslenir: "bu yüce dergâha herkes gelemez ki."

Bu nidâ könlige hâtif eyledi
Cânını bu nev' vâkıf eyledi

Kim irür bu dergeh-i 'izz ü celâl
Her kişi yol tapmagı yok ihtimâl (1613-1614.b)

Şeyh Necmü'd-dîn: Zamanın büyüğü şeyhin nazar değdiren gözü, bir gün köpeğe denk gelir.

Şeyh Necmü'd-dîn-i Kübrâ kutb- dehr
Bir nazardın kimge kim yitkürse behr (1654.b)

Sekr vaktı saldı çün bir kün nazar
Ol nazardın boldı bir it behre-ver (1657.b)

Şeyh ne zaman şehirden içeri girmeye kalksa köpekler izin vermez. Köpekler şeyh için boşluk kazarlar ve şeyhi oraya defnederler. Şeyhin ardından figan edip yas tutarlar.

Çün kazâdın başıga yitti ecel
Şeyh işiginde kazıban bir mahal

Defn itip kabrin nümûdâr ittiler
Kabrin insân dik pedidâr ittiler

İtler eylep mâtemide köp figân
Kabrinin devride tuttılar mekân(1662-1664.b)

Şeyh Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr: Mehne şeyhidir ve sevgiliye kavuşmayı amaç edinmiştir. Gece gözüne uyku girmez, aşk kaygısından başka isteği yoktur. Aklı fikri sevgilidedir.

Mehne şeyhi kim bu yolnı kıldı seyr
Yâr vaslıdın nasîbi boldı hayr (1700.b)

Tün ara uyku vü kün ârâm yok
'ışk endûhıdın özge kâm yok

Kündüz anın zikr ü fikri yâr u bes
Hicrdin de'bi figân zâr u bes (1704-1705.b)

Süprüntülükler arasında bir virane ve içinde sonsuz, derin bir kuyu vardır. Âşık olanlar bu kuyunun içinde asılı dururlar ve figan ederler.

Ol dimen bar idi virâne'î
Çagz kasrı dik buzug kâşâne'î

Anda çâhî bar idi bî-had 'amîk
Suyıda şahs-ı neşât olgan garîk

Asılıp ol çâh içinde ser-nigûn
'Işk istîlâsıdın zâr u zebûn (1707-1709.b)

Bu aşk şeyhin gönlünü kamış, ah ve figanları da canını düşkün yapmıştır. Yıllar sonra ağzına kavuşma kadehi verilmiştir.

Bu beliyyet cismini nâl eyleben
Nâlesi cânını bed-hal eyleben

Hicr ara yıllar bu yanlıg çikti hâl
Tâ yitişti agzıga câm-ı visâl (1712-1713.b)

Hz. Âdem: Allah onu tüm insanların atası olarak yaratmıştır. Başına peygamberlik tacını koymuştur, toprağına melekler secde eder.

Hayl-i insânnın atası bû'l-beşer
Kim anı halk itti Hayy-ı dâd-ger

Başıga koydı hidâyet efserin
Tâcıga tikti nübüvvet gevherin

Kıldılar tapkaç bu yanlıg 'izz ü câh
Tofragın hayl-i melâyik secde-gâh (1730-1732.b)

Allah ona temiz, saf anlamına gelen "sâfî-veş-i 'âlî-haseb" lakabını vermiştir. Yasaklanmış bir iş yaptığı için cennet bahçesinden atılmıştır. Canı yandığı zaman tövbe etmiştir ve Allah onu affetmiştir.

Bu sıfat sâfî-veş-i 'âlî-haseb
Kim Safî kildi ana Hakdın lakab (1735.b)

Cânı örtengen zamân andak ki has
Tevbe ol hâliga boldı çâre-res (1741.b)

Mesnevide 2105-2120.beyitler arasında Hz.Âdem'e ait bir hikâye anlatılmaktadır. Hz.Âdem bin yıl Allah'ın emirlerini yerine getirmiştir. Allah İnsanların en hayırlısına , "Hz. Âdem"e, bütün meleklerin secde kılmasını emretti.

Emr kıldı kim melâyik ser-be-ser
Secde kılsun kim budur hayru'l-beşer (2113.b)

Hz.Âdem Allah tarafından yasaklanmış bir işi yaptığı için reddedilmiş ve boynuna lanet gerdanlık takılmıştır.

Çün gurûr itti işige âşikâr
Hayl ara red kıldı anı Kird-gâr

Könlidin alıp 'ibâdet zevkini
Saldılar boynıga la'net tavkını (2116-2117.b)

Şeyh Ebû Türâb Nahşebî: Allah'a ulaşmış, hırka sahibi bir şeyhtir. Sarığı kızıl, yeşil ve sarı renklerle bezelidir. Bir müridi ona özenmiştir.

Zümre-i tahkîk sâfî meşrebi
Vâsıl-ı Hak Bû Türâb- Nahşebî

Bir mürîdi hâliga salıp nazar
Zîb ü ziynetdin tapar irdi eser

Hırkasıda vuslalar barı arıg
Rengler anda kızıl yaşıl sarıg (1768-1770.b)

Şeyh müridini bu hevesten vazgeçirmeye çalışır. “Hergün kendi nefsinle kavga eden İslam ülkesine ulaşamaz. Nefsine inad edip bu huyundan vazgeç” diyerek müridini bu yoldan uzaklaştırmak istemektedir.

Kördi kim def’ olmas andın ol sıfat
Mürşid-i kâmil buyurdı ‘âkıbet

Her kün öz nefsi bile rezm eylemek
Dagı dârü’s-salhka ‘azm eylemek (1773-1774.b)

Harkânî: Şeyh Harkânî, bir mürdinin şeytan tarafından aldatıldığını ve ibadetlerini yerine getiremediğini söylemesi üzerine, müridi için Allah’a yalvarmak ve özür dilemek istemesi ile hikâyede başkahraman olarak veriliyor.

Kildi Harkânî kaşıga bir mürîd
Öz sülûk u tâ’atıdın nâ-ümîd

Didi kim iblîs pür-fenlıg kılur
Könlüme her işde reh-zenlıg kılur (1839-1840.b)

Min arada bolga-min hükm itküçi
Yargu eylep gavrunuzga yitküçi (1854.b)

Cimri: Basra şehrinde yaşayan cimrinin gözünü para hırsı bürümüştür. Dirhem ve dinarları için yerin altına gizli mahzen yapmıştır.

Basra şehride le’îmî bar idi
Bî-basarlıg fennide dînâr idi

Meyli cem’ eylerge dînâr u direm
Ol sıfat gâlib ki hâtemga kerem (1882-1883.b)

Yerin altına mehzen yaptığı gibi donunun içine de gizli bölme dikmiştir. Paraların bulunduğu mahzeni bir gün deniz kaplar ve paralar suyun içinde kalır. Cimri denizin dibindeki gümüş paraları almak için denize girer fakat denizin dibinde boğulur.

Bâ-vücûd munça nakd ol dûn-hisâl
Tonıga tikmiş idi gerdûn-misâl (1886.b)

İttifâkâ bir kün oldı menzili
Mâl sevdâsıga deryâ sâhili (1889.b)

Tüşti deryâga le'îm-i dûn-sirişt
Çikti ka'rıga anı ol fi'l-i zişt (1892.b)

Sîm yıgmakka netice boldı bu
Sin anın sevdâsıdın ilgini yu (1897.b)

Kalender: Sabah akşam dürekli içki içer, ahmak ve şaşkın bir kalenderdir. Onun esrarı şarap küpünün dibinde kalanlardır. Bunları içince dili tutulur ve hayal kurmaya başlar.

Bir kalender idi mehbût u deng
Subh u şâm anın gızâsı irdi beng

Terk ehli dik nümûdârı anın
Cür'adânda likin esrârı anın

Çün gızâ yip özni eyler irdi lâl
'iş ana kılmak hayâlât-ı muhâl (1921-1923.b)

Kalender bir gün esrar içer ve hayal kurar. Kendisini bir gül bahçesinde görür. Bulunduğu yer köşk, kendisi de Cemşîd gibidir. Yanında da gül yüzlüler vardır.

Tekye saldı bir buzug dîvârga
Sâyir oldı 'âlem-i esrârga

Kördi özni bir nezîh gülşende şâd
Tigreside cem'-i esbâb-ı murâd (1925-1926.b)

Hayal kurduğu sırada kalenderin ayağına bir çıyan iğnesini batırır ve zehirler. Kalender fırlayıp kalkar ve her şeyin hayal olduğunu anlar.

Bu hayâlât içre ol kâşânede
Yatmış irdi kûşe-i vîrânede

Kim buzugnın kûşesidin bir çıyan
Nîşi nûkide ecel zehri ‘ıyân (1930-1931.b)

Süleyman Peygamber ve Azrail: En yüksekteki yıldız olarak bilinir Süleyman peygamber. Taht üzerinde oturur, insan, hayvan, kuş bütün canlılar onun hizmetindedir.

Nakldur kim evc-i rif’at kevkebi
Mihter-i a’zam Süleymân-ı Nebî (2032.b)

Cins-i mahlûkât ins u vahş u tayr
Körmey anın hidmetidin özni gayr (2034.b)

Süleyman peygamberin aklına bir fikir gelir ve susar düşünür. Bu haldeyken Azrail gelir, peygambere saygı ve selam gösterir. Allah’ın hikmeti gizlidir ve Azrail o saatte peygamberin canını alacaktır. Peygamber o saatte ölmek istememektedir ve Azraile yalvarır.

Turmış irdi allıda bir ehl-i hûş
Hûş anı eylep tefekkürdin hamûş
Beyle hâletde yitişti bir melek
Kâbız-ı ervah u cellâd-ı felek (2036-2037.b)

Bu kün öz hâlimga hayrân-min besî
Merg vehmidin perîşân-min besî

Çâre kıl kim bolmayın bu mülk ara
Kim közümni vehm eyleptür kara (2046-2047.b)

Süleyman peygamber içindeki ümitsizliği defetmesi için yele emreder. Yel çaresizliği hemen kaldırır fakat ateşi içinden gitmez. Yel ile arkadaşlık etse de Azrail onun canını alacaktır çünkü eceli gelmiştir.

Yilge emr itti Süleymân ol nefes
Kim anı ilt anda kim kılgay heves

Kaysı yirde kim dise birgil karâr
Def' kıl könlidin anın ıztırâr (2048-2049.b)

Gam Çeken Kişi: Mısır'da yaşayan gayretli, devlet sahibi bir kişi vardır. Bu kişi hayatını gam çekerek sürdürmektedir. Dert ve gam bu kişinin arkadaşıdır.

Mısrda bar irdi 'âlî-himmetî
'Âlem-i ma'nîde sâhib-devletî (2074.b)

Derd ü gam irdi ana yâr u nedîm
Hicr zindânıda Yûsuf dik mukîm (2078.b)

Bu kişiden içindeki derdi söylemesini ve rahatlamasını istediler. Gönlüne gamdan arkadaş olmayacağını söylerler. Fakat kişi "Beytü'l-ahzân"da gamının biteceğini, sevgiliye ulaşmadıktan sonra cennet bahçesinin de zindan olduğunu söyler.

Didiler ke'y könlün endûh birle cüft
Bizge rûşen eyle bu râz-ı nühüft (2079.b)

Kimse zindânda kaçan hurrem bolur
Beytü'l-ahzânda n'itip bî-gam bolur (2084.b)

İbn Edhem Şâh İbrahîm: Allah yolunda din mürşidi birisidir. Zamanında tahta çıkıp tac giymişse de sultanlık yolunu terk etmiştir.

Ol ki bu yolda işi teslîm idi
İbn Edhem Şâh İbrahîm idi

Hak yolında mürşid-i dîn irdi ol
Pâk-bâz u pâk-âyîn irdi ol

Kim bu yolda mülk ü taht u kişverin
Oynadı taşlap başıdın efserin (2137-2139.b)

Yırtık, eski bir hırka giyip tasavvufa yönelmiştir. Yedi yıl bir dağda kalıp riyazet çekmiştir.

Jende kiydi körgüzüp yüz min niyâz
Yolga tüşti şâhî rind-i pâk-bâz (2140.b)

Bu mekânoldı çü ol gevherge kân
Yitti yıl bir tag ara kıldı mekân (2142.b)

İbrahim Edhem dünya nimetlerini fakr u fenaya vermesi ve inziva içinde, kanaat köşesinde kendini mesut hissetmesi ile bilinmektedir.

Könlidin bi'l-küll çü zâyil boldı ol
Perde kopkaç pîş-gehga taptı yol

Bu fenâga kim ki taptı dest-res
Anı dirler pâk-bâz ey bu'l-heves (2162-2163.b)

Hoca Ebû Nasr: Soyu büyük, dinini seven bir kişiye "sofu" lakabını verilmiştir. Mekke'ye karar kılar ve İslam Kabesi'ne gönül verir. Bu sofuya da Ebu Nasr hizmetçi olmuştur.

Hâce-i dîn-perver-i 'âlî-neseb
Kim atıga pârsâ irdi lakab

Mekke seyrin allıda cezm eyledi
Ka'be-i İslâmga 'azm eyledi

Hâce-i Bû Nasr irdi hizmet-kâr ana
Hâdim ü ferzend ü hâs u yâr ana (2211-2213.b)

Ebû Nasr ve sofu birlikte Allah'a dua ederler, her ne farz olduysa yerine getirirler. Allah da bunların dualarını kabul eder. Altı yüz bin Hak yolcusu uzaktan bunları görür ve kendileri için de dua etmelerini isterler. Hoca dua eder, Ebû Nasr "âmin" der ve duaları Allah tarafından kabul olur.

Hâce minbernin tübin eylep makâm
Sıdk ile âmîn dir irdi ber-devâm (2226.b)

Şeyh Bistâmî: Dünyadan elini eteğini çekmiş, mana ülkesinin başkanı olmuştur. Ahiret bahçesini kendisine meclis yapmıştır.

Şeyh Bistâmî emîn-i genc-i râz
Mülk-i ma'nî tahtı üzre ser-firâz

Çün ki bu dârü'l-fenâdın kıldı 'azm
Ravza-i dârü'l-bekâga tüzdi bezm (2297-2298.b)

Bir mürid bir gece Şeyh Bistâmî'yi rüyasında görür. Niçin Allah yolunu seçtiğini sorar. Şeyh de meleklerin kendisine "Allahın kimdir?" sorusunu sorduklarını ve "sözle değil de yaptıklarımla bu soruyu yanıtlasam iyi olur" cevabını verdiğini söyler.

Didiler kim Kird-gârın kim durur
Hâlik u perverd-gârın kim durur

Min didim bu sözni mindin sormanız
Ger cevâbı dimesem yazgurmanız (2304-2305.b)

Allah'ın nuruna göz dikilmemesi gerektiğini ve her kişinin söylediklerinin hepsinin doğru olmayacağını belirtir.

Bolmayın rûşen anın nûrıga köz
Öz dimeklik birle kilmes râst söz (2313.b)

Şeyh Ebû Bekr-i Nişâbûrî: Birgün Nişabur ülkesinden çıkan şeyhin gönlüne boş bir hayal düşer. Düşünceye dalar ve tam o sırada eşek yellenir. Yani saçma düşüncelere dalana, bu türlü beyhude laflara kapılana, eşek bir osuruk ile cevap veriyordur.

Nefs çün könlümge saldı beyle tâb
Bu mahalde ol işek birdi cevâb

Çün cevâbım taptım andak kim kirek
Bâ'is-i bu vecdim oldı ol işek

Şeyh kim eylep işek feryâd ana
Beyle tenbîh eylegey irşâd ana (2345-2347.b)

Hoca Abdu'llâh Ensârî: Fakirlik yolunda şerefli olmak, hocanın gönlünü hoş tutar. "Gönülde Allah'tan başka kimse olmaz, aklında sevgiliden başkası olmaz. Her gönül böyledir" diyerek öğüt verir.

Hâce Abdu'llâh Ensârî ki 'akl
Eyley almas min işiden birni nakl

Didi kim oldur könülnin hoşlugı
Fakr yolında kirâmi-veşlıgı

Kim könülde andın özge bolmagay
Yâdıda cânândın özge bolmagay (2358-2361.b)

Mesnevide 3246-3250.beyitler arasında verilen hikâyede de Hoca 'Abdu'llâ Ensârî, Allah'a ulaşmak isteyenlere doğru yolu gösteren kişi olarak verilir. "Her kişi çalgı çalıp vakit geçireceğine oturup Kur'an'ı güzel sesle okusun" diye öğüt vermektedir.

Hâce 'Abdu'llâh Ensârî didi
Ol ki bu yol ehliga hâdî idi(3246.b)

Yahşırak kim gaflet âhengin tüzüp
Okugay Mushaf tilâvet körgüzüp (3249.b)

Ebû Sa'îd: Allah'a ulaşma denizinde boğulmuştur ki karşısında akıllılar aciz kalır. Ona "Harrâz"[230] lakabı verilmiştir. Erenler bir gün Mekke'da dua ederler, Allah'a yalvarırlar, Ka'be'ye yüz sürerler. Allah halkın istediklerini yerine getirir.

Bû Sa'îd ol gark-ı deryâ-yı vusûl
Kim anın vasfıda 'âcizdür 'ukûl

Ol ki zâtıga lakab Harrâ idi
Tün ü kün matlûb ile hem-râz idi (2374-2375.b)

---

[230] Devellioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Harrâs: Fellâh.

Kim İlâhî her ni halk eyler taleb
Min tapıp-min çikmeyin renc ü ta'ab (2383.b)

Ebû Sa'îd Allah'tan ayrı nefes alamaz, boş heveslere kapılmaz. Allah'a kavuşursa gönlü açılır.

Sindin ayru çün imes-min bir nefes
Lagv irür tapkannı kılmaklık heves (2385.b)

Şehriyâr: Padişahlar padişahı bir hükümdarın tacı güneş ve onda yıldızdan taşlar bulunmaktadır. Güzelliğiyle bilinen bir oğlu vardır.

Şehriyârî bar idi şehlerga şeh
'Âlem ehli başıda zıll-ı İlâh

Tâcı mihr ü anda kevkebdin Güher
Mülki hâver haddidin tâ bâhter

Bar idi bir oglı kim çarh-ı kühen
Körmemiş irdi anın dik serv-bün (2403-2405.b)

Güzelliğine birşey gelmesin diye oğlunu sarayda saklar. Ansızın padişah ölür ve tahta oğlu geçer. Oğlan meydana çıkar, atla cirit atar, halkla gûy oynar.

Şâh anı asrap nihânî kasr ara
Hüsnidin ot tüşmesün dip 'asr ara (2408.b)

Nâgehân çıkti ecel câmını şâh
Tahtını şeh-zâde kıldı cilve-gâh (2412.b)

At çapıp meydânda çevgân oynadı
Halk başın gûy itip cân oynadı (2416.b)

Padişahın oğlu meydandayken bir kavga çıkar ve ülkesi harab olur. Kavgayı çıkartanların cezalandırılması için emir verir. Halkın hepsi padişahın köşküne gelir, birlikte burada kalırlar.

Kim bu gavga ehlini her yan sürün
Kitmegenlerni cezâga yitkürün (2423.b)

Şeyh ü şâb u rind ü zâhid hâs u ‘âm
Kıldılar ‘ışk u cünûn kûyin makâm (2427.b)

Padişah bu kavganın sonunun olmadığını anlar ve kavgayı çıkartanlara ; “Her kişi bir iş tutsun. Gönlüme hoş gelenleri önüme katıp arkadaş olacağım, gönlüme hoş gelmeyenlerin başını vuracağım.” diye haber gönderir.

Könlüme hoş kilse her kimnin işi
Allıma bolsun mülâzim ol kişi
Anı öz bezmim ara dem-sâz itey
Sohbetimde hem-dem ü hem-râz itey

Dil-pesendim kilmese boynın uray
Köp ‘ukûbet birle anı öltürey (2434-2436.b)

Padişah bir gece meyhaneden çıkarken görülür. Aşk derdinden yanıp tutuşan padişah figan eyler ve bu dertten kurtulmak ister.

‘ışk tîgı hasta könlin çâk itip
Könlin özlük mihnetidin pâk itip (2462.b)

Vây kim mühlik irür derd ü gamım
Andın öz hâlimga bolmış mâtemim (2473.b)

Asma’î Hac: Yolculuk esnasında güllerle dolu bir çimenlikte çeşme görür. Çeşmenin suyu aşığın gönlü gibi temizdir. Asma’î su kenarında üzeri kazılmış bit taş görür.

Asma’î Hac sarı irdi reh-neverd
Kördi bir menzil ara eşcâr u verd

Sebze birle gül ara bir çeşme su
Gulgılı hayvân suyıdın nükte-gû (2588-2589.b)

Tab’ı ol menzilde tapkaç intikâş
Kördi menzil başıda bir tahta taş (2592.b)

Bu taş üzerinde “ey Hicaz halkı, bu sırrı biliniz, çarenizi söyleyiniz” yazılıdır. Asma’î de kalem ile divitini çıkardı ve bu yazının altına “kim bu uçurum içinde temiz olursa meydana çıkmaya korkmasın” diye yazmıştır.

Kimse bolsa ‘ışk zârı n’eylesün
Bolmasa sabr u karârı n’eylesün

Kim bu varta içre eylep pâklik
Kılmasun fâş itkeli bî-bâklik (2594,2596.beyitler)

Asma’î yazıyı yazdıktan sonra çeşmenin başından ayrılır. Ertesi gün tekrar çeşmeye gider ve gözü yazıya takılır. Âşık kavuşmak istememektedir. Asma’î tekrar eline kalemi alıp bir beyit yazar ve oradan ayrılır.

Yazdı kim ol nâ-tüvân-ı derd-mend
Kim ana ‘ışk içre yazdım beyle pend (2604.b)

Asma’î çeşme başında aşığı görür, ‘âşktan hasta olmuştur. Başını taşların arasına sıkıştırmıştır. Çeşmenin suyu kanından lale renkli olmuştur. Âşık Asma’î’nin öğüdü ile canına kıymıştır.

Ol nasîhat kim ana nâsıh bitip
Bî-dil ol söz birle terk-i cân itip (2614.b)

Asma’î ‘âşığın bu halini görünce gönlüne ateş düşer ve donunu yırtıp tesbihini atar. ‘Âşığın helak olan bedeni şehit, cismine de kanlı elbise kefen olur.

Çün şehîd irdi helâk olgan beden
Cismiga kanlıg libâs oldı kefen (2620.b)

İki Satranç Oyuncusu: İki padişah satranç oynamak için meydana büyük bir satranç açarlar. Her taraftan padişahlar, askerler satranç izlemeye gelirler.

İkki şatranç oynaguçı ûstâd
‘Ârsa-i şatrancga eylep güşâd

İkki cânibdin bolup ârâm-gîr
Töktiler ortada şatranc-ı kebîr

Her tarafdın bir şeh oldı âşikâr
Barça âyîn ü sipâhı şâh-vâr (2706-2708.b)

Bu padişahların biri Rum ili padişahı, diğeri ise zenci halkının padişahıdır. Meydanda bir savaş çıkar ve türlü gariplikler oluşur. İki padişah birbiriyle vuruşurlar.

Ol ikevdin biri Rûm ehliga şâh
Yana bir zeng ehliga kişver-penâh (2710.b)

İmtidâd ança tapıp bu rezm-gâh
Kim çirik tartıp uruşkay ikki şâh (2720.b)

Tam o sırada oyuncu yıkmaya niyetlenir ve ne savaş ne kin kalır. Bunca tören ve merasim bir anlık akılla hiç olur.

Hîç olur ol nev’ kim ‘akl-ı dakîk
Niçe zâhir eylese fikr-i ‘amîk (2735.b)

Sin bu temsîlî sarı nezzâre kıl
Aslı istignânı yüz min munça bil (2741.b)

Mansûr: Hallâc-ı Mansûr tasavvuf yolunda ilerleyince fenafillâha ulaşır ve “enâ’l Hak” der. Mansûr “ben Allah’ım” dediği için bazıları onu münkir kabul ettiler, bazıları da sırları ortaya döktüğü için üstadının bedduasına uğradığını söylerler.

Boldı çün Mansûr tevhîdî dürüst
Kim enâ’l hak irdi elfâzıda cüst

Köp nasîhat kıldılar erbâb-ı dîn
Kim bu irmes şîve-i ehl-i yakîn (2752-2753.b)

Mansûr bu söylediğinden dolayı Allah’tan özür diledi, kendisini affetmesini istedi. Allah isteyen ve bağışlayandır. Allah birdir.

Anda minliknin hayâli yok idi
Belki bu lafz ihtimâli yok idi

İtken ol irdi başlagan hem ol
İstegen hem ol bagışlagan hem ol (2774-2775.b)

Anda min sinlik tahayyül eyelegen
İkkilik nakşın ta’akkul eylegen (2781.b)

Şeyh Ebû’l-‘Abbâs Kassâb: Şeyh fena vadisine “Allah’a” ulaşmayı hedeflemiştir. Kendini o yokluğun içine atmıştır.

Şeyh Ebû’l-‘Abbâs Kassâb- intisâb
Kim zamânda kutb idi bî-ictinâb

Çün fenâ vâdîsiga koydı kadem
Öz vücûdın eyledi andak ‘adem (2980-2981.b)

Sahibleri ile tekkeden çıkarken içeriye bir lüzumsuz, edebsiz biri girer. Minbere oturur ve tekkede oturanlara “ ibriklerinizi hazır ediniz, pislikten temizlenme zamanı geldi, taharet edeceğiz” der. Şeyh ve sahipleri bu adamı dinlemezler.

Bu mahalde bir fuzûl-i bû’l-‘acab
Hânkah sahnıga kirdi bî-edeb (2983.b)

Aytkan nüktemni yahşı anlanız
Su tola ibrîk hâzır eyleniz

Tâ ki istincâ sarı eyley şürû’
Sonra kılgay-min tahâretka rücû’ (2985-2986.b)

Şeyhin uzun yıllar taradığı sakalı işe yarar ve dervişler ona iltifat ederler.

Kim anı yılar çikip yup taragay
Bu zamân bir munça işke yaragay

Kim ana dervîşi eylep iltifât
Bir kudûretdin çıkargay özni bat (2999-3000.b)

Hoca Bahâu’d-dîn Nakş-Bend: Nakş-bendî tarikatının kurucusudur. Müridleri daima temiz ahlâk, dürüstlük ve iyi kalplilik üzerine hareket ederler. Allah’ın emirlerine uyarlar, islamın özünden ayrılmamışlardır.

Hâce-i ‘âlî-sıfât-ı ercümend
Şeh Bahâu’l-hakkı ve’d-dîn nakş-bend (3009.b)

Öz vücûdın pâk pîr-i Hak-şinâs
Her ni birle kim kılur irdi kıyâs (3011.b)

Gözüne bir köpek leşi takılır ve köpeğe kendini tanıtır. Gözlerinden yaş akar. Köpekle birlikte yolda yürürler. Köpek toprakta ayak izini bırakır, şeyh de bu iz üzerine yüzünü sürer. Böylece fena âlemine dâhil olup Allah’a ulaşırlar.

Çün fenâ hayliga dâhil boldılar
Bâkî-i mutlaka vâsıl boldılar (3025.b)

Pervaneler: Bir gece pervaneler toplanırlar ve muma talip olurlar. Kanatlarını feda etseler de muma ulaşmak istemektedirler. Her ne yapsak da onu görsek, aslını ortaya çıkarsak diye düşünürler.

Bir kiçe pervâneler cem’ oldılar
Sa’y birle tâlib-i şem’ oldılar

Didiler perni kılıp âteş-feşân
İtseli matlûb nûrıdın nişân (3026-3027.b)

Bir pervane mumu bulmak için gider fakat yanarak ölür ve ondan haber getiremez. Başka bir pervane daha gider, o da mumun alevinde yanar ve maksadlarına ulaşamazlar.

Çün anın takrîri sûd az eyledi
Yana bir pervâne pervâz eyledi (3034.b)

Bu dagı yanıp niçe kıldı beyân
Bolmadı maksûdı cem’ içre ‘ıyân (3036.b)

Pervaneler muma ulaşamadıkları için üzüntüye düşerler. Herbiri mum için çok kanat çırptılar fakat kol ve kanatlarından oldular.

Özgelerge tüşti dagı ıztırâb
Eylep ol maksûd üçün her bir şitâb

Şem’ devride kanat köp urdılar   Her bir öz bâl ü perin köydürdiler (3039-3040.b)

Mecnûn: Bir kişi Mecnûn’u çölde görür ve söylediği hep Leylî’dir. Leylî Mecnûn’un içindedir, sürekli onu hatırlar.

Deşt ara Mecnûnnı kördi bir kişi
Kim hemişe söz dimek irdi işi

Didi kim birle sürer-sin bu makâl
Didi Leylî birle ey ferhunde-fâl (3153-3154.b)

Mesnevinin 3379-3387.beyitleri arasında Leyla’ya aşkından deliye dönen Kays-ı ‘Âmir’in hikâyesi anlatılıyor. Kays-ı ‘Âmir aşktan zayıf kalmış, aklını kaybetmiştir.

Kays-ı ‘Âmirni çü ‘ışk itti zebûn
Zâyil itti ‘ışk ara ‘aklın cünûn (3379.b)

Kays Leyla’nın aşkından boğulmuştur fakat onun aşkı ilahi aşktır. Leyla arada vasıta olmuştur.

‘ışk otı sûzıga mahrûk it mini
Vahdet-i ‘ışk içre ma’şûk it mini (3385.b)

Kaknus: Hint ülkesinde yaşayan tuhaf bir kuştur. Şekli hoş, yüzü kuvvetli, nakş ve rengi ile bir periyi andırır. Gagası bakıldığında yırtıcı kuş gagasını andırır fakat gaganın üzerinde birçok delik bulunur. Her delikten bir başka nağme çıkar.

Bar imiş kaknus digen bir turfe tayr
Hind mülkide ana ârâm u seyr

Şekli matbû’ u tüvânâ peykeri
Özge nakş u reng birle her peri (3311-3312.b)

Çün çikip dil-keş nevâ-yı cân-fezâ
Fehm olup her sukbesidin bir nevâ (3314.b)

Sazlıklar içinde güvenilir şekilde yaşamaktadır. Oradan geçen Fisagor[231] kaknus kuşundan çıkan nağmeleri işitir. Musikiyi ortaya koyarken bu İlahi nağmelerden örnek almıştır.

Bu kaknus kuşunun ömrü çok uzundur, ömrü boyunca odun yığmak onun işidir. Bu odunların üzerine oturur ve türlü nağmeler söyler.

Bîşede ömri bolur irmiş uzun
'Ömride şugli anın yıgmak otun (3320.b)

'Ömri pâyânıda ol mesken üze
Niçe yıl cem' eylegen hırmen üze (3322.b)

Bir gün yığdığı bu odunların üzerine şimşek düşer ve hem odunlar hem de kaknus kuşu ateşin içinde yanıp kül olur. O küllerden bir zaman sonra kaknus kuşu meydana gelir.

Hem özi hem ol otunlar kül bolup
Yüz tümen cüz' ol köyerdin gül bolup

Çünki ol küller öküldi tagça
Mahfi irmiş külde bir kaknus-beççe (3330-3331.b)

Bu yeni doğan yavru da ataları gibi ömrü boyunca odun yığar, odunların üzerinde oturur, şarkı söyler ve bir ateş ile yanıp kül olur. O küllerden ateş koru oluşur ve bu ateş korundan semender[232] çıkar.

Barça ol mühlik nevâdın öldiler
Hırmen ü sâhib kibi kül boldılar

Ol ki ol küllerdin ahker dik çıkıp
Belki ahkerdin semender dik çıkıp (3338-3339.b)

---

[231] İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Fisagor Maddesi (bkz.)
[232] Devellioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Semender: Ateşte yaşayan bir masal hayvanı.

Hz. İbrahim: Nemrud Hz. İbrahim'i cezalandırmak ve öldürmek için bir mancınık ile ateşe atar. Cebrail Allah'ın emri ile onu havada tutar ve ihtiyacını sorar.

Kıldı çün Nemrûd sâz mancınık
Hak Halîlin otka eylerge harîk (3409.b)

Hükm boldı kim yitişti Cebra'îl
Otka yitken çagda didi ey Halîl (3412.b)

O zaman İbrahim , "ben Allah'ın kuluyum, dileğim O'nadır, sana değildir, Allah ne dilerse yapsın" cevabını verir.

Yok sana hod ihtiyâcım bu nefes
Tâ ki zâhir eylegey-min mültemes

Barça hâlimde özün muhtâcı kıl
İldin istignâ nasîbim eylegil (3416-3417.b)

'Âşık: Aşktan perişan olmuş, iyilik etmeyen bir ma'şuka esir olmuştur. Ayrılık acısı ile ömrü geçmiştir. Gönlü sevgiliden ümitsizdir ve aniden hastalığı ortaya çıkmıştır. Allah'a sevgilisini bulması için yalvarır. İçindekileri bir iki sözle söylemek istemektedir.

Bar idi bir bî-dil-i zâr-ı hakir
Boldı bir bed-mihr 'ışkıga esîr (4325.b)

Yitse başımga salıp ol yüzge köz
Aytsam könlüm gamıdın ikki söz (3431.b)

Gönlü hastayı kızın yanına getirdiler ve kıza içinden geçenleri söylemesini istediler. Âşık kızı görünce hayretler içinde kalır ve dili tutulur. Hiçbir şey söylemeden can verir.

Hayretidin ol za'îf-i nâ-tüvân
Bir söz ayta almadın tapşurdı cân (3439.b)

Mahmûd ve Ayâz: Bir gece Sultan Mahmud Ayaz'ın ne yaptığını bilmek ister. Ayaz uykusunda iken Sultan Mahmud hile ile uykusuna girer. Ayaz'ı bir müddet seyreder ve aşk halinden ölmüş gibi durur.

Bir kiçe Mahmûd şâh-pâk-bâz
Koptı kim bilgey ki n'eyleydür Ayâz (3447.b)

Ay gibi olan güzelin ayağına gider ve gözünü ondan ayırmaz. Bunca ölçüsüz yaptığı nazları ve soru sormamasını sorar. Gül yüzlü kendisinin padişahla bir farkı olmadığını, benlik ve senlik diye bir şey olmadığını söyler.

Didi gül-çihr ey şeh-i sâhib-nazar
Bar mu irdi minde minlikdin eser (3457.b)

Kimge vahdet kılsa mundak türk-tâz
Fark bolmas anda sultândın Ayâz (3460.b)

Kâmil: Kamil bir kişi dileklerinin gerçekleşmesi için Allah'a yalvarır. Allah'tan fena âlemine gitmesini ve sonsuz olmasını ister. Allah ile aralarında benlik senlik olmamasını ve Allah'a kavuşmasını istemektedir. Bunun içi Allah'a yalvarır.

Kâmilî ızhâr-ı hâcât eyledi
Tinrige mundak münâcât eyledi (3469.b)

Sin min ıtlâkı muhâl olgaç muhâl
Tapsam ol hâletde sindin min visâl (3475.b)

3.3.3. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN ŞAHIS KADROSU YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Mesnevilerde baş kahraman Simurg'dur. Simurg Allah'ı nitelemektedir. Kuşlar da padişahları olan Simurg'a ulaşamak isterler. Hüdhüd başkanlığında Simurg'u bulmak için yola çıkarlar. Gülşehri mesnevisinin 17 beyitlik giriş bölümünde Simurg'un Allah olduğunu bir beyitiyle açıkça göstermiştir.

Kuşlar salikler, hakikat yolunun yolcularıdır. Hüdhüd de kılavuzları, yani mürşittir. Simurg, Tanrı'nın zuhur ve taayyünüdür ki, bu zuhur ve taayyün, kendilerinden iberettir ve gerçek birliğe ulaşan halkın Hakk'ın zuhuru, Hakk'ın da halkın bütünü olduğunu anlar.[233]

Hüdhüd ü kuşlar u sîmurg misâl
'Akl u hulk u Tañrı'ya kıldı mesel (16.b) Gülşehri

Simurg kuşların padişahıdır ve Kuh-ı Kaf'ın ardında bulunmaktadır. Kuşların ona ulaşması için zorlu yollardan geçmeleri gerekmektedir.

Yüz kuşa irer-iseñ bir murg ola
Kamusına pâdişâh sîmurg ola (12.b) Gülşehri

Barça 'âlem kuşlarıga şâh ol
Hâlinizdin mû-be-mû âgâh ol (322.b) Nevayi

Gülşehri ve Nevayi Simurg'u geniş tasvirlerle anlatmışlardır:

Her peride yüz tümen reng-i 'acîb
Lîk her rengide min nakş-ı garîb (324.b) Nevayi

Ol per üzre her taraf tarı anın
Bil sıfatının nümü-darı anın

---

[233] Feridüddin Attar, Mantık Al-Tayr, Farsça Aslından Çeviren Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.(2006), s.xx

Bi-‘adet nakş oldı per halidin
Nakil ol per sahibi ef’alidin (424-425.b) Nevayi

Bir kanadı düşdi Çîn’e key ulu
Sad herâzân dürlü nakş anda tolu (19.b) Gülşehri

Kim bizüm bir şâhumuz var bî-hilâf
Ol tag ardında ki dirler Kûh-ı Kâf

Adı sîmurg u cemâli bî-kerân
Kudreti peydâ vü zâtı bî-nişân (67-68.b) Gülşehri

Kuşlar Kaf dağının ardında olan padişahlarına (Simurg’a) ulaştıklarında sadece otuz kuş kalmıştır ve bu otuz kuş Simurg’dur. Allah kendilerinde tecelli olmuştur.

Anı göriçek ki ne Sîmûrg-ımış
Gördiler girü ki bu si murg-ımış (4299.b) Gülşehri

Kuşlar padişahları olan ülkeye gelmişlerdir ve içeride bir çavuş onları kovmuştur. Hüdhüd de kuşlara kuvvet verir ve ümitsiz olmamalarını ister. Vasl bağına girerler ve burada her gül bir aynadır, nereye baksalar kendilerini görürler. Otuz kuş Simurg’un kendileri olduğunu anlar. Kuşlar Allah’ın yeryüzüne yansımalarıdır.

Kim meger Sîmurg körgüzgey likâ
Bu fenâlardın yitişkey ol bekâ (3180.b) Nevayi

Kim kılıp Sîmurg ottuz kuş heves
Özlerin kördiler ol Sî-murg u bes (3182.b) Nevayi

Mesnevilerdeki ikinci baş kahraman Hüdhüd kuşudur. Hühdüd kuşu kuşlara yol gösteren, kılavuzluk yapan kuştur. Gülşehri’de Hüdhüd başkan olur ve kuşlar Hüdhüd başkanlığında yola çıkar.

Kim tarîkat iline server benem
Hem hakîkat yolına rehber benem (56.b) Gülşehri

Nevayi'de ise Hüdhüd kuşların kur'a çekmesiyle başkan seçilir. Kuşlara başkan olur ve padişahları Simurg'u bulmaları için kuşlara öncülük eder.

Kur'a salıp birbirinin zâtıga
Tüşti ol dem kur'a Hüdhüd atıga (1587.b) Nevayi

Gülşehri mesnevisinde Hüdhüd kuşunun özelliklerini Hüdhüd kuşunun ağzından anlatır;

Her ne hâle dir-iseñ hâżır benem
Kim Süleymân-ıla sâhib-sır benem (59.b)

Her kim ol benüm-ile hem-râh ola
Mahrem-i ol şâh u ol dergâh ola (73.b)

Dükeli sözüñ bize takrîrini
Eyle vü her âyetüñ tefsîrini (1558.b)

Nevayi ise Hüdhüd kuşunun özelliklerini;

Zâtıda 'izzet şeref mi'râcıdın
Başıda zîver hidâyet tâcıdın (317.b)

Hem Süleyman bezmide tapkan kabul
Hem resul itken sini andak resul (333.b)

beyitleriyle vermiştir.

Hüdhüd kuşlara padişahlarına erişmek için uzun bir zaman yol gideceklerini ve yollarda birçok güçlükle karşılaşacaklarını anlatır. Fakat kuşlardan bazıları yolun güçlüğünden Simurg'a ulaşmaktan vazgeçer ve Hüdhüd kuşuna özür beyan ederler. Hüdhüd kuşu da her bir kuşa bıkmadan cevap verir, onları ikna etmeye çalışır. Gülşehri'de özür beyan eden kuş sayısı "sekiz", Nevayi'de ise "on dört"tür.

Gülşehri'de özür bayan eden kuşlar; "bülbül, tavus, tuti, hüma, bat, şahbaz, kebk ve bum"dur. Nevayi'de ise; " tuti, tavus, bülbül, kumri, kelebek, kebk-i deri, tezerv, karçıgay, şunkar, bürgüt, kuf, hümay, ördek, tavuk"tur. Özürlerini dile getiren

bu kuşlar yardımcı kahraman olarak mesnevilerde yer almaktadır. Mesnevilerde ortak olan kuşlar; bülbül, papağan, tavus kuşu, hüma kuşu, baykuş ve kekliktir. Nevayi Gülşehri'den farklı olarak mesnevisine altı kuş daha eklemiştir.

Mesnevilerde ortak olan "tuti", Gülşehri'nin mesnevisinde ab-ı hayat ve ebedi ömür peşindedir. Bu yüzden Simurg'a erişmek istemez. Nevayi'de ise papağan insanlarla konuşur. Saraylarda yaşar. Rahat ortamdan uzaklaşıp Simurg'a ulaşmak istemez. Mesnevilerde "tuti"nin özrü farklıdır. Ayrıca Gülşehri'nin mesnevisinin içinde yer alan iki hikâyede baş kahraman olarak geçmektedir.

Kûh-ı Kâf'a girü sîmurg uçsa yig
Tûtiye Âb-ı hayâtı içse yig (777.b) Gülşehri

Körmeyin 'ömrümde cuz kam u neşat
İlge nutkumdın yitip yüz inbisat (581.b) Nevayi

Mesnevilerde özrünü dile getiren "tavus" ortak kahramandır. Gülşehri'de cennete gitmek isteyen tavus kuşu Nevayi'de gül bahçelerinde kalmak ister.

Tâvus agı nite sîmurgı dutar
Tâvusa uçmaga irdügi yiter (824.b) Gülşehri

Min-kuşî-min kasr u Gülşen ziyneti
Nakş u rengim ehl-i 'âlem hayreti (619.b)

Özrünü dile getiren bülbül, her iki mesnevide de gülü sever, aşkın gülde olduğunu Simurg'a ulaşmak istemediğini söyler.

Sormaya sîmurg hergiz bülbüli
Bülbüle ol yig ki seve bir güli (275.b) Gülşehri

Tâ ki gül bustânda bolgay cilve-sâz
Min nevâ birle kılur-min şerh-i râz (650.b) Nevayi

Gülşehri'de özrünü dile getiren yardımcı kahramanlardan "kebk", Nevayi'de "kebk-i deri" adıyla geçmektedir. Keklik mücevher sevdalısıdır, cevher ocaklarını bırakıp Simurg'a gitmek istemez. Kekliğin özrü iki mesnevide de aynıdır.

Keklige ol yig ki cevherler dire
Yohsa keklik kanda sîmurga ire (1439.b) Gülşehri

Kân üze dâyim hırâmımdur minin
Gevherî bu işte kâmımdur minin (733.b) Nevayi

Gülşehri'de "kûf", Nevayi'de "bûm" adıyla geçen "baykuş" mesnevilerde ortak özür beyan etmişlerdir. Baykuş viranelerde hazine baklemekten memnundur, bu yüzden Simurg'a erişmek istemez.

Genc-ile vîrâneyi terk itmeyem
Genci koyup Kûh-ı Kaf'a gitmeyem (1472.b) Gülşehri

Ötkerip-min 'ömrini vîrânede
Başıma yimrülgü dik kâşânede (876.b) Nevayi

Mesnevilerde ortak olan diğer bir kuş da hüma kuşudur. Hüma kuşu kendini padişahların padişahı olarak görür ve Simurg'u tanımaz. Bu özür iki mesnevide de aynı verilmiştir.

Dünyada niçe ki fikret kıluram
Şâh u sultân kendüzümi bilürem (937.b) Gülşehri

Andadır ikbaldin payem minin
Kim birür taht-ı şeref sayem minin (897.b) Nevayi

Nevayi mesnevisinde dört halifenin anlatıldığı bölümlerde Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı hikâyelerin başkahramanı olarak vermiş fakat asıl hikâyede yardımcı kahramanların içinde ele almıştır.

Mesnevilerde ortak olan "Şeyh San'an hikayesi"nde şeyhin benzer özellikleri şu şekilde verilmiştir:

Kaç mürîdi var-ıdı dirisem uz
Var ola-y-ıdı iki kez iki yüz (325.b) Gülşehri

Tört yüz allıda ashâb u mürîd
Her bir andak kim Cüneyd ü Bâyezîd (1059.b) Nevayi

Hamrı içdüm büt-perest oldı adum
Bagladum zünnâr u mest oldı adum (529.b) Gülşehri

‘ışk yakıp cism ile cânıga ot
Küfr salıp dîn ü îmânıga ot (1157.b) Nevayi

Eydür imdi kaluñuma iy imâm
Hûkbânlık kıl baña bir yıl tamâm (550.b) Gülşehri

Hûk-bânlıg kildi bir yıl yanası
Bolmak âteş-gâh otı dîvânesi (1312.b) Nevayi

Gülşehri’nin eserinde yardımcı kahramanlar daha çok hayvanlardan oluşmuştur. Nevayi’de ise böyle bir durum söz konusu değildir. Nevayi eserinde Gülşehri’den daha fazla yardımcı kahraman kullanmıştır ve yardımcı kahramanlar Gülşehri’nin kullandığı hayvanlar değil kişilerdir. Hikâyelerindeki olaylar kişilerin başından geçmiştir.

Şahıs kadrosunu meydana getiren fertler her iki yapma ve yaratma tarzında insani vasıflarla itibari eserde yer alırlar. Onların da fiziki görünüşleri, ruh halleri, istek ve arzuları vardır.[234] Mesnevilerdeki asıl konuda baş kahraman olan Simurg, Allah’tır ve kuşlar ona kavuşmayı istemektedir.

Simurg mesnevilerin baş kahramanı olmasının yanında “tematik gücü” de temsil etmektedir. Tematik güç olaya ilk dramatik hamleyi kazandıran unsurdur. Simurg da olaya ilk dramatik hamleyi vermekle kalmaz, mesnevilerin sonuna kadar bütün olayların odak noktası olma özelliği korur. Tematik güç olarak Simurg, her şeyi bilen, gören ve duyandır; eserlerde kuşların şahıdır.

Mesnevilerde baş kahraman olan Simurg’un yanı sıra Hüdhüd ve Simurg’a erişmek için yola çıkan kuşlar da baş kahraman olarak verilmektedir. Bunlar yaptıkları ve düşünceleriyle gerçek hayattaki kişilerin birer özelliğini ortaya koyarlar.

[234] Aktaş, 2005: 134

Nevayi eserinde yardımcı kahraman olarak ele aldığı dört halifeyi, anlattığı hikâyelerde bünyelerinde bulundurdukları özellikleri ile vermektedir. Hz. Ebubekir doğruluğu ile Hz. Ömer adaleti ile Hz. Osman "ayneyn-i zi'n-nureyn" lakabı ve Hz. Ali "Haydar-ı Kerrar" lakabı ile bilinmeketedir. Nevayi de eserinde kahramanlarını bu özellikleri ile vermiştir. Gülşehri'nin eserinde dört halife hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Gülşehri'nin eserinde dikkati çekecek derecede varlıklarına şahit olduğumuz karakterlerden birisi de fon karakterlerdir. Bu karaktere ait şahıslar veya hayvanlar anlatma türü metinlerde bir an için ortaya çıkarlar ve kahramanların amaçlarına ulaşmalarına engel olurlar. Bu durum Gülşehri'nin mesnevisinde görülmektedir. Kuşların yedi vadiden geçerken ejderhalar tarafından önü kesilmiştir.

Kan deñizleri içinde yüzdiler
Ejdehâlar-ıla yolda durdılar (4291.b)

Nevayi eserindeki yardımcı kahramanlar genellikle din büyükleridir. Sofu, din adamı, şeyh, Allah'a ulaşmış müridler onun eserindeki hikâyelerde kahraman olarak ön plana çıkmıştır. Hikâye kahramanlarından da mesnevinin dini-tasavvufi bir eser olduğu anlaşılmaktadır.

Gülşehri'deki hikâyelerde gözümüze çarpan bir diğer konu da hikâyelerin aşk konusunu işlemeleridir. Gülşehri hikâyelerinin bir kısmında (Bişr ile Yemliha, Leyla vü Mecnun, Merd ü Zen gibi) aşkı işlerken aslında Allah aşkını vermektedir. Hikâyelerindeki kahramanlar maddi aşktan manevi aşka yönelirler.

Mesnevilerde ortak olan hikâyelerden "Kaknus Kuşu" Hint ülkesinde yaşamaktadır. Gülşehri kuşun ömrünü "bin yıl" olarak verirken Nevayi zaman olarak "çok uzun yaşamaktadır" demektedir.

Nevayi Gülşehri'den farklı olarak Hz. İbrahim ve Hz. Süleyman hakkında verilen hikâyelerde peygamberlerimizi mesnevi kahraman olarak göstermektedir.

Gülşehri'nin eserinde geçen Süleyman ise Süleyman peygamberimiz değil şairin kendi adı olan Süleyman'dır.

Mesnevilerde mesnevi kahramanı olarak verilen Sultan Mahmud, Ayas'ı merak etme özelliği ile verilmektedir. Gülşehri'de Sultan Mahmud Ayas hastalandığı için onu merak eder ve Ayas'ı dolaşmaları için bir hizmetçiyi görevlendirir. Nevayi'de ise Ayas'ı merak eden Sultan Mahmud hile ile onun rüyasına girmiştir. Mesnevilerde Sultan Mahmud'un merak yönü kahramanın kişilik özelliği olarak verilmiştir.

Mesnevilerin şahıs kadrosu yönünden karşılaştırılması yapıldığında ortak olan kahramanların yanı sıra farklı kahramanlar da görülmektedir. Gülşehri mesnevisinde insan özelliklerini hikâye kahramanları olan kuşların üzerinde verirken Nevayi din ve tasavvuf büyüklerini hikâyelerine kahraman olarak seçmiştir.

Anlatma esasına bağlı edebi metinlerde kahraman hem bir araç hem de bir amaçtır. Araçtır çünkü olayları birbirine bağlar, eserde bütünlüğün doğmasına sebep olur. Amaçtır çünkü romanın var olmasını sağlayan unsurdur.

3.4. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSANÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN MEKÂN BAKIMINDAN İNCELENİP KARŞILAŞTIRILMASI

3.4.1. GÜLŞEHRİ'NİN MANTIKU'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE MEKÂN

Gülşehri'nin Mantıku't-tayr mesnevisinde ilk olarak karşımıza çıkan mekân, kuşların padişahları olan Simurg'un yaşadığı Kuh-ı Kaf'dır. Simurg, Kaf Dağı'nda yaşamaktadır ve kuşlar padişahları olan Simurg'a ulaşmalrı için Kaf Dağı'na gitmeleri gerekmektedir.

Kim diler-ise ki sîmurga ire
Kûh-ı Kâf'a vara vü anı göre (15.b)

Kim bizüm bir şâhumuz var bî-hilâf
Ol tag ardında ki dirler **Kûh-ı Kâf** (67.b)

Kûh-ı Kâf eyvânına çün varasın
Anda sultân kim idügin göresin (949.b)

Simurg'un bulunduğu "Kuh-ı Kaf", özürlerini dile getiren kuşların ağzından da mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kûh-ı Kâf'a girü sîmurg uçsa yig
Tûtiye Âb-ı hayâtı içse yig (777.b) "tuti"

Kûh-ı Kâf'uñ kuşına kanda yitem
Beni koñ kim dagda keklikler dutam (1128.b) "şahbaz"

Genc-ile vîrâneyi terk itmeyem
Genci koyup **Kûh-ı Kaf'a** gitmeyem (1472.b) "baykuş"

Pâdişahlıgı nite terk ideyim
Rûm ilinden **kûh-ı Kaf'a** gideyim (3782.b)

Yukarıdaki beyitte bir kuşun Rum ilinde padişahlık yaptığını; malını-mülkünü, köylerini, atlarını bırakıp memleketinden ayrılamayacağını ve Simurg'un yaşadığı Kaf dağına gidemeyeceğini Hüdhüd'e söyler. Burada iki mekân bulunmaktadır. Yazar gerçek mekân ile hayali mekânı birlikte vermiştir.

Gülşehri hayali bir mekân olarak okuyucusuna gösterdiği Kuh-ı Kaf'a sadece otuz kuşun erişmesini sağlamıştır. Kuşlar Kuh-ı Kaf'a erişebilmek için zorlu dağlardan, vadilerden geçmişlerdir. Yazar Kaf Dağı'nı şu şekilde anlatmaktadır:

Ol otuz kuş kûh-ı Kâf'a iriçek
İşbu istedüklerini göriçek

Bunça biñ od taglarını geçdiler
Agu gibi bunça sular içdiler

Kan deñizleri içinde yüzdiler
Ejdehâlar-ıla yolda durdılar (4289-4291.b)

Gülşehri otuz kuşu Kuh-ı Kaf'da bulunan Simurg'a eriştirir ve Kuh-ı Kaf'ı Simurg'un içinde bulunduğu "dergâh", "eyvan", "saray" olarak verir.

Her biri bir hisset-ile şâhına
Çün yakın geldi **şehüñ dergâhı**na

Kodılar yüz yire zulmetden girü
Geçdiler nûr-ıla biñ güç ilerü

Kibriyâsından bir **eyvân** gördiler
Çünki eyvân kapusına irdiler

Bir yüce **eyvân** ki bu dokkuz felek
İşigidür kapusınuñ *kultu lek*

Perdeler târîk ü rûşen sad hezâr
Ol **sarây**uñ ileyinde zer-nigâr (4292-4296.b)

Simurg'un özelliklerinin anlatıldığı bölümde mekân olarak "Çin şehri" verilmektedir. Simurg bir gece yarısı Çin şehrinde görünmüştür ve türlü nakış ve renklerde olan kanadının biri bu ülkeye düşmüştür.

Bir gice **Çîn şehri** üstinden meger
Nâgehân sîmurg geçdi cilveger

Bir kanadı düşdi **Çîn'e** key ulu
Sad herâzân dürlü nakş anda tolu (18-19.b)

Mesnevide mekân olarak verilen Çin ülkesi, *"DER HÂTİMET-İ KİTÂB-I MANTIKU'T-TAYR Bİ'S-SA'ÂDETİ VE'L-HAYR"* bölümünde de geçmektedir. Gülşehri kitabının bitiş bölümünde, kitabını yazdığı tarihte Rum ilinde ve Çin ülkesinde bulunan bütün putların yıkılacağı söylenmektedir.

Rûm ilinde bir mubassır isterem
Kim aña **Çîn** bütlerini gösterem

Rûm ili bütlerini peydâ kılam
Dahı **Çîn** bütlerini yagma kılam

Gülşehri hikâyelerinin başında veya içinde bazen vak'anın geçtiği yerin tasvirini yapar. Mekânı öyle bir tasvir eder ki eserini adeta süslü bir nakışa benzetir. Kuşların padişahları olan Simurg'u kendi aralarında konuşmaları ilkbahar vakti "bir ovada" geçmektedir.

Subh-dem **bir yazuda** kim nevbahâr
Dökmiş-idi yire dürr-i şâhvâr (44.b)

Bir zamânda kim gül açılmış idi
Bülbül anı görmege gelmiş idi (1035.b)

Kamu 'âlem bâg-ıla bostân-ıdı
Gül harîfi bülbül ü destân-ıdı (1337.b)

Mekân unsurundan kahramanın kimliğiyle birlikte içinde yaşanılan ortamın sosyo/kültürel portresinin çizimi yönünden de yararlanılır.[235] Mesnevide Hz. Muhammed'in risaletinin anlatıldığı bölümde dinî mekân olarak verilen Mekke, Hz. Muhammed ve O'na inananların yaşadığı müslüman şehridir.

---

[235] Tekin, 2004: 148

Eyle san kim **Mekke**’yi kayd idesin
‘Âlemüñ halkın nite sayd idesin (98.b)

Kim bir oglan **Mekke**’de agzın açar
Söz yirine üstümüze od saçar (121.b)

Mekke’nüñ çün yakınına geldiler
Mekke yakın-ıdugını bildiler (144.b)

Mesnevide somut açık mekânlara (sahra, gülşen, bağ, gülistan, çemen, deşt gibi) örnek gösterilebilecek beyitlerden bazıları şunlardır:

Kim benüm işüm **gülistân**da biter
Nevbahâr u **bâg u bôstân**da biter (264.b)

Rüstem andan çün birez girü kalur
Bir **tag** ardından ileyini alur (1230.b)

Bunça kez dünyâyı **deryâ** görmişem
Yine **deşt** ü **kûh** u **sahrâ** görmişem (3334.b)

Gülsitân handân u **sahrâ lâlezâr**
Bâg sersebz ü **çemen** pür berg ü bâr (4398.b)

Genellikle; saraylar, bahçeler, eğlence meclisleri, avlanılan ve savaşılan alanlar, dağlar, çöller, denizler… kullanılan yer unsurları hayalidir. Coğrafi konum belirten yerler, bunlar genelde Çin, Maçin, Hindistan, Anadolu, Rum… gibi ülke adları yanında şehir adları da mesnevide belirgin olarak verilmiştir.

Er evi **Şat’**dan bu yaña zer-nigâr
Sahnı bâg u sakfı dahı lâlezâr (291.b)

Var-ıdı **San‘an şarında** bir ulu
Göñli deryâ vü içi dürler tolu (321.b)

Kim **Harem’den Rûm milkine** gelür
İleyinde bir bütüñ secde kılur (333.b)

Kâfile **Bağdâd şehri**nden öte
Seni bir zenbîl eksildi duta (1635.b)

Döndi kim **Beytü’l-makdis şehrine**
Vara vü sabr ide ‘ışkuñ kahrına (2763.b)

Mesnevide somut kapalı alanlara (zindan, meclis (497), eyvan, kale, kafes, virane (1493), meyhane (1682), ev (1948), büthane (86), pazar yeri (2260), deyr (2393), dükkan (2735), zaviye) örnek gösterilebilecek beyitlerden bazıları şunlardır:

Düşdi bir **zindâna** göñlüm iy nigâr
Kim çıkarmaya anı cüz Girdigâr (467.b)

Halk evi yâ bâg u yâ **eyvân**-durur
Sâhibi Gülşehri'nüñ sultân-durur (837.b)

Eydür işbu **kal'ada** yüz cân gibi
Elli at var bir gül-i handân gibi (1149.b)

Kuluñuz ol kuşa cüllâb içürür
Bir **kafas**da ‘ömrini hoş geçürür (1367.b)

Zâvyesinde bir şıh oturmış-ıdı
Ol nazardan kim Hak'ı görmiş-idi (3194.b)

Meclis uçmak anda ol hûrî-durur
Bezmi gögdür ay anuñ nûrı-durur (4183.b)

Mesnevinin sonunda kuşlar Simurg'un bulunduğu Kaf Dağı'na güç bela da olsa ulaşırlar. Bu mekâna ulaşan otuz kuş Simurg'u görürler ve Simurg'un aslında kendileri olduğunu anlarlar. Simurg Allah'tır ve Allah bu otuz kuşta tecelli olmuştur.

3.4.2. ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE MEKÂN

Mesnevide olay, kuşların "**bir menzilde**" toplanıp kendilerine bir padişah aramaları ile başlar. Herkes padişahlığı kendisine layık görür ve kuşlar arasında kargaşa çıkar. Hüdhüd gelir ve kuşların da bir padişahı olduğunu fakat ona ulaşmak için zorlu yollardan geçmek gerektiğini söyler. Padişahları olan Simurg Anka gibi Kaf dağında yaşamaktadır.

Barça **bir menzilde** mecma' tüzdiler
Her bir öz hayl u safın körgüzdiler (300.b)

Hem nişimen Kaf-ı istigna ana
Hem lakab ol **Kaf üze** 'Anka ana (327.b)

Kaf dağında yaşayan Simurg'a ulaşmak için "**yedi vadi**" geçmek gerekmektedir. Bu vadiler çok uzun ve yorucudur.

Likin ol **vadi** nihayetdin uzun
Kat'ıda afet nihayetdin füzun (380.b)

Hüdhüd Simurg'un özelliklerini anlattığı bölümde mekân olarak Çin şehrini vermektedir. Simurg bir gece Çin şehrinin üzerinden geçmiştir ve Çin halkı onun her biri süslü olan kanatlarına tapmıştır.

Silkinip **Çin içre** tüşmüş bir peri
Tapmış andın zib ü fer Çin kişveri (412.b)

Ol per imdi guyiya kim **Çin**dedür
Hur dik ol mülk-i huld-ayindedür (420.b)

Nevayi eserinin başında vermiş olduğu na'tta, **Beytü'l-harâm**; Attar'ın övüldüğü bölümde **Ümmühânî hücresi**; Hz. Ömer hakkında verilen hikâyede **Beytü'l-mâl**; Hz. Osman'ın anlatıldığı bölümde **Medine**; Hz. Ali'nin anlatıldığı bölümde ise **Mekke** dini mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Matla'ı boldı anın Beytü'l-haram
Kim felekdin taptı 'alirak makam (112.b)

Hem Medine ehliga şeyh ü imam
Hem kilip şeyheynga kayim-makam (218.b)

Mesnevide coğrafi konumu bilinen yerler ve şehir isimleri çok az geçmektedir ve mekânlar belirsizdir.

Bu birige **kuy-ı fakr** irdi taraf
Boldı ol bir 'azim-i beytü'l-lataf (777.b)

Basra şehrinde le'imi bar idi
Bi-basarlıg fennide dinar idi (1882.b)

Bar imiş kaknus digen bir turfe tayr
Hind mülkide ana aram u seyr (3311.b)

Mesnevide somut açık mekânlara (derya (1892), gülşen (509), bağ, kuhistan (729), gülistan, su kenarı, sahra(2541), çemen (661), çeşme başı gibi) örnek gösterilebilecek beyitlerden bazıları şunlardır:

Şeh **gülistan**ıda gül hüsniga mest
Tartıp ol gül hüsnidin cam-ı elest (484.b)

Su kıragında yip ol mali haram
Malnın sevdada sudıdın ta'am (1890.b)

Kördi ol **çeşme başı**nda bi-dili
'ışk içinde 'ömridin bi-hasıli (2609.b)

Mesnevide somut kapalı alanlara (zindan, meclis, eyvan, dergâh, kale, kafes (578), virane, kâşane, hankah (2982), meyhane, humhane (893), ev, pazar, deyr, işret-geh (2452), zaviye) örnek gösterilebilecek beyitlerden bazıları şunlardır:

Gafili koydı kadem **bazar**ga
Hayl u tabi' nefs-i bed-girdarga (599.b)

Ötkerip-min 'ömrni **virane**de
Başıma yimrülgü dik **kâşane**de (876.b)

Beyle **dergâh** içre pir-i ba-haber
Körmedi mahlûk cinsidin eser (1609.b)

Dini mekânlardan olan Ka’be, Şeyh San’an hikâyesinde geçmektedir. Hikâyede verilen mekân (Ka’be), kahramanın kişilik özelliklerini de göstermektedir. Ayrıca dinini seven soyu büyük bir hocanın Mekke’de İslam Ka’be’sine gönül verdiği ile alakalı hikâyede geçmektedir.

Halk irşadıga Rasih irdi ol
Ka’bede şeyhü’l-meşayih irdi ol (1055.b)

Mekke seyrin allıda cezm eyledi
Ka’be-i islamga ‘azm eyledi (2212.b)

Mesnevide bazı mekânların adları hikâyenin kahramanı ile verilmiştir. Örneğin Şeyh Ebu Sa’ih Ebu’l-Hayr hikâyesinde şeyhin Mehne şehrinden olduğunu görüyoruz.

Mehne şeyhi kim bu yolnı kıldı seyr
Yar vaslıdın nasibi boldı hayr (1700.b)

Nevayi Kaf dağında bulunan Simurg’a ulaşmak için yedi vadiden geçmeleri gerekmekteğini söylemektedir. Ardından şair bu vadilerin özelliklerini sırasıyla anlatmıştır. Simurg’a ulaşmak için geçilmesi gereken “yedi vadi” mekân olarak verilebilir.

Allımızda **yitti vadi**dür ‘azim
Her biride bi-had u endaze bim (2492.b)

Nevayi eserinin sonuna doğru kuşları fena vadisinden beka mülküne ulaştırır. Kuşlar beka ülkesine geldiklerinde yüzlerce kuştan sadece otuz kalmıştır. Padişahları olan Simurg’a beka ülkesinde kavuşacaklardır.

Yüzlerce güneşin yanında zerrenin yüzde biri gibi kaldığı, dünyanın yanında çör-çöp sayılacağı, yağmurlar yağan, şimşekler çakan muazzam bir ülkeye gelmişlerdir.[236]

Kim bolup ‘aciz ‘ukul idrakidin
Çarh öksükrek anın haşakidin

Yagıp istigna sehabıdın yagın
Ra’d eylep ‘arbede taşlap çakın

Kim tüşüp ‘alemga tufan-ı bela
Kül kılıp gerdunnı berk-i ibtila

Yitti kök anda bir avuç hakçe
Sidre vü tubi kilip haşakçe (3090- 3093.b)

[236] Canpolat, 1995: 14

3.4.3. MANTIKU’T-TAYR İLE LİSANÜ’T-TAYR MESNEVİLERİNİN MEKÂN BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Anlatma esasına bağlı edebi türlerde mekânın yeri oldukça önemlidir. Yazar-anlatıcı, mekân unsurunu, olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak, şahıs kadrosunu belirlemek, toplumu yansıtmak ve okuyucuyu anlatının içine çekmek amacıyla kullanabilir.

Roman öncesi anlatılarda mekân hemen tamamiyle muhayyeldir ve mekâna kazandırılan anlam ve işlev olayların sahnesi olmanın ötesinde değildir.[237]

Mesnevilerde Simurg’un yaşadığı mekân olan Kaf Dağı ortaktır. Padişahları olan Simurg Kaf Dağı’nda yaşamaktadır ve oraya ulaşmak için zorlu yollardan, vadilerden geçmek gerekir. Kaf Dağı her iki şair tarafından muhayyile ürünü olarak verilmiştir. Gerçekte böyle bir mekân yoktur fakat şairlerin bunu yapmasındaki sebep, okuyucuya konuyu hissettirmeye çalışmaktır. Okuyucu verilen mekânı böylelikle kendi hayal gücünde tasarlayacaktır ve nasıl bir yer olduğunu anlamaya çalışacaktır.

Kaf Dağı mekân olarak verilen mesnevilerde Gülşehri ve Nevayi oraya ulaşmanın yıllar süreceğini belirtir. Zaman uzun, yollar yorucudur. Padişahlarına ulaşmak isteyen kuşlar hemen yola çıkarlar fakat kuşların bazıları yolda ölür ve Kaf Dağı’nda bulunan Simurg’a sadece otuz kuş ulaşır.

Nevayi eserinde Kaf Dağı’nda bulunan Simurg’a erişemk için kuşları mekân olarak ele alınan “yedi vadi”den geçirir ve her vadinin özelliklerini birer temsil ile verir. Gülşehri’de ise yedi vadi bir bölüm içinde birlikte ele alınmıştır.

---

[237] Tekin, 2004: 132

Mesnevilerde kuşlar padişahları Simurg'u bulmaları için kendilerine kur'a ile bir başkan seçerler. Hüdhüd başkan seçilir ve kuşların yol göstericisi olur. Hüdhüd Simurg'un Kaf Dağı'nda olduğunu söyleyerek özelliklerinden bahseder. Simurg bir gece "Çin Şehri"nden geçmiştir, kanatlarında binlerce çeşit süs ve nakış bulunmaktadır. Çin şehri ikinci mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nevayi'nin mesnevisini mekân olarak incelediğimizde daha çok dini mekânların verildiğini görmekteyiz. Mekânlar şahıslarla bağlantılı olduğu için din büyüklerinin kahraman olduğu hikâyelerde mekânlar da dini mekânlardan seçilmiştir.

Gülşehri'nin eserindeki hikâyelerde geçen mekânların çoğu belli olduğu halde Nevayi'nin eserindeki mekânlar belirsizdir. Nevayi mekânları hikâye kahramanları ile vermiştir. "Mehne şeyhi, fakirin köyü, küfr deyri, o kişver" gibi belirsiz mekânlar Nevayi'nin eserinde çoğunluktadır.

Gülşehri'de ise mekânlar bellidir, hatta Gülşehri hikâyeye geçmeden önce mekânı tasvir eden uzun bir giriş yapar. Gülşehri'nin eserinde tasviri kullanması bir hüner olarak kabul edilebilir.

Her iki mesnevide de somut kapalı mekânlar ile somut açık mekânlar kullanılmıştır. Bu yönden karşılaştırılması yapıldığında Gülşehri'de somut açık mekânların, Nevayi'de somut kapalı mekânların daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Gülşehri eserinde gül bahçelerini, ovaları, bağ ve bostanları, çimenlikleri, denizleri birer tablo gibi önümüze sermektedir. Nevayi ise somut kapalı mekânlardan dergâh, meyhane, zindan, virane, humhane gibi mekânları daha çok kullanmıştır.

Eserin sonunda kuşlar Simurg'a erişirler ve Kaf Dağı'nda bulunan Simurg'un mekânını Gülşehri "saray, eyvan" olarak, Nevayi ise "gülşen" olarak vermiştir.

3.5. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSANÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN ZAMAN BAKIMINDAN İNCELENİP KARŞILAŞTIRILMASI

3.5.1. GÜLŞEHRİ'NİN MANTIKU'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE ZAMAN

Anlatma esasına bağlı edebi metinlerin zaman kavramı göz ardı edilerek meydana getirilmesi mümkün değildir. Bu metinler ister geleneksel, ister modern olsun, zamana tabidir. Böylece zaman unsuru, metnin genel yapısını oluşturan temel unsurlar arasında yer alır.[238]

Bir eseri edebi kılan taraf, vak'anın şöyle veya böyle bir zamanda cereyan edip etmemesi değil, vak'anın anlatılma süresinin maharetle düzenlenmesi, dolayısıyla esere zaman planında derli toplu bir görünüm kazandırılmasıdır. Çünkü bir eseri edebilik çizgisine çıkaran, reel zaman değil, yazar tarafından oluşturulan "itibari zaman"dır.[239]

Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ı yazma zamanı M.1317 yılıdır[240]. Mesnevideki olay zamanı ise bir gece Çin şehri üzerinden Sîmurg kuşunun geçmesiyle başlamaktadır. Devamında Hüdhüd kuşunun rehberliğinde bütün kuşların padişahı olan Sîmurg kuşunu istemeleri ve Kâf dağındaki Sîmurgu bulup görmeleriyle zaman sürüp gitmektedir.

Bir gice Çîn şehri üstinden meger
Nâgehân sîmurg geçdi cilveger (18.b)

---

[238] Çoruh Nesrin, XV. yy Mesnevilerinden Hamdi'nin Yusuf u Züleyha, Cem Sultan'ın Cemşid ü Hurşid ve Şeyhi'nin Husrev ü Şirin'inin Modern Roman Unsurları Açısından Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), s.119
[239]Tekin, 2004: 121
[240] Yavuz, 2007: metin

Sonunda da eserin yazarı Gülşehri, eserin yazılış zamanını bir tarih beyiti ile açıklar.

Yidi yüz on yidi yıl olmış-ıdı
Hicrete kim bu gül açılmış-ıdı (4403.b)

Gülşehri mesnevisini mevsim olarak ilkbaharda yazmıştır. Bunu hatime bölümünde de söylemektedir.

Subh-dem bir yazuda kim **nevbahâ**r
Dökmiş-idi yire dürr-i şâhvâr (44.b)

Geldi **gül vaktı** girü kim bülbülüñ
Bâg ola yiri vü bôstânlar gülüñ

Nevbahâr oldı ki bülbül söyleye
‘Işkını ma‘şûkına şerh eyleye (272-273.b)

Ol zamân bu bûsitânda **nevbahâr**
Şâhı dür berg eyledi vü la‘li bâr (4395.b)

Tavşanlara ferman okuyan tilkinin hikâyesi ilkbahar mevsiminde geçmektedir.

Kim meger bir yazıda bâg ergavân
Bitmiş-idi yöresinde za‘ferân (2152.b)

Mesnevi boyunca çeşitli zaman ve kipler kullanılmıştır. Bu kullanım hikâyelerin anlatımına hareketlilik katmış, mesneviyi monotonluktan kurtarmıştır. Eserde en fazla görülen zaman görülen geçmiş zamandır.

Şeyh tersâ oldugın çün bildiler
Kamu tersâlar dahı dirildiler (519.b)

Kim size bu menzilet bagışladı
Hak ta‘âla vü bu lutfı işledi (889.b)

‘Işk odından her kim ol köyinmedi
Şehvetinüñ şu‘lesi söyinmedi (1686.b)

Vaktı bunlar hâl-ıla dönderdiler
Niçe dilerler-ise gönderdiler (2414.b)

Çün mum oldı bunlara meyl itmedi
Şu‘lesinden ol mumuñ hîç gitmedi (4216.b)

Bunu geniş zaman (52,709,2978…), istek kipi (14, 780, 2101, 4439…), gelecek zaman (6, 620, 1906,2827…), geniş zamanın hikayesi (293, 1046, 4083…) ve öğrenilen geçmiş zamanın hikayesi (145, 1802, 2921…) izlmektedir.

Ayrıca mesnevinin bütünü incelendiğinde gözümüze çarpan ek-fiil ile kurulmuş cümlelerden oluşan beyitlerin fazlalığıdır. Bu özellik esere gerçeklik kazandırmıştır.

Cennet, er aslına kavuşmak-durur
Dûzah aslından ırak düşmek-durur (11.b)

Kim tarîkat iline server benem
Hem hakîkat yolına rehber benem (56.b)

Kim bu küp bunda ne gömülü-durur
Bilmez-iseñ baña hod bellü-durur (2875.b)

Kuş misâli bunda ‘Attâr’uñ-durur
Kalanını eyleyen yâruñ-durur (4429.b)

Gülşehri eserde bir zamandan diğer zamana geçişi açık olarak göstermektedir.

Gün dogıcak **gice** aradan gider
Varuñ eydüñ göreyim baña n’ider (113.b)

Sûreti eylemegil ma‘niye büt
Gül **bugün** togdı vü **yarın** öldi dut (287.b)

Ol gün anda geceye degin kalur
Manzaruñ karşusına zârî kılur (378.b)

Hz. Muhammed’in risaleti bölümünde Safvan’ın puta taptığı süre olan “elli yıl” bize Mekke’deki halkın bu kadar süre puta taptıkları hakkında bilgi vermektedir.

Elli yıldur kim taparsın sen büte
Şimdi bütleri begenmezsin nite (181.b)

Yine Şeyh San’an hikâyesinde şeyhin ibadet ettiği “elli yıl” şeyhin yaşı hakkında bilgi vermektedir. Şeyhin “elli defa” hacca gittiği de bir beyitle verilmiştir.

Dek Harem içinde ol sâhib-zamân
Elli yıl şeyh olmış-ıdı bî-gümân (323.b)

Hak yolında **elli** hac kılmış-ıdı
Sünnet-ile farzı key bilmiş-idi (326.b)

Bülbülün Hüdhüde özrünü dile getirmesinde âşık olduğu gülün her akşam özelliklerini saymasında bir zaman kavramı verilmektedir.

Her güli kim kendüme yâr eylerem
Her gice vasfını tekrâr eylerem (265.b)

Adam ve Kadın hikâyesinde adamın âşık olduğu kadını görmek için kadının bulunduğu yere hangi zamanlarda gitmesi ve kadının gözündeki beneğin on yıldır gözünde olması birkaç beyitle verilmektedir.

Eydür **on yıldur** ki Şatt’ı geçerem
Dicle’yi bir cür‘a gibi içerem

Od gibi **her gün** düşerem ben suya
Şimdi girme didügüñ âhir neye

‘Avrat eydür kim bu konak iy canum
On yıl oldı kim gözümdedür benüm (300-302.b)

Şeyh San’an ve tersa kızın gördüğü rüyalar “bir gice” ve “ol gice” zaman kavramı ile gösterilmiştir.

Olmış-iken göñli ‘ilm-ile tolu
Bir gice düşinde görür ol ulu (332.b)

Ol gice tersâ kızı düşde görür
Bir güneşi kim kenârına girür (685.b)

Şeyhin tersa kızının kapısının önünde geçirdiği zaman ve bu zamanı “kıyamet günü” olarak kabul etmesi;

Subha degin **ol gice** bîdâr olur
Ol mahalle itleriyle yâr olur (385.b)

Böyle giç irmeye ahşâma seher
Bu gice rûz-ı kıyâmetdür meger

Bu gicenüñ yok mıdur yâ Rab güni
Böyle uzun görmedüm hergiz düni

Çok riyâzetde geçürdüm giceler
Görmedi bu gice gibi kocalar (387-389.b)

beyitleriyle anlatılmaktadır.

Eserde şeyhin tersa kızının domuzlarını güdeceği zaman olarak kullanılan “bir yıl” ve ikisinin geçirecekleri “üç yüz altmış gün” ifedeleri yer almaktadır.

Eydür imdi kaluñuma iy imâm
Hûkbânlık kıl baña **bir yıl** tamâm

Kim olınçak **üç yüz altmış gün** yıla
İkimüz ‘ömri geçürevüz bile (550-551.b)

Müridler şeyhin Müslümanlıktan çıkıp kâfir olmasına üzülerek onu bu durumdan kurtarmak için Allah’a “kırk gün kırk gece” dua ederler. Bu zaman kavramı bir beyitle verilmiştir.

Kırk gün anda dün ü gün oturdılar
Ellerini Hazrete götürdiler (636.b)

Eserde cennet bekçisi Rıdvan cennete giren bir grup cemaate sorular sorarak bize “mahşer günü”nden haber vermektedir

.

Haşr güninde ki hakdur olısar
Her biri işledügini bulısar (843.b)

Eydür âhir daşra **mahşer günini**
Görüben işitdüñüz sûr ünini (870.b)

Padişah hastalığına çare bulmak için masum bir oğlanın öldürülmesi için emreder. Anne ve babasından para karşılığında çocuk alınır. Padişah çocuğu affeder ve öldürmekten vazgeçer. Allah da padişaha "bir hafta sonra" sağlık verir ve derdinden kurtulur.

Hak dahı **bir haftadan soñra** devâ
Virdi ol rence ki oldı key safâ (1008.b)

Hocanın papağanı hikâyesinde hoca ile papağan arkadaş, sırdaş ve dosttur. Hocanın papağanla arkadaşlığı "dün ü gün" zaman mefhumu ile verilmektedir.

Dün ü gün anuñ-ıla hemrâz-ıdı
Hem-nişîn ü hem-dem ü hem-sâz-ıdı (1340.b)

Papağan hocadan bir an bile ayrılmaz, onsuz nefes alamaz. Hoca ticaret için Hindistan'a gider ve bu yolculuğa "bir gün" karar verir.

Hvôcadan ol **bir dem** ayrılmaz-ıdı
Hvôca ansuz bir nefes olmaz-ıdı

Çünki bâzirgânlık ahvâlın bilür
Hvôca **bir gün** 'azm-i Hindûstân kılur (1344-1345.b)

Leylâ Mecnûn'u bulmaya çöllere gider ve Mecnûn'u bir ovada yüzükoyun yatar halde ve dilinde Leylâ zikri ile bulur. Mecnûn Leylâ'yı tanımaz ve o günden beri gönlündeki Leylâ'ya âşık olduğunu söyler. Gönlünü ilk önce Leylâ'ya, sonra Mevlâ'ya vermiştir.

Senden **ol günden** ki ben azmışvanın
Hâturuma nakşuñı yazmışvanın (1738.b)

Gõñli **ilkin** Leyla’ya virmişvenin
İlla **soñra** Mevla’ya irmişvenin (1748.b)

Bir kişi papağan ve kargayı aynı kafese koymuştur ve papağan ile karganın kafes içindeki halleri belirsizlik ifade eden kelimelerle anlatılmıştır. Ayrıca tekkesinde terazi ile insanların canını ve tenini tartan şeyhin zaman kavramı da belirsizdir.

Bir zamânda kim külef bitmiş-idi
Bülbül anuñ vasfın işitmiş-idi (1802.b)

Bir zamânda kim halâyık şâd-ıdı
Gussadan hâtırları âzâd-ıdı (3193.b)

Andan doğma kör hikâyesinde kehhal körün gözlerinin açılması için yedi ev yapar ve her gün bir evde kalır. Son olarak yedinci eve gelir ve gözlerinin yedi günde açıldığını görür.

Gözin açar **yidi gün** tîmâr ider
Andan ol evden ikinçiye gider

Degme evde **yidi gün** otın saçar
Andan ol taşra yidinçiye gider

Gözsüz ol yidinçi evde çün durur
Gözi açılmış olur bakar görür (1953-1955.b)

Nahvi ile gemici hikâyesinde nahvi ile gemicinin “bir gece” denizde gemiye binip geminin alabora olmasından sonra nahvi ile gemicinin suda yaşadığı anlar verilmektedir. Sahibini yiyen kurt hikâyesinde zaman “bir gün, biregü” kavramları ile belirtilmiştir.

Bir gice kim bâdbân kurmış-ıdı
Nahvınuñ katında oturmış-ıdı (2078.b)

Biregü bir kurdı hôş besler-idi
Kurd anuñ hükmin ‘azîm esler-idi (2137.b)

Tavşanlara ferman okuyan tilki hikâyesinde tavşanlar ve tilki padişaha sırrı söylemek için “geceye kadar” düşünmek isterler. Geceye kada düşünürler ve sırrı padişaha söylerler.

Giceye degin karâr eyleyelüm
Gice bu sırrı şaha söyleyelüm (2163.b)

Giceye degin karâr eylediler
Bunça tedbîri bile söylediler

Çün **gice** müşkin çâr örtündi başa
Gitdi gündüz şâhidi yüzin yaşa (2165-2166.b)

Halife ve vezir hikâyesinde iddiaya giren vezirin keçe giyerek kılık değiştirmesi olayı zaman olarak “gece” verilmektedir.

Ol vezîr **ol gice** geydi bir keçe
Börk urındı kim çıka şekli heçe (2257.b)

Yoldan geçen süvari ağaç altında ağzı açık şekilde uyuyan kişinin ağzına yılan kaçtığını görür. Ona uyuduğu ağacın yemişlerinden doyana kadar yedirir ve kusmasını sağlar. Bu hikâye güllerin, lalelerin açtığı, ağaçların yemiş verdiği bir bahar mevsiminde geçmektedir.

Bir zamânda kim **bahâr** irmiş-idi
Lâle avcına **gül**i dirmiş-idi

Geçer-iken bir süvârî bişeden
Degme bir yaña baka endîşeden

Bîşede **yimiş agaçları** üküş
Alma yavlak çok u dadı ança hôş (2440-2442.b)

Büşr ile Yemliha hikâyesinde Hemyan şehrinde Büşr adında bir hoca vardır ve “her sabah” dükkânını açar. Kazandığının yarısını yer, yarısını fakirlere verir.

Tañla dükkânçugını kurar-ıdı
İşler-idi vü işi sürer-idi (2735.b)

Büşr bir gün güzel bir kadına âşık olur ve kadını bulmak için yollara düşer. Yolda filozof Yemliha ile karşılaşır. Yemliha ile yol arkadaşı olurlar. Gece bir menzile girerler.

Gice oldı irdiler bir menzile
Hôş ay aydın u oturdılar bile (2814.b)

Filozof Yemliha küpün içinde gusl abdesti alırken küpün içine düşer ve ölür. Büşr de Yemliha'nın eşyalarını karısına teslim etmek için evin yolunu tutar. Yemliha'nın evine geldiğinde karısına eşyaları teslim eder ve kadının Yemliha'nın ölmesine üzülmediğini görür. Yemliha karısına günde yüz kez dövdüğünü söyler.

Günde yüz kez ol beni döger-idi
Dem-be-dem suçsuz baña söger-idi (2936.b)

Büşr Yemliha'nın karısını kendine alır. Düğünleri olur. Gerdek gecesi kadının sevdiği kadın olduğunu görür. Altı aydır elindeki altınla sevdiğini araması ve düğün zamanı;

Kişiler viribiyüp aldı anı
Yidi gün oldı dün ü gün dügüni

Yidi günden soñra gerdege girür
'Avratuñ burka' yüzinden götürür (2973-2974.b)

Altı aydur kim sen olmışsın benüm
Şarda isterem seni ben iy cânum

Çün harâm olmadı âhengüm saña
Hak halâllıgı seni virdi baña (2982-2983.b)

beyitleri ile verilmektedir.

Hz. Muhammed ümmetinin günahlarını yalnızca kendisinin bilmesi ve günah işleyenleri kendisinin bağışlaması için Allah'a "bir gün" dua eder. Yine Allah ile Ebu Yezid El-Bistami'nin konuşma zamanı "bir gün" olarak verilmektedir.

Bir gün anda kim hitâb olur ŝavâb
Bâyezîd'e Tañrı eyledi hitâb (3928.b)

Mustafâ **bir gün** münâcât eyledi
Sırrını Hak hazretinde söyledi

Kim baña ümmet olan yazugını
Kimseye bildürmegil hîç iy Ġanî (3110-3111.b)

Şeytan ile Hz.Adem'in hikâyesine başlamadan önce verilen girişteki zaman kavramı masallarda yapılan girişe benzemektedir. "ol zamanda" diye başlayan hikâye zaman bakımından belirsizlik ifade etmektedir.

Ol zamân kim bu kamu gavgâ henûz
Olmadug-ıdı cihânda bir rumûz

Yir gözi gök yüzine hayrân-ıdı
Gök dahı seyrinde ser-gerdân-ıdı
Dillü kimse yok dahı kim söyleye
Degme bir sözin beyânın eyleye (3319-3321.b)

Şeytanın Hz.Âdem ile yolda karşılaşmaları "bir gün" olarak verilmektedir. Yine Hz.Âdem'in lanetlenmesi şeytandan "önce" olmuştur. Şeytan isterse kişinin "elli yıllık" ibadetini, imanını perişan edip yok sayacaktır.

Bir gün ol fitne bıragan 'âleme
Sataşur bir yolda nâgeh Âdem'e (3325.b)

Sen kim **evvel** la'net İblîs'e didüñ
Tañrı yime didügin niçün yidüñ (3336.b)

Eyleyem bir fısk-ıla iy nâmdâr
Elli yıllık zühd esâsın târ-mâr (3369.b)

Hz. Âdem'in iblise cevabında, Hz. Âdem "ilk önce" cenneti makam kılmıştır daha sonra Allah tarafından insanlara adanmıştır.

Ben kim **evvel** cenneti kıldum makâm
Soñra çıkdum 'âlemi kıldum tamâm (3401.b)

Ayas ve Sultan Mahmud hikâyesinde Ayas “bir iki gün” hastalanır, padişahın yanına gitmez. Ayas’ı çok seven padişahtan belli “bir zaman” ayrı kalır. Padişah bir hizmetçisini Ayas’ı görmesi için hemen evine yollar. Bu zaman kavramı hikâyede “işbu sâ’at” şeklinde verilmektedir.

Sayru oldı **bir iki gün** hâs Ayas
Şeh katına gelmedi ol hak-şinâs

Ayru düşdi pâdişâhdan **bir zamân**
Çün sever-idi anı şâh-ı cihân

Katlanımadı anuñ hicrânına
Okıdı bir hâdimi eyvânına

Kim Ayas’ı **işbu sâ‘at** görevar
Sayru olmış bizden anı soravar (3511-3514.b)

Padişah hizmetçisiyle Ayas’a haber gönderir ve padişah “bir iki gün” hasta olan Ayas’ı görmediği için sanki “elli yıl” hasta olmuş gibidir. Yol soran şeyh hikâyesinde şeyh köyden şehire iş için “elli yıl”dır “bir gün” olsun yolu sormadan gitmemektedir.

Bu **bir iki gün** ki senden ayruyam
Sanasın kim **elli yıllık** sayruyam (3517.b)

Elli yıl köyden şara geldi girü
Gitdi şardan köy dapa düşe duru

Ol buçuk ferseng yolda ol velî
Sormadın **bir gün** yorımadı yolı (4089-4050.b)

Tavşan ve tilki hikâyesinde ise hikâyenin geçtiği zaman “bahar vakti”dir. Bunu hikâyenin başında verilen 21 beyitlik giriş (3620- 3640) kısmından anlıyoruz. Çimenlik ve bu çimenlikte bülbülün şakayışları, suların inci gibi akması, gökyüzünün parlak olması; erguvanların, yaseminlerin, ayva ağaçlarının açması bize baharın geldiğini anlatmaktadır.

Gökyüzi pür şuʻle vü pür nûr-ıdı
Bâg içi pür hulle vü pür hûr-ıdı (3626.b)

Laʻl, gülnâr oldı vü yaʻkût gül
Tâze yavlak bülbül ü fertût gül (3636.b)

Kurı hurmanuñ nifâkı var-ıdı
Arada incîr sâdık yâr-ıdı (3638.b)

Aslanın avcıları olan canavarlar “her gün” aslan için av avlarlar, ona yiyecek getirirler. Fakat aslan canavarlardan “günde” bir av istemektedir.

Her gün aslan çün şikâr eyler-idi
Kamusını târumâr eyler-idi (3642.b)

Tañlacak beynüñüze siz götürüñ
Günde bir avı tapuma getürüñ

Cânavârlar çün sözin işitdiler
Günde bir av vermegine gitdiler (3684-3685.b)

Aslanın karnı açıkmıştır ve tavşan karşısına çıkmıştır. Bu zaman “kuşluk vakti” olarak verilmektedir. Aslanın karşısına çıkan tavşan aslana yemek olmamak için yalan uydurur. Yanında semiz bir tavşan olduğunu ve karşılarına başka bir aslanın çıktığını, ikisinin de o aslanın avı olduğunu ve zaman bu zamandır diyerek onları yeyip hoşnut olmak istediğini söyler.

Kuşluk oldı karnum aç oturmışam
Ayagum üstine yüz kez durmışam (3694.b)

İkiñüz dahı şikârumsız **bugün**
Kim **yarın** olmadı vü hoş geçdi **dün**

Dem bu demdür vaktümi hôş görürem
Mülküm içinde şahâne yörürem

Kaknus kuşu yığdığı bu odunların üzerine çıkar ve figan eyler. Gagasının bir deliğinden çıkan alev odunları tutuşturur, odunlarla birlikte kül olur. Üzerinden “bir yıl” geçtikten sonra o küllerin içinden bir kaknus kuşu yavrusu doğar. Onun da hayatı “bin yıldan” ibarettir.

Kaknüs ol oduñ içinde kül olur
Gör ki Tañrı kudreti neler kılur

Bir yıl üstine geçiçek bir dagı
Çıkar ol külden anuñ yavrıçagı

Girü bir kaknüs olur anuñ gibi
Dirilür **biñ yıl** dahı cânuñ gibi (3837-3839.b)

Gülşehri "fasl" bölümünde Kur'andan verdiği surelerden örneklerde Allah'ın iyi insanlara verdiği mükafatleri "ol gün"de vermektedir. Yol soran şeyh hikâyesinde ise köyden şehre iş için giden şeyhin o gün işlerini bitirip köye geri dönmesinde belirsizlik vardır.

Ol gün ol işi tamâm eyler-idi
Gice girü köy dapa gider-idi (4084.b)

Ol gün irişe *cezâ'ü'l-muhsinîn(5/85,39/34)*[241]
Kim düşe od *fî-kulûbi'l-mücrimîn(15/12,26/200)* ***(4067.b)***

Kelebeklerin mumdan haber işitmeleri "bir gece" vaktinde olmaktadır. Bir kelebek mumun hazretinde "geceler boyunca" kalmıştır.

Kelebekler **bir gice** mumdan haber
İşidürler bir kişiden mu'teber (4172.b)

Yıllar anuñ hizmetin kılmışvanın
Tapusında **giceler** olmışvanın (4209.b)

Mesnevinin sonunda kuşlar Hüdhüd ile Simurg'u bulmak için yola çıkarlar. Simurga ulaştıklarında "bin yıl" geçmiştir.

---

[241] Kur'an-ı Kerim Meali:5/85. Allah onlara, dediklerine karsilik, temelli kalacaklari, altindan irmaklar akan cennetler verdi. Bu, iyi davrananlarin mukafatidir.
39/34. Onlara, Rablerinin katinda diledikleri seyler vardir, bu, iyilerin mukafatidir.

Kalmadı bir kuş kim anda uçmadı
Biñ yıl uçdılar u bir dem geçmedi

Biñ yıl uçdılar dahı âzâd u uz
Yoluñ evvel menzili-y-idi henûz (4257-4258.b)

3.5.2. ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE ZAMAN

Anlatma esasına bağlı eserlerde edebi metindeki fiiller vasıtasıyla ifade edilen zamanın arkasında, vak'a veya vak'a zincirinin meydana getirdiği bir zaman dilimi ve yerine göre, onların anlatıcı rolünü yüklenmiş fiktif kahraman tarafından idrak edildiği bir an mevcuttur.[242]

Anlatıcı zamanı çeşitli şekillerde sunabilir. Olayların yılını, ayını, gün ve saatini veya mevsimini verir ya da olaylarla ilgili olarak "bu sırada", "birkaç yıl sonra", "ol zaman" gibi zaman kavramlarını kullanabilir; olaylar arasındaki bağlantıyı kurmak için zamanın ne kadar sürdüğünü gösterebilir; zamanı ve olayların sunuşunda yaşanan süreyi hissettirebilir. Zaman kavramını bizzat zamanı ifade eden, hatırlatan iz ve işaretlerle de belirtebilir.[243]

Ali Şir Nevayi'nin eseri Lisanü't-tayr'ı yazma zamanı, eserin "Bu nazm târîhi güftârı ve özinin isti'fâ ve istigfârı" başlığını taşıyan bölümde:

Yıl tokuz yüz ötmiş irdi dagı tört
Kim ulusnın könlige saldım bu ört (3586.b)

beyitiyle verilmektedir.

Ali Şir Nevayi Hz.Muhammed'e münacat bölümünde, "ömründe" bir rekât namaz kılmadığını söylüyor.

Kılmadım **'ömrümde** bir rek'at namâz
Ser-be-ser mahz-ı niyâz ey bî-niyâz (78.b)

---

242 Aktaş, 2005: 108
243 Çoruh (Yüksek Lisans Tezi) :119

Hz.Muhammed’in övüldüğü na’t bölümünde Allah Hz.Adem’i kendisine “sonsuz yıl” tapsın diye topraktan yaratmıştır.

Bî-nihâyet yıl tapıp hakdın nazar
Tâ ki Hak mevcûd kıldı Bû’l-beşer (101.b)

Hz. Muhammed’in göğe çıktığı miraç zamanı “bir gece” olarak verilmektedir.

Ol kiçe ol şeh-i gerdûn-makâm
Kim anı Hakk istedi gerdûn-hırâm

…

Çıktı şeh rahş üzre çün mahkûm idi
Hükm kaydın irgeni ma’lûm idi (125-131.b)

Hz. Ebubekir hakkında verilen hikâyede, Hz. Ebubekir’in peygamber oluş zamanı “Hz.Muhammed’in peygamberliğinden sonra” şeklinde verilmektedir.

Mustafâdın sonra ehl-i irtidâd
Çün hilâfetka ol oldı istinâd (191.b)

Hz. Ömer hakkında verilen hikâyede, Hz.Ömer’in “bin yıllık selâtîn gencini” aklı ile bulduğu kanunlarla yok etmesi olayı verilmektedir.

Hayl-i çün feth-i medâyin kıldılar
Ahz-ı emvâl u hazâyin kıldılar

Niçe **min yıllık** selâtîn gencini
Cem’ eyler çagda körgen rencini (210-211.b)

Hz. Osman hakkında verilen hikâyede, Hz. Osman ile peygamberimiz Hz.Muhammed'in karşılaşmaları "bir gün" zaman kavramı ile verilmiştir.

Nakl irür bu nev' kim **bir kün** Nebî
Ol halâyıkka sa'âdet kevkebi (226.b)

Kuşların toplanıp bir padişaha ihtiyaç olduğuna karar vermeleri "bir gün" zaman kavramı ile verilmiştir.

Cem' olup **bir kün** gülistân kuşları
Bîşe vü bahr u beyâbân kuşları (299.b)

Kuşların Hüdhüdden Simurg'u sormaları ve Hüdhüdün onlara cevap vermesinde, Simurg kuşuna ulaşmak "bin yıl" sürmektedir ve kuşlar ona "bin yıldır" uzaktır.

İş uluktur şâh uluk dergâh uluk
Yol katık vâdî uzun dil-hâh uluk

Bu ki dir-siz şeh sözidin sür kelâm
Ger anı **min yıl** disem olmas tamâm (355-356.b)

Lîk siz **min yılçılık** andın yırak
Kaysı **min yıllık** ki imkândın yırak (374.b)

Min tümen kuş eyleben ol yan sefer
Ursa **min yıl** ol hevâda bâl ü per (389.b)

Mesnevideki olay "bir gün" kuşların toplanıp kendilerine bir padişah aramaları ile başlar ve Hüdhüd başkanlığında padişahları olan Simurg'u aramak için yola çıkarlar. Hüdhüd onlara Simurg'dan bahseder ve Simurg "bir gece" Çin şehrinin üzerinden geçmiştir.

Bir kiçe ol şâh-ı devlet-âşiyân
Dehr ara pervâzını eylep 'ıyân

İttifâka seyri düşmiş Çîn sarı
Ol sevâd u mülk-i huld-âyîn sarı

Ol tün ol kişver serâser yarumış
Vâkıf ilni bî-şu'ûr itmiş bu iş (409-411.b)

Kuşlar Simurg'u bulmak için "gece gündüz" kanat çıpmışlardır, başlarına bin türlü bela gelmiştir fakat kuşlar Simurg'a ulaşmaktan vazgeçmemişlerdir. Kuşlar "günlerce" yol kat edip Simurg'a ulaşmak istemişlerdir.

Kim ni yanlıg bolsa tâ bolgay hayât
Tün ü kün ol yolda urgaylar kanat

Başlarıga kilse min türlüg belâ
Her belâda bolsa yüz min ibtilâ

Yanmagaylar ol taleb vâdîsidin
Kalmagaylar ol şeref hâdîsidin (551-553.b)

Çün **niçe kün** beyle tayrân kıldılar
Sa'y ile kat'-ı beyâbân kıdılar (557.b)

Kuşların Simurg'a ulaşmaları için yedi vadiden geçmeleri gerekmektedir. Kuşların Hüdhüde bu vadilerin güçlüklerini sordukları bölümde Hüdhüdün onlara verdiği cevap yolun "bir iki günlük" olmadığı sonsuz olduğudur. Bu zaman kavramı;

Cem'-i hâtır birle kılmak yolga 'azm
Bu uluk maksadka tutmak özni cezm

Yoksa yol **bir kün ikki künlük** imes
Bel kişi pâyânıga yittük dimes (1639-1640.b)

Hintli birine tac giydirip insanlara oyun etmeleri hikâyenin olay zamanında yapılmaktadır.

Hinduyî zâhir kılıp nakş u Nigar
Eyledi köp bû'l-'acablıg âşikâr

Tâc koydı başıga ol mashara
Devride anın serâser küngüre (636-637.b)

Eyledi meydân ara hengâme tîz
Devride evbâş salıp rüstehîz (642.b)

Bülbül gülden ayrı kalamayacağını, vaktinin gül bahçesinde geçtiğini bu yüzden de Simurg'u aramaya gidemeyeceğini söyler. Hüdhüd de ona gülün güzelliğinin geçici olduğunu, bunun bir heves olduğunu açıklar ve devamında gül çimenlikte "yılda beş gün" açılır ve "on gün geçince" toprağa saçılır demektedir.

Bir çiçekke kim vefâsı yok anın
'Ömr bâgında bekâsı yok anın

Yılda biş kün kim çemende açılur
On kün ötmey tofrag üzre saçılur (660-661.b)

Dilenci birinin kendi kalbini amel karşılığı zengin birine satması zaman kavramı olarak "bir gün" şeklinde verilmektedir.

Tâ ki sattı **bir kün** ol kalb-i dagal
Bir ganîga sâz itip mundak 'amel (749.b)

Basra şehrinde yaşayan cimri biri dirhem ve dinarları için yerin dibine mahzen yapmıştır. Fakat paraların bulunduğu yer "bir gün" suyla kaplanıp deniz olmuştur.

İttifâkâ **bir kün** oldı menzili
Mâl sevdâsıga deryâ sâhili (1889.b)

Karçıgay özrünü dile getirirken kendisinin padişah kollarında gezdiğini ve"her gün" padişahlara yemek getirdiğini söylemektedir. Karçıgayın padişahlara "her gün"yemek getirme zamanı;

Zâtıma şehler kolı ârâm-gâh
To'ma **her kün** yitkürüp allımga şâh (789.b)

beyitiyle verilmektedir.

Yalancı pehlivan hikâyesinde, yalancı pehlivan “kuşluk vakti” on tabak yemek yemektedir. Memleketten ayrılma vakti geldiğinde yola düşer, “ilk gün” bir kıza halini anlatır, “ikinci gün” yolu gitmekte halinin kalmadığını ve “üçüncü gün” çölde öleceğini söylemiştir.

Çâşt ki yir irdi on batman ta’âm
Yana munça eyler irdi kût-ı şâm (861.b) ***(çâşt: kuşluk vakti)***

Zûr-ger çün tapmadı **bir kün** gızâ
Başladı öz hâliga tutmak ‘azâ

Çün **ikinci künge** yitti pehlivân
Kitmiş irdi cismidin tâb u tüvân

Lîk **üçinçi kün** ana bî-berglik
Eyledi zâhir beyâbân merglik (869-871.b)

Yalancı pehlivan yolda iki büklüm ihtiyarlar gibi olur ve “iki üç gün” sıkıntı çekemez ve arzularından vazgeçip bir yere sığınır.

Kat’ itip yolnı yayak etfâl hem
Her taraf ikki bükülgen zâl hem

İkki üç kün tartıban renc ü ‘anâ
Me’men içre kâmlar tartıp yana (872-873.b)

Baykuş hüdhüde özrünü dile getirirken “ömründe” sıkıntı çektiğini, “bir gün” nasibinin hazine olmasını istediğini ve hazine ümidiyle divane olup “gece gündüz” viranede oturduğunu söylediği beyitte;

Dip ki gerçi tarttım **‘ömrümde** renc
Bâk imes **bir kün** nasîbim bolsa genc

Min ki genc ümmîdidin dîvâne-min
Kiçe kündüz sâkin-i vîrâne-min(879.b)

zaman kavramları açık bir şekilde verilmektedir.

Divanenin birisi “gece gündüz” viranede oturur, ömrünü hazine bulma ümidiyle geçirir ve “bir gün” aklına bir fikir gelir. Viranenin bir köşesinden kazmaya başlar ve bir ışık görür. Divane aklını kaybeder ve hazine üzerinde canını teslim eder. Bu hikâyede kullanılan zaman kavramları;

Bar idi bir mülk ara dîvâne’î
Kiçe kündüz meskeni vîrâne’î

Genc ümîdi birle **‘ömrin** ötkezip
Her dem ol vîrâne bir yanın kazıp

İttifâkâ bes ki çikti renc ol
Bahtı **bir kün** gencga başkardı yol (887-889.b)

beyitleriyle verilmiştir.

Ülkesinde on gün duramayıp suya sevdalanan tacir, hacca gitmek için Hint denizinden yüzerek Mekke’ye ulaşmak ister. Denizde yüzerken dalgalara kapılan tacirin hac hayali yarım kalır ve denizdeki balıklara yem olur. Tacirin denizde boğulma zamanı “bir gün” ifadesi ile verilmektedir.

Tutmayın bir mülkde **on kün** makâm
Eylegeç sevdâ suga eylep hırâm (935.b)

Tâ ki **bir kün** tüşti deryâ üzre mevc
Kimege yir geh hazîz ü gâh evc

Boldı tâcir lücce-i sevdâda gark
Lîk boldı kimesi deryâda gark

Birmedi deryâ hayâli hacga yol
Tâ ki bir balıkka boldı to’ma ol (939-941.b)

İskenderin kendini elçiliğe tayin etmesi ve zalim, çapulcu, kan döken bir padişahın zalim nefsini mutlu etmek için içki içmesi ve ardından uykuya dalıp hayal görmesi belirsizlik bildiren “bir gün” zaman kavramı ile verilmiştir.

Bir kün İskender bu âyîn eyledi
İlçilikke özni ta'yîn eyledi (1017.b)

Bir kün eyler irdi câm-ı 'îş nûş
Kördi kim barurlar ikki jende-pûş (1804.b)

Şeyh Bistâmi'yi "bir gece" rüyasında gören mürid ona Allah'a nasıl kavuştuğunu, mürşid-i kâmil insan nasıl olduğunu sormuştur.

Bir tün anı tüşte kördi bir mürîd
Didi ey içken mey-i hel min mezîd

Bizge hâlindin 'ıyân itkil haber
Kim sana ni kıldı Hayy-ı dâd-ger (2299-2300.b)

Şeyh San'an gördüğü bir rüya üzerine Rum iline gider ve orada saray içinde bir kız görür. Bu kıza âşık olan şeyhin aklı başından gider. Şeyhin kıza âşık olduğu gece ve sonrası;

Allâh Allâh **ni kiçedir bu kiçe**
Sa'b mundak yâ Rab olgay mu **kiçe**

Ötkerip-min çok su'ubet **kiçeler**
Körmedim mundak 'ukûbet **kiçeler** (1166-1167.b)

beyitleriyle verilmektedir.

Şeyhin "gündüz akşama kadar" bağrı yanmaktadır ve "gece tan ağarıncaya kadar" da ayrılıktan helak olmaktadır.

Kündüz akşamgaça bagrı çâk çâk
Kiçe tan atkunça furkatdın helâk (1246.b)

Şeyhin eserde tersa kızının domuzlarını güdeceği zaman olarak "bir yıl" ifadesi kullanılmıştır.

Hûk-bânlıg kildi **bir yıl** yanası
Bolmak âteş-gâh otı dîvânesi (1312.b)

Tersa kızı istediği dört şartı şeyhin yerine getirmesi için şeyhe “gece gündüz” içki içirerek şartlarını yerine getirtmiştir. Bu olayda geçen zaman kavramı;

Kiçe kündüz meyga tutmış-sın mini
Va’de kılgandın unıtmış-sın mini (1368.b)

beyitiyle verilmiştir.

Yine “gece gündüz” zaman kavramı, kötü nefisli padişahın içki içip uykuya daldığı sırada iki hırka sahibinden fakir olanın Allah’ın emirlerini yerine getirdiği ve padişahtan daha güzel olduğunu konuştukları bölümde geçmektedir.

Her ni Hak dip-dür hilâfıdur işin
Kiçe vü kündüz bu boldı verzişin

Ol egerçi bolsa dervîş ü gedâ
Tinrinin emrini hûb eyler edâ (1813-1814.b)

Şeyh ülkede “bir yıl boyunca” “geceleri” ateş yakacak ve “gündüzleri” domuzları güdecektir. “Bir yılın sonunda” âşık olduğu, aşkından dinini değiştirdiği tersa kızına kavuşacaktır.

Budur ol cürmâne ey fahr-ı ‘izâm
Kim bu deyr etrâfıda **bir yıl** tamâm

Hâtırınnı salmayın ikrâhga
Kiçe ot yakkay-sın âteş-gâhga

Kündüz özni tutmagay-sın nâ-tüvân
Kim tonuz kütmekke bolgay-sın revân

Tünge tigrü hûk-bânlıg kılga-sın
Ol cemâ’atka şubânlıg kılga-sın

Yıl tükengeç kılga-sın ‘azm-i visâl
Min müheyyâ eyleben bezm-i visâl (1372-1376.b)

Şeyhin müridleri şeyhi düştüğü durumdan kurtarmak için Allah'a yalvarmaları, dua etmeleri "gece gündüz" ifadesi ile verilmiştir.

Tinri dergâhıda rind-i pâk-bâz
Kiçe vü kündüz kılur irdi niyâz (1452.b)

Aristo'nun yolunda giden bir müridin gönlüne ay yüzlü kâfir bir kızın aşkı düşmüştür. Aşkından putperest olan mürid "bunca yıllık" ilim ve hikmeti bir yana bırakıp "gece gündüz" kâfir kızın aşkından yanıp tutuşmaktadır.

Bar idi şahsî Aristôga bir mürîd
Halka-i derside ol irdi mu'îd (1968.b)

İmdi ki ol but visâli birdi dest
Küfr ehli yanlıg oldı but-perest

Kiçe vü kündüz köz andın almayın
Vâlih oldı safhaga köz salmayın (1981-1982.b)

Kördi 'ilm ü hikmeti zâyi' bolur
Niçe yıllık zahmeti zâyi' bolur (1986.b)

Bayezıd'ın halvetinden çıkıp Allah'a giden yol hakkında kendine sorular sormasındaki zaman "bir gece" olarak verilmektedir ve bu gecenin bir kaç beyitle tasviri yapılmıştır.

Halvetiden çıktı **bir tün** Bâyezîd
Kim ol irdi kâbil-i hel-min-mezîd

Kiçe aydın tâbıdın rûşen idi
Çarh encüm verdidin gülşen idi (1604-1605.b)

Şeyh Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr sevgiliye kavuşmayı kendisine amaç edinmiştir ve Allah aşkından başka istediği yoktur. Bu durumu şair zaman kavramları ile şu şekilde açıklamıştır:

Tün ara uyku vü kün ârâm yok
‘Işk endûhıdın özge kâm yok

Kündüz anın zikr ü fikri yâr u bes
Hicrdin de’bi figân zâr u bes

Kiçe bolmas irdi şehr ü bâg ara
Özni tartar irdi deşt ü tag ara (1704-1706.b)

Bir kuş Hüdhüde tellevun mizaclı birisi olduğunu anlatırken bu mizacını “gâh, geh” zaman kavramı ile ifade etmektedir.

Yana bir sâyil didi ke’y zîb-i tâc
Minde vâki’dür televvunlug mizâc

Her sıfatda kildi tab’ım nâ-resâ
Gâh fâsık-min zamânî pârsâ

Gâh matlûbum harâbât ehlidür
Gâh mergûbum münâcât ehlidür

Geh harem tavfıda min yezdân-perest
Deyr içinde **gâh** but allıda pest (1746-1749.b)

Kalender bir dervişin “sabah akşam” yemeği esrardır. İçtiği andan itibaren hayal kurmaya başlamaktadır.

Bir kalender idi mehbût u deng
Subh u şâm anın gızâsı irdi beng (1921.b)

Melekler “Allah Âdem’i yaratmadan, tene can vermeden önce yaklaşık bin yıl” şeytana secde etmişlerdir. Daha sonra Allah topraktan Âdem’i yaratmıştır ve melekler ona secde etmeye başlamıştır. Hz. Âdem Allah tarafından “bin yıllık” ibadetinden sonra lanetlenmiştir.

Tinri Âdemni yaratmasdın burun
Rûh şem’in tenga katmasdın burun (2105.b)

Ol **niçe min yıl** ‘ibâdet eylegen
Emr ile takvî vu tâ’at eylegen (2115.b)

Niçe min yıl boldı kim merdûd irür
Niçe min yıllık işi nâ-bûd irür (2118.b)

İbn Edhem Şâh İbrahim Allah yolunda din mürşidi bir kişidir ve hırkasını giyip yollara düşmüştür. “Yedi yıl” dağ gibi bir viranede yaşamıştır.

Bu mekân oldı çü ol gevherge kân
Yitti yıl bir tag ara kıldı mekân (2142.b)

Allah’ın delisi diye anılan divane “gece gündüz” Allah ile konuşmaktadır. Bir “bahar günü” gezmeye çıkar ve gece olur, yağmur başlar. Divane bir viraneye sığınır, eşeğini dışarı bağlar. Viranede uyuyakalan divane yağmurun viraneyi suyla doldurmasıyla uyanır. Dışarı çıkar, karanlıkta eşeğini göremez ve Allah’a söylenmeye başlar. O sırada şimşek çakar ve eşeğini otlarken görür. Bu sefer de Allah’a kendisini affetmesi için yalvarır. Bu hikâyenin anlatıldığı zaman olarak da “bahar günü” verilmektedir.

Bir **bahâr eyyâmı** ‘azm eylep sefer
Özge Beytu’l-lâhnı eylep mefer (2247.b)

Allah’a yaklaşan, onunla “gece güdüz” sırdaş olan Ebû Sa’îd “bir gün” Mekke’de dua ederken insanlar ondan kendileri için de Allah’a dua etmesini istemişlerdir.

Ol ki zâtıga lakab Harrâz idi
Tün ü kün matlûb ile hem-râz idi

Mekkede **bir kün** du’â vaktıda hayl
Kıldılar Hakdın murâd isterge meyl (2375-2376.b)

Çok sayıda askeri olan bir padişah ve bu padişahın Yusuf yüzlü bir oğlu vardır. Bu padişah halka göz ucuyla bakar, onlara zulmederdi. “Bir gün” çölde atıyla gezerken aşk zinciri ile bağlı iki zavallı hastaya gözü ilişir. Derdlerinin ne olduğunu, niçin bu duruma düştüklerini sorar.

Bir kün ol sahrâga sürdi atlanıp
Yangalı sahrâ fezâsın aylanıp (2541.b)

Derd-mendî eyledi **bir kün** su'al
Kim nidür sizge bu mihnet içre hâl (2552.b)

Adı dünyaya yayılan bir padişahı "bir gece" gül yanaklı kız rüyasında görür ve ona âşık olur. Birlikte taht üzerinde otururlar, kavuşmanın şerefine içki içerler. Kız uykudan uyanır fakat "her zaman" bu rüyayı görmek ister. Bir gün ayrılık derdinden içi sıkılan kız sarayın en yüksek yerine çıkar ve gözü rüyasında gördüğü kişiye takılır. Aynı şekilde padişah da kızı görür ve ona âşık olur.

İttifâka **bir kiçe** tüş kördi ol
Peykeri kim tâkatıga urdı yol (2815.b)

Her zamân ol tüşni eylep ârzû
Közdin iltip irdi lîk uykunı su (2823.b)

Pervaneler kanatlarını feda etseler de muma ulaşmak istemektedirler. Her ne yapsak da onu görsek, aslını ortaya çıkarsak diye düşünürler."bir gece" toplanıp muma talip olurlar.

Bir kiçe pervâneler cem' oldılar
Sa'y birle tâlib-i şem' oldılar
Didiler perni kılıp âteş-feşân
İsteli matlûb nûrıdın nişân (3026-3027.b)

Kaknus kuşu Hint ülkesinde yaşayan, gagasında delikler olan ve bu deliklerden türlü ses çıkaran bir kuştur. Kaknus kuşunun ömrü uzundur.

Bîşede ömri bolur irmiş **uzun**
'Ömride şugli anın yıgmak otun (3320.b)

Leyla'nın aşkından deliye dönen Kays'a "bir gün" birisi adını sorar ve aklı başından gitmiş âşık adının Leylî olduğunu söyler.

Kim birev **bir kün** didi atın nidür
Didi Leylî didi isbâtın nidür (3382.b)

Eserin yazarı Nevayi'nin kitabını yazma sebebini anlattığı bölümde eserini yazdığı zamanki yaşının da "altmış" olduğunu öğreniyoruz.

Altmışka 'ömr koyganda kadem
Kuş tilin şerh itkeli yondum kalem (3509.b)

Nevayi Lisanü't-tayr'ını "her yarım gece" kırk elli beyit yazarak tamamladığını söylemektedir.

Hâme reftârın niçe sürsem niçe
Kırk illik beyt **her yarım kiçe** (3512.b)

Son olarak Nevayi kitabının yazılış zamanını;

Yıl tokuz yüz ötmiş irdi dagı tört
Kim ulusnın könlige saldım bu ört

Hem bu târîh içre kim kıldım şürû'
İhtitâmıga dagı boldı vukû'

Bir iki ay eyle kim didim dürüst
Yukkarırak şerhini kıldım nuhust

Kiçe kim her şugldın ma'zûl idim
Bir iki sâ'at muna meşgûl idim (3586-3589.b)

beyitleriyle verilmiştir.

3.5.3. MANTIKU’T-TAYR İLE LİSÂNÜ’T-TAYR MESNEVİLERİNİN ZAMAN BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

İncelediğimiz mesnevilerde yer alan vak’a parçaları belli bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Mesnevilerin anlatıcıları zaman kavramını “bir gece, bir gün, bin yıl, gece gündüz, bahar günü” ifadeleri ile vermektedir. Bu kavramlar okuyucunun olaya odaklanmasını sağlamaktadır. Örneğin, kuşların padişahları olan Simurg’a ulaşmaları olan “bin yıllık” süre önemsiz bir ayrıntıdır. Okuyucu için önemli olan kuşların hangi zorluklarla padişahları olan Simurg’a ulaştıklarıdır.

Zaman kavramıyla ilgili olarak mesnevilerde dikkat çeken bir nokta mevsimin bahar oluşudur. Gülşehri mesnevisine kuşların “bir bahar günü” padişahları olan Simurg’u bulmak için çimenlikte toplanmalarıyla başlar. Nevayi de ise kuşlar “bir gün” toplanırlar ve padişahlarını bulmak için yola çıkarlar. Kuşların toplanıp bu kararı almaları farklı zaman dilimlerinde olmaktadır.

Subh-dem bir yazuda kim **nevbahâr**
Dökmiş-idi yire dürr-i şâhvâr (44.b) Gülşehri

Cem’ olup **bir kün** gülistân kuşları
Bîşe vü bahr u beyâbân kuşları (299.b) Nevayi

Beşir Ayvazoğlu’na göre “bahar” mevsiminin “Osmanlı çinilerinde, minyatürlerinde ve şiirinde” sıkça kullanmasının nedeni, bu mevsimin insana Allah’ın sıfatlarını hatırlatmasıdır. İnsan bahar mevsiminde doğada meydana gelen değişiklikleri seyrettiğinde “Allah’ın güzelliğini” ve O’nun “ölü toprağı” nasıl canlandırdığını dolayısıyla ölüleri diriltecek olanın da “O” olduğunu hatırlar.[244] Gülşehri’nin de eserini mevsim olarak ilkbaharda yazmasının nedeni bu olabilir.

---

[244] Çoruh, 2003: 136

Nevayi’de kuşların padişahları olan Simurg’a ulaşma zamanı “bin yıl” olarak verilmiştir. Gülşehri’de ise kuşlar gece gündüz kanat çırpıp beş on yılda Simurg’a ulaşmayı düşünmektedirler.

Lîk siz **min yılçılık** andın yırak
Kaysı **min yıllık** ki imkândın yırak (374.b) Nevayi

Bu beş on yıldan ilerürek ‘aceb
Kanda-y-ıduñ ol yiri kılgıl taleb (8.b) Gülşehri

Her iki mesnevide de Simurg bir gece vakti Çin şehri üzerinden geçmiştir. Hüdhüd bunu kuşlara açıklamaktadır.

Bir gice Çîn şehri üstinden meger
Nâgehân sîmurg geçdi cilveger (18.b) Gülşehri

Bir kiçe ol şah-ı devlet- aşiyan
Dehr ara pervazını eylep ‘ıyan (409.b) Nevayi

Bir eserde olaylar; yıl, ay, gün, saat ölçüleriyle anlatıldığı gibi, “dün”, “ertesi gün”, “birkaç gün”, “o gün” , “bir gün”… gibi belirsizlik arzeden işaretlerle de sunulur.[245] Nevayi’nin mesnevisinde bu belirsizlik arzeden zaman kavramlarını çok sık görmekteyiz.

Ol tün ol kişver serâser yarumış
Vâkıf ilni bî-şu’ûr itmiş bu iş (411.b) Nevayi

Tâ ki **bir kün** tüşti deryâ üzre mevc
Kimege yir geh hazîz ü gâh evc (940.b) Nevayi

Bir kün ol sahrâga sürdi atlanıp
Yangalı sahrâ fezâsın aylanıp (2541.b) Nevayi

Gülşehri’nin mesnevisinde ise belirsizlik arzeden zaman kavramlarından ziyade “yıl, gün, ay, saat” ölçüleriyle anlatılan zaman kavramları bulunmaktadır.

Degme evde **yidi gün** otın saçar
Andan ol taşra yidinçiye gider (1954.b) Gülşehri

245 Tekin, 2004: 120

Altı aydur kim sen olmışsın benüm
Şarda isterem seni ben iy cânum (2982.b) Gülşehri

Elli yıl köyden şara geldi girü
Gitdi şardan köy dapa düşe duru (4089.b) Gülşehri

Her iki mesnevide de bir zamandan diğer zamana geçiş açık olarak gösterilmektedir. Gülşehri bu zaman geçişlerini bir beyitte gösterirken Nevayi ardı ardına gelen birkaç beyitte göstermiştir.

Sûreti eylemegil ma'niye büt
Gül **bugün** togdı vü **yarın** öldi dut (287.b) Gülşehri

Zûr-ger çün tapmadı **bir kün** gızâ
Başladı öz hâliga tutmak 'azâ

Çün **ikinci künge** yitti pehlivân
Kitmiş irdi cismidin tâb u tüvân

Lîk **üçinçi kün** ana bî-berglik
Eyledi zâhir beyâbân merglik (869-871.b) Nevayi

İki mesnevide de ortak olan hikâyelerden Şeyh San'an hikâyesinde, şeyh "bir gece" gördüğü rüya üzerine Rum iline gitmiştir ve orada Müslümanlıktan vazgeçip putperest olmuştur.

Olmış-iken göñli 'ilm-ile tolu
Bir gice düşinde görür ol ulu (332.b) Gülşehri

Niçe tün bir tüş ana körgüzdiler
Rişte-i sabr u kararın üzdiler (1065.b) Nevayi

Gülşehri ve Nevayi'nin mesnevilerinde tersa kızına âşık olup dininden vazgeçen şeyh, bir yıl domuz güdecektir. Domuzları gütme zamanı her iki mesnevide aynıdır.

Eydür imdi kaluñuma iy imâm
Hûkbânlık kıl baña **bir yıl** tamâm (550.b) Gülşehri

Hûk-bânlıg kildi **bir yıl** yanası
Bolmak âteş-gâh otı dîvânesi (1312.b) Nevayi

Gülşehri'de hakikatli mürid şeyhi için Allah'a "kırk gün kırk gece" dua ederler. Nevayi'de ise mürid şeyhi için "gece gündüz" Allah'a yalvarır, dua eder.

Kırk gün anda dün ü gün oturdılar
Ellerini Hazrete götürdiler (636.b) Gülşehri

Tinri dergâhıda rind-i pâk-bâz
Kiçe vü kündüz kılur irdi niyâz (1452.b) Nevayi

Gülşehri'de kaknus kuşunun ömrü bin yıldır, Nevayi'de ise kuşun ömrü uzun denmektedir.

Ol ki **biñ yıl** dirilür zârî kılur
Kendü 'ömrine vü öldügin bilür (3840.b) Gülşehri

Bîşede ömri bolur irmiş **uzun**
'Ömride şugli anın yıgmak otun (3320.b) Nevayi

Gülşehri ve Nevayi'de pervanelerin mumdan haber işitmeleri bir gece vaktinde olmaktadır.

Kelebekler **bir gice** mumdan haber
İşidürler bir kişiden mu'teber (4172.b) Gülşehri

Bir kiçe pervâneler cem' oldılar
Sa'y birle tâlib-i şem' oldılar (3026.b) Nevayi

Gülşehri eserinin "hatime bölümünde" mesnevinin yazılış tarihini bir tarih beyiti ile vermektedir. Aynı şekilde Nevayi de mesnevinin yazılış tarihini bir tarih beyiti ile vermiştir.

Yidi yüz on yidi yıl olmış-ıdı
Hicrete kim bu gül açılmış-ıdı (4403.b) Gülşehri

Yıl tokuz yüz ötmiş irdi dagı tört
Kim ulusnın könlige saldım bu ört (3586.b) Nevayi

Nevayi Gülşehri'den farklı olarak, eserini hangi şartlarda ve zamanlarda yazdığını birkaç beyitle vermektedir. Ayrıca Nevayi'nin eseri yazdığı zamanki yaşının altmış olduğunu öğreniyoruz.

Hâme reftârın niçe sürsem niçe

Kırk illik beyt **her yarım kiçe** (3512.b) Nevayi

Altmışka ‘ömr koyganda kadem
Kuş tilin şerh itkeli yondum kalem (3509.b) Nevayi

3.6. MANTIKU’T-TAYR İLE LİSANÜ’T-TAYR MESNEVİLERİNİN MOTİFLER BAKIMINDAN İNCELENİP KARŞILAŞTIRILMASI

3.6.1. GÜLŞEHRİ’NİN MANTIKU’T-TAYR MESNEVİSİ’NDE MOTİFLER

1. **Rüya Motifi:**

Divan Edebiyatında rüya motifi genellikle mesnevilerde görülmektedir. Rüya motifi, mesneviler içerisinde daha çok aşk ve macera konulu olanlarda önemli bir yer tutar.

İlk rüya motifi Şeyh San’an hikâyesinde şeyhin rüyasında Rum iline gidip bir puta secde ettiğini görmesi ile karşımıza çıkmaktadır.

Olmış-iken göñli ‘ilm-ile tolu
Bir gice düşinde görür ol ulu

Kim Harem’den Rûm milkine gelür
İleyinde bir bütüñ secde kılur

Eyle düşde büt katında yir öper
Kim sanasın Tañrı diyüben tapar (332-334.b)

<u>İkinci rüya motifi</u>: Müridlerin hepsi şeyhin doğru yola dönmesi için devamlı dua ederler. Bundan sonra duaları Allah tarafından kabul olur ve mürid bir gece rüyasında Hz. Muhammed’i görür. Ondan şeyhi için şefaat diler.

Düşde görür Mustafâ’yı kim gelür
Yüzünüñ ‘aksi gözüñ nûrın alur

Emr ü nehyi ‘âlemüñ pîrâyesi
Kavl ü fi‘lüñ âdemüñ sermâyesi

Ol mürîd ayagına düşer anuñ
Kim cihândan gitmesün sâyeñ senüñ

Şeyhümüz gümrâh olmışdur yolın
Göster aña kim bile sagdan solın (642-645.b)

Üçüncü rüya motifi: Şeyh tövbe ettikten sonra bir gece Tersa kızı rüyasında güneşle konuşur. Güneş ona şeyhin gittiğini, onun da şeyh gibi Müslüman olup ardından gitmesini söyler.

Ol gice tersâ kızı düşde görür
Bir güneşi kim kenârına girür

Söyler aña ol güneş kim ragbet it
Şeyh gitdi sen dahı ardınca git

Mezhebin dut dînine inan anuñ
Kim ola rûşen kamu cânuñ tenüñ (685-687.b)

Dördüncü rüya motifi: Tersa kızı şeyhin yanına gitmek için yola düşer ve yolunu kaybeder, perişan olur. Kızın bu hali şeyhin rüyasına girer.

Yolı bilmez vâlih ü hayrân gezer
Tagda taşda zâr u sergerdân gezer

Girü şeyhe gösterür düşde Çalab
Kim girü dön, ol kızı kılgıl taleb (703-704.b)

Beşinci rüya motifi: Rüyasında yollara düşen Tersa kızını gören şeyh uyandığında mürdilerine gider ve rüyasını onlara anlatır.

Şeyh çün sözlerini gûş eyledi
Düşde gördügin bulara söyledi

Çün bular ol hâleti işitdiler
Dükeli şeyh-ile bile gittiler (714-715.b)

Yine aynı şekilde kız şeyhe, güneşin rüyasında şeyhi bulmasını, Müslüman olmasını, ona helal olduğunu söylediğini anlatır.

Şeyhe düşde gördügin şerh eyledi
Ol güneş kim düşde aña söyledi

Kim seni şeyhe helâl eylemişüz
İkiñüz hicrin visâl eylemişüz (723-724.b)

Son olarak her ilmi açıklamak, uzun uzadıya anlatmak Attar'ın Mantıku't-tayr'ında olmadığı ve Attar'ın böyle temiz bir ilmi ancak rüyasında göreceği söylenir.

Bildügümi sakınam her dehriden
Bilmedügümi soram Gülşehri'den

Böyle şerh ü bast kılmak her feni
Mantıku't-tayr'ında 'Attâr'uñ kanı

Böyle kılmak degme bir 'ilmi temîz
Görmeye düşinde 'Attâr iy 'azîz (2045-2047.b)

2. **Âşık Olma Motifi**

İlk Görüşte Âşık Olma: Gördüğü rüya üzerine müridleriyle Anadolu'ya gelen şeyh, orada bir köşkte oturan yüzü örtülü Tersa kızını görür görmez âşık olur.

Çün açar bürka' ki şeyh anı göre
Eydesin kim şeyhi oda yandura

Şeyh göñlin virür aña cân-ıla
Satun alur küfrini îmân-ıla (365-366.b)

Hüdhüde "âşık ve yalancı aşk"ı sormaları bölümünde, Simurg'a ulaşmak isteyen, zorluklara katlanan kişinin kendisini âşık olarak görmesi ve sevdiğine ilk görüşte âşık olduğunu, onu asla bırakmayacağını söylemesinde ilk görüşte âşık olma motifi görülür.

Birisi eydür ki bir şâhid benüm
Göñlüm aldı vü köyindürdi canum

Yüzini gördükçe hayrân kaluram
Bir dem anı görmez-isem ölürem (1644-1645.b)

Büşr ile Yemliha hikâyesinde, imanla ilimle dolu olan Büşr adında biri yolda bir avrat görür ve ona âşık olur.

Bir gün işi ‘azmini kılur-idi
Yolda bir ‘avrat meger gelür-idi

Yil yüzinden çârın açdı añsuzın
Büşr gördi ‘avratuñ nâgeh yüzin

Çünki düşdi gözi ‘avrat gözine
‘Âşık oldı Büşr ‘avrat yüzine (2737-2739.b)

Aşk Hastalığı: “Şeyh San’an hikâyesinde, gördüğü rüya üzerine müridleri ile Rum iline giden şeyh orada bir köşkte Tersa kızını görür ve ona âşık olur. Aşkından aklı başından gider, imanını terk eder.

Çok nasîhat virdiler kâr kılmadı
Şeyhe vü ussı başına gelmedi

‘Âşık ögüt virmegi ne biliser
‘Âşıka ögüt ne assı kılısar (375-376.b)

Şeyh çün kim ‘âşık u rüsvâ olur
Terk ider İslâm’ı vü Tersâ olur (379.b)

Aşkından aklı başından giden şeyh mahalle itleri ile arkadaş olur ve Tersa kızının kapısında bir ay boyunca oturur.

Kamu ‘âlem çün aña agyâr olur
Ol mahalle itleriyle yâr olur

Kapusında ol kızuñ bir ay tamâm
Mu‘tekif oturdı ol şeyh-i imâm (448-449.b)

Leyla ve Mecnun hikâyesinde Leyla aşkından deliye dönen Mecnun’un halini görmek için yola çıkar ve Mecnun’u bir ovada toprağa yüz vurmuş, dilinde Leyla’nın adını zikrederken görür. Mecnun aşkından deliye dönmüştür.

Vardı Leylî Mecnun'ı görmeklige
'Işk elinden hâlini sormaklıga

Gördi Mecnûn'ı yatur bir yazıda
Bir yazı kim biñ yol erin azıda

Topraga urmış yüzin şûr eylenür
Leyli'nüñ zikrin dilinde söylenür (1696-1698.b)

Adam ve Kadın hikâyesinde âşık olduğu kadını görmek için her gün bulunduğu şehirden başka bir şehire "Şat"a giden bir adam vardır. Sudan geçer sevdiği kadını görür ve tekrar Şat'tan bu tarafa geçmektedir. Aşkından kadının gözündeki beneği bile fark edememiştir.

'Avratuñ 'ışkı eri almış-ıdı
Gerçi Şat'dan bu yaña kalmış-ıdı

Ol hevâya göñli çün uçar-ıdı
Şatt'a düşüp ol yaña geçer-idi (292-293.b)

'Işk-ıdı Şatt'a girüp kayırmayan
Gözümüñ bakup konagın görmeyen (307.b)

3. **Kırklar Motifi:**

"Şeyh San'an hikayesi"nde Tersa kızının aşkından kâfir olan şeyhin müridleri şeyhin Müslüman olup Ka'be'ye dönmesi için kırk gün Allah'a dua ederler.

Devemüzi her birümüz yidelüm
Gelüñüz kim yine Rûm'a gidelüm

Mu'tekif bir gûşede oturalum
Ellerümüz gök dapa götürelüm

Dilümüzi 'özr-ile bileyelüm
Şeyhümüzi Tañrı'dan dileyelüm

Girü kamu Rûm iline geldiler
Hak kapusında mücâvir oldılar

Çok tazarru' kıldılar feryâd-ıla
Kim kaçan rahmet irişe dâd-ıla

Kırk gün anda dün ü gün oturdılar
Ellerini Hazrete götürdiler (631-636.b)

4. Hızır Motifi (Dini Yardımcı):

İlk Hızır motifi papağanın Hüdhüd kuşuna özrünü dile getirmesi bölümünde papağanın kendisini yeşli elbiseli Hızır peygambere benzetmesiyle karşımıza çıkmaktadır.

Dir benem kim söylerem şekker gibi
Sebz-pûşam Hızr peygamber gibi

Çünki Hızr oldum baña uçmak gerek
Varuban Âb-ı hayât içmek gerek (758-759.b)

İkinci Hızır motifi "Hızr ve Er Hikâyesi"nde karşımıza çıkmaktadır. Hızır erden kendisine yoldaşlık yapmasını istemesi üzerine er kendisine yoldaşlık yapamayacağını, Muhammed yolunu tuttuğunu gerekirse o yolda canını vereceğini söyler.

Çün selâm virdi vü kıldı ihtirâm
Hızr eydür ol ere kim iy imâm

Bir iki gün bile sohbet kılalum
Degme sözüñ hadd ü resmin bilelüm

Yöreden nâ-mahremi koruyalum
Biribirümüz-ile yorıyalum (798-800.b)

Hüdhüde "arif kimdir?" diye sordukları ve hüdhüdün arif kişiyi anlattığı bölümde Hızır motifi üçüncü kez karşımıza çıkmaktadır.

Hızr keştî sıdugın sanma yavuz
Oglan öldürdügi işi görgil uz

Ol süvârî kıla bu sırrı beyân
Kim çıkardı kişi karnından ilan (2428-2429.b)

Dördüncü Hızır motifi "Süvari ve ağzına yılan kaçan adamın hikayesinde"geçmektedir. Süvari ağzına yılan kaçan adama çürük elma yedirip yediklerini kusturduğunda ağzından yılan çıktığını gören adam kendisini ölümden kurtardığı için süvariyi Hızır peygamber sanmıştır.

Eydür iy sen baña Hızr-ı rûzigâr
Kahr içinde lutfı eylemiş nisâr

Beni öldürmege iletmiş devân
Âb-ı hayvân içine atmış revân

Hızr-ı ʻâlem olmış u İlyâs-ı dehr
Lutfa irürmege kılmış baña kahr (2465-2467.b)

Ben seni düşman sanur-ıdum baña
Dôst-ımışsın kim fedâ cânum saña

Ben senüñ gibi hakîme irmedüm
Bir kişi senden eyürek görmedüm

Degme erde kaçan ola bu hüner
Hızr peygâmber saña dirler meger (2478-2480.b)

Gülşehri Felek-nâme adlı eserinin yazılış sebebinin anlatıldığı bölümde adının ve kitabının Hızır gibi bâki olmasını istemektedir. Böylelikle altı kitap sahibine sâkîlik eder ve Gülşehri adıyla dünyada bâki kalır.

Yâ *Felek-nâme* gibi ad kanda var
Ol hünerden kim kişinüñ tende var

İşbu yoldan gel bize sen sâki ol
Dünyada bu adlar-ıla bâki ol

Hızr gibi ister-iseñ bâkılık
Âb-ı hayvândan bize kıl sâkılık

***
Bunlaruñ altı kitâbı var ʻayân
Bu *Felek-nâme* yidinçidür hemân (2652-2659.b)

5. Gelenekler:

Taziye tutmak: Hocanın Papağanı hikâyesinde hoca papağanının selamını Hindistan’da bulunan papağanlara götürür, selamı alan papağanlar ölür. Hoca geri döner, olanları papağana anlatır, ondan bir iki gün az ötmesini ve ölen âşıklarının ya da hısımlarının arkasından taziye tutmasını ister.

Tûtılar çünkim selâmuñ aldılar
Hasretüñden cümle düşüp öldiler

Çün selâmuña fidî cân kıldılar
Beni ol sözden peşîmân kıldılar

Yâ senüñ ‘âşıklaruñ-ıdı olar
Yâ yakın hısımlaruñ-ıdı bular

Bir iki gün saña az ötmek gerek
Bunlaruñ ta‘ziyyesin dutmak gerek (1384-1387.b)

6. Dini Motifler:

Her İşe Allah Adıyla Başlamak: Gülşehri’nin Mantıku’t-tayr mesnevisinde her hikâye Allah aşkı, Allah’ın birliği ile ilgili beyitlerle başlamaktadır.

Çün sözi başlamaga geldük girü
Tañrı adını añalum ilerü

Andan ol Tañrı resûlına selâm
Viribiyelüm dürûd-ıla tamâm (3189-3190.b)

‘İlm bismillah-ıla bulur usûl
Tevbe istigfâr-ıla olur kabûl (3318.b)

Dua- Ka’be: Dini-Tasavvufi bir eser olan mesnevide dini motiflere sık rastlanmaktadır. Bunlardan en fazla olanlar; dua, namaz ve ibadet yeri motifleridir.

Şeyh San’an hikâyesinde şeyhin müridleri Ka’be’ye giderler ve şeyhleri için Allah’a dua ederler. Şeyh ile müridleri Ka’be’de ibadet ve zikir ile günlerini geçirirler.

Ka‘be dapa varavuz oturavuz
Ellerümüz Hazret’e götürevüz

Dilümüzi ‘özr ile bileyevüz
Şeyhümüzi Tañrı’dan dileyevüz (571-572.b)

Leyla ve Mecnun hikâyesinde sarhoş insanın Ka’be içine asla giremeyeceği belirtilir.

Ka‘be içine gire mi hîç mest
‘Işka kaçan yâr ola şehvet-perest (1689.b)

Namaz: Şeyh San’an Hikâyesinde şeyh günlerini namaz kılmakla geçirmektedir.

Kim ola her gün benüm işüm namâz
Bî-niyâza karşu eyleyem niyâz (420.b)

Tersa kızı gördüğü rüya üzerine şeyhi bulup Müslüman olmak için yollara düşmüştür. Bu durum şeyhin rüyasına girmiştir, şeyh ve müridleri Tersa kızını arayıp bulmuşlardır. Kız şeyhin kollarında şehadet getirip ölmüştür. Şeyh ve müridleri kızın arkasından ağlayıp namaz kılmışlardır.

Şeyh ü yârânlar kamu ol hasrete
Agladılar ol ‘acâyib hâlete

Dükeli bile namâzın kıldılar
Bî-vefâlıgın cihânuñ bildiler (739-740.b)

Abdest alma: Şeyh San’an hikâyesinde sevdiği kız için kâfir olan şeyh, yaptıklarından pişman olup tekrar Müslüman olup Ka’be’ye dönmek için Allah’a dua eder. Allah şeyhin dualarını kabul eder. Tekrar hırka giyip abdest alan şeyh Müslüman olup Ka’be’ye döner.

Rûm ilinde büt-perest olan girü
Hak-perest olmaga geldi ilerü

Gusl kıldı şeyh ü girdi hırkaya
İy ‘acab bu kamu hayr u şer neye (680-681.b)

Büşr ile Yemliha hikâyesinde yoldaş olan Büşr ve Yemliha yolda ilerlerken çimenlikte ağzı suyla dolu küpten abdest almak için eğildiğinde suya düşen Yemliha kurtulamayıp ölmüştür.

Küp suyından gusl ideyim key arı
Kim gide arkamdagı kirler varı (2883.b)

7. **Ölüp Dirilme Motifi:**

Hocanın papağanı hikâyesinde karşımıza çıkmaktadır. Hoca bir gün papağanına Hindistan’a gideceğini, oradan ne istediğini sorar. Papağan da orada bulunan papağanlara selam götürmesini, kendisinin onlar gibi hür değil de kafesde yaşadığını bildirmesini ister.

Hoca Hindistan’a gider, oradaki papağanlara kendi papağanının selamını söyler.Bütün papağanlar selamı aldıkları vakit ölür. Hoca evine döndüğünde papağanına olanları anlatır ve papağan da can verir. Hoca papağanının öldüğünü görünce onu kafesten alır. Kafesten dışarı çıkan papağan tekrar dirilir.

Tûtılar çünkim selâmuñ aldılar
Hasretüñden cümle düşüp öldiler

Çün selâmuña fidî cân kıldılar
Beni ol sözden peşîmân kıldılar

Yâ senüñ ‘âşıklaruñ-ıdı olar
Yâ yakın hısımlarun-ıdı bular

Bir iki gün saña az ötmek gerek
Bunlaruñ ta‘ziyyesin dutmak gerek

Çünki tûtî bu sözi tîmarladı
Ol kafasda düşdi cân ısmarladı (1384-1388.b)

Tûtı'yı çıkardı dizinde kodı
Kim meger sâkin ola bir dem odı

Tûtı uçdı küngüreye kondı hôş
Küngüreden hᵥôca dapa döndi hôş

Eydür iy hᵥôca selâm olsun saña
Giderem kendü makâmumdan yaña (1402-1404.b)

8. Hayvan Motifi:

Konuşan Kuş: Gülşehri'nin mesnevisinde kuşlar, padişahları olan Simurg'u bulmak için Hüdhüdü başkan seçip yola koyulurlar. Hüdhüd aklı ve Simurg da Allah'ı temsil etmektedir. Kuşların amacı Allah'a kavuşmaktır.

Kuşlara hüdhüd meger rehber ola
Kim bu kuşlar yorıyalar ol yola

Kim diler-ise ki sîmurga ire
Kûh-ı Kâf'a vara vü anı göre

Hüdhüd ü kuşlar u sîmurg miśâl
'Akl u hulk u Tañrı'ya kıldı meśel (14-16.b)

Simug'un özelliklerinden bahseden Hüdhüd kuşu kuşların ona hayran kaldığını ve zorluklara rağmen yola çıktıklarını anlatır.

Hüdhüdüñ kuşlar sözin çok gördiler
Cânlarınuñ külli terkin urdılar

Pâdişâh var-ıdugın çün bildiler
Kamusı hayrân u vâlih kaldılar (254-255.b)

Kuşlar yolun uzaklığını, meşakkatlerini görüp Hüdhüde özürlerini dile getirirler. Özürlerini dile getiren kuşları bu motifin içinde gösterebiliriz.

Anda kul olınca sîmurga Hümâ
Bunda ol yigrek ki sultânlık uma

Her ki sultânlıgı itdi ihtiyâr
Kullıg-ıla ne geçürsin rûzigâr (935-936.b)

Geldi keklik kim yabandan gelürem
Taglar astındagı kândan gelürem

Kamu kânlaruñ emirgânı benem
Kim bu cevherlere erzânî benem (1431-1432.b)

Hocanın papağanı hikâyesinde papağan insan gibi konuşur, hocanın en yakın arkadaşı, sırdaşıdır.

Tûtı eydür ol ile varur-ısañ
Tûtılar benüm gibi görür-iseñ

Kanda kim birçok tûtî göresin
Çün selâmum bunlara degüresin (1349-1350.b)

Yine aynı şekilde "Tûti ile Zâg" hikâyesinde papağan ile karganın bir kafes içinde beraber yaşamaları ve çektikleri sıkıntılar iki kuşun ağzından verilmektedir.

Kim benüm bu karga demsâzum degül
Hem-dem ü hem-cins ü hem-râzum degül (1816.b)

Tûti-y-içün karga dahı dem-be-dem
Eydür-idi kanda olsa bîş-ü-kem

Kim bu yârüm mûnis ü mahrem degül
Benüm-ile hem-dil ü hem-dem degül (1828-1829.b)

9. Harikuladelikler:

Çok Kuvvetli İnsan: Rüstem ve Gord hikâyesinde Rüstem cihanın pehlivanı olarak gösterilmektedir.

Añlamadukdur ki bu Rüstem-durur
Pehlevân-ı cümle-i ‘âlem-durur (1151.b)

Olağanüstü Dağ: Kuşların padişahı olarak bilinen Simurg, Kaf Dağı'nda yaşamaktadır. Buraya ulaşmak için zorlu vadilerden geçmek gerekir. Zorluklardan yılmayan otuz kuş, padişahları olan Simurg'un bulunduğu Kûh-ı Kâf'a varırlar ve istediklerini görürler.

Kim diler-ise ki sîmurga ire
Kûh-ı Kâf'a vara vü anı göre (15.b)

Kim bizüm bir şâhumuz var bî-hilâf
Ol tag ardında ki dirler Kûh-ı Kâf (67.b)

Ol otuz kuş kûh-ı Kâf'a iriçek
İşbu istedüklerini göriçek (4289.b)

10. İmtihan Motifi:

Aşk İmtihanı: Büşr ile Yemliha hikâyesinde Büşr bir avrata âşık olur, onun ardınca gider. Yolda Yemliha adında bir filozof ile karşılaşır. Filozof bir kuyudan abdest alırken kuyuya düşüp ölür ve Yemliha'nın eşyalarını eve götüren Büşr, karısına olan biteni anlatır. Kadın doğruları anlattığı için Büşr ile evlenmek ister. Büşr başka bir kadına âşık olduğunu, onu bulmak için yollara düştüğünü anlatır. Kadın altı yüz altını şehirdeki kumaşçıya götürüp ailesinden kendisini istemesini söyler. Büşr kabul eder, altını götürür ve sevdiği kişiyi bulamayınca Yemliha'nın karısı ile evlenmeyi kabul eder.

Yedi gün yedi gece düğün yaparlar ve evlendiği kadının âşık olduğu kadın olduğunu görür ve kadın da Büşr'ü imtihan ettiğini söyler.

Senden alup gideli bu altunı
Şehre düşüp isterem her gün seni

Altı aydur kim sen olmışsın benüm
Şarda isterem seni ben iy cânum (2981-2982.b)

11. Kerametler:

Anadan doğma kör hikâyesinde gözsüz biri gözlerinin açılması için kehhalden yardım istemiştir. Kehhal de yedi odalı bir ev yapmıştır. Gözsüz her gün evin bir odasında kalmaktadır ve yedinci gün dışarıya çıktığında gözleri açılmıştır. Bu durum kehhalin kerametlerinden biri olarak gösterilebilir.

Vardı ol göz açıcı göz açmaga
Yidi ev yapdı göze ot saçmaga (1948.b)

Gözsüz ol yidinçi evde çün durur
Gözi açılmış olur bakar görür (1955.b)

12. Yardımcılar:

Yardımcı Süvari: Ağacın altında ağzı açık uyuyakalan adamın ağzına yılan kaçar. Yoldan geçen süvari adamın midesinde bulunan yılanı çıkarmak için adama çürük elma yedirip kusturmasını sağlamıştır.

Yâ ödüm sıda-y-ıdı ol korkuda
Kim yılan karnuma girdi uykuda

Ol yemişler ben kaçan yiye-y-idüm
Kim yiyüp girü kusam diye-y-idüm (2474-2475.b)

13. Zalim İşkenceler:

Hasta olan padişah ne kadar doktora gittiyse hastalığına derman bulamamıştır. Onun hastalığına derman genç bir delikanlının yüreğidir. Padişahın emri ile anne babasından para karşılığı alınan çocuğun boynu vurulacak ve yüreği alınıp padişahın hastalığına iyi gelecektir.

Eyle renci sa‘b-ıdı derdi ‘azîm
Kim ‘ilâcın añlamaz-ıdı hakîm

Çok hakîmler şâh dirşürmiş-idi
Her birisinden devâ sormış-ıdı

İttifâk eyler dükelçügi aña
Kim bir oglan zehresi gerek saña (957-959.b)

Ata ana çün kim altun gördiler
Oglanı öldürmeg-içün virdiler (964.b)

14. Formilistik Sayı: 7 ve katları

Anadan doğma kör hikâyesinde kehhal gözsüz için yedi odalı bir ev yapmıştır ve yedinci günün sonunda gözsüzün gözleri açılmıştır.

Vardı ol göz açıcı göz açmaga
Yidi ev yapdı göze ot saçmaga (1948.b)

Degme evde yidi gün otın saçar
Andan ol taşra yidinçiye gider

Gözsüz ol yidinçi evde çün durur
Gözi açılmış olur bakar görür (1954-1955.b)

Altı Erenler hikâyesinde Sadi, Gülşehri'ye bu dünyada şeyh olmanın önemli olmadığını, önemli olanın orada bulunan altı er gibi adını bir eser ile ebedileştirmek olduğunu ve Felek-name eseri ile yedinci kişinin de kendisi olmasını istemektedir.

Altı er altı kitâb-ıla bile
'Âlemi dutduk mu'ayyen ad-ıla (2581.b)

Bir *Felek-nâme* dahı eyle kitâb
Var sen ol yidinçileri bî-hicâb (2627.b)

Bunlaruñ altı kitâbı var 'ayân
Bu *Felek-nâme* yidinçidür hemân (2659.b)

Büşr ile Yemliha'nın eşinin düğünleri yedi gün sürer ve yedi geceden sonra Büşr görür ki evlendiği kadın altı aydır arayıp bulamadığı âşık olduğu kadındır.

Kişiler viribiyüp aldı anı
Yidi gün oldı dün ü gün dügüni

Yidi günden soñra gerdege girür
‘Avratuñ burka‘ yüzinden götürür (2973-2974.b)

Kuşların padişahları olan Simurg’a ulaşmaları için yedi vadiden geçmeleri gerekmektedir. Kuşlar Simurg’a ulaştıklarında yedi bin yıl geçmiştir.

Yidi vâdî var bu yolda bî-kerân
Menzili ırak u yolı bî-nişân (4145.b)

Yidi biñ yıl uçdılar bülbül gibi
Bir nefeslik gitmediler gül gibi (4260.b)

Rüstem ve Gord hikâyesinde Rüstem kalede bulunan kırk dokuz atı aşağıya atmaktadır.

Kırk dokuz atı dükelçügin dutar
Kamusını biribirine çatar (1186.b)

3.6.2. ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİSİ'NDE MOTİFLER

1. Gelenekler:

Taziye Tutmak: Husrev bir gün görkemli bir düğün tertip etmiştir. Şehirde her yer
süslenmiş, herkes düğüne davet edilmiştir. Düğünde oynanacak, dertlerden bir nebze kurtulup yüzleri gülecektir. Terbiyesiz, sarhoş bir kişi ortaya çıkar ve düğünde kavga çıkarır. Padişah karışıklığa sebep olduğu için bu kişiyi öldürtür ve aptal kendi taziyesini kendisi tutar.

Bezm meydânı alarga cilve-gâh
Zâhir eylep bid'atî her dem tebâh

Özni şâh-ı kişver-âyîn sagınıp
Her ni kılsa hezl ile çın sagınıp

Çünki âhir boldı sûr u ta'biye
Tuttı ol ebleh özige ta'ziye (841-843.b)

2. Kırklar Motifi:

Viranede gecesini gündüzünü geçiren, aklı fikri hazinede olan bir divanenin anlatıldığı hikayede kırklar motifi karşımıza çıkmaktadır. Her zaman kaldığı bu viraneyi kazan deli bir gün Ferîdûn ve Kârûn hazinesi gibi kırk küp altın bulur.

Kırk hum anda Ferîdûn genci dik
Yok Ferîdûn belki Kârûn genci dik (891.b)

3. Kılık Değiştirme Motifi:

İskender'in kendisini elçiliğe tayin etmesi hikâyesinde kılık değiştirme motifi karşımıza çıkmaktadır.

Bir kün İskender bu âyîn eyledi
İlçilikke özni ta'yîn eyledi (1017.b)

4. Okuma Yasağı:

Kitabın yazarı olan Nevayi çocukluk çağında Attar'ın Mantıku't-tayr'ını okumaya başlamıştır. Fakat ailesi bunu okumasını yasaklamıştır.

Yaşurup defterni ma'dûm ittiler
Şuglidin könlümni mahrûm ittiler

Men'-i küllî kıldılar ol hâldin
Mantıku't-tayr üzre kîl ü kâldin (3495-3496.b)

5. Rüya Motifi:

İlk rüya motifi Şeyh San'an hikâyesinde şeyhin bir gece rüyasında Rum iline gittiğini, orada sarhoş olup putperest olduğunu görmesiyle karşımıza çıkmaktadır.

Niçe tün bir tüş ana körgüzdiler
Rişte-i sabr u karârın üzdiler

Uyganıp hâliga istigfâr idi
Yumsa köz ol tüşke ok tekrâr idi

Kim metâfı irdi bir bîgâne bûm
Eylese ma'lûm ol bûm irdi Rûm

Anda bir deyr içre irdi zâr u mest
Mestlıgdın deyr ili dik but-perest (1065-1068.b)

İkinci rüya motifi, Tersa kızına güneşin İsa'dan haber getirmesinde görülmektedir. Tersa kızı rüyasında güneşi görür ve güneş inip kıza İsa peygamberden haber getirmiştir.

Nâz uykusıda irdi ol perî
Kördi tüş kim indi mihr-i hâveri

Şûhka yitkürdi 'Îsîdin peyâm
Ke'y vefâ bâbıda hâm u nâ-tamâm (1502-1503.b)

Üçüncü rüya motifi zalim, kan döken bir padişahın bir gün içki içmekten uyuya kalıp rüyasında iki hırka sahibi ile konuşmalarının verildiği hikâyede geçmektedir.

Nükteni bu nev' sürgeç pîr-i râh
Siskenip ol uykudın oygandı şâh

Mest idi yitti ana hûş-yârlıg
Uykusıga koydı yüz bî-dârlıg (1819-1820.b)

Dünyadan elini eteğini çeken, Allah yolunda ilerleyen Şeyh Bistâmî'yi bir müridi rüyasında görür ve ondan halini kendisine anlatmasını istemektedir. Dördüncü rüya motifi de bu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Bir tün anı tüşte kördi bir mürîd
Didi ey içken mey-i hel min mezîd

Bizge hâlindin 'ıyân itkil haber
Kim sana ni kıldı Hayy-ı dâd-ger (2299-2300.b)

Adı dünyaya yayılmış padişahı gül yanaklı bir kız rüyasında görür. İkisi birlikte bir taht üzerindedirler ve birbirlerine kavuşmuşlardır. Bu yüzden kız her gece bu rüyayı görmek istemektedir.

İttifâkâ bir kiçe tüş kördi ol
Peykeri kim tâkatıga urdı yol (2815.b)

6. Âşık Olma Motifi:

İlk Görüşte Âşık Olma: Şeyh San'an hikâyesinde gördüğü bir rüya üzerine Rum iline giden şeyh etrafı gezerken gözü yüzü örtülü bir güzele takılmıştır. O sırada kızın örtüsü açılmış ve şeyh kızın yüzünü gördüğü gibi âşık olmuştur.

Kasr üze bu şekl ile tersâ kızı
Bel kuyaş eyvânıda 'Îsî kızı

Şeyh könlige çakılgaç eyle berk
Şu'le deryâsıga cânı boldı gark (1133-1134.b)

Aşk Hastalığı: Tersa kızının aşkından aklını yitirmiş şeyh hristiyan memleketinde perişan bir halde toprağa yatmış, aşk derdiyle içi yanmaktadır.

Şeyh-i mazlûm giriftâr nahîf
Tüşmegen iş başıga tüşken za'îf

'Işk-ı zâlim zulmidin zâr u nizâr
Deyr tofragıda yatıp hâr u zâr

'Işk yakıp cism ile cânıga ot
Küfr salıp dîn ü îmânıga ot (1155-1157.b)

Kays-ı 'Âmir'i Leyla'nın aşkı aciz bırakmıştır, aşkından deliye dönmüştür. Biri adını sorduğunda bile Leyla'nın adını söylemektedir.

Kays-ı 'Âmirni çü 'ışk itti zebûn
Zâyil itti 'ışk ara 'aklın cünûn (3379.b)

Kim birev bir kün didi atın nidür
Didi Leylî didi isbâtın nidür (3382.b)

Perişan bir âşık iyilik bilmeyen birine âşık olmuştur. Gecelerini gam ve aşkına kavuşma hayali geçirmektedir. Sıkıntı ve derd ile zamanını geçiren âşık hastalığa yakalanmıştır.

Haddin ötti çünki renc ü zârlıg
Târi oldı cismiga bîmarlıg (3427-3428.b)

Hayretidin ol za'îf-i nâ-tüvân
Bir söz ayta almadın tapşurdı cân (3439.b)

Rüyada Âşık Olma: Rüyasında gördüğü padişaha âşık olan kız bir gün sarayın en yüksek yerine çıkar ve gözü rüyasında gördüğü padişaha ilişir. Padişah da o sırada kızı görür ve kıza âşık olur.

Tüşte körgen kimsege tüşti közi
Âh urup öz hâlidin bardı özi

Nev-cevânî irdi şeh huddâmıdın
Dehrnin ser-fitne-i eyyâmıdın

Ol dagı çün saldı közni bu taraf
'Işk okıga könlini taptı hedef (2828-2830.b)

7. **Dini Motifler:**

Dua: Şeyhin hakikatli bir müridi vardır ve şeyhi için Allah'a dua eder. Allah bu sadık müridin duasını kabul eder.

İş ana kılmak münâcât u du'â
Eyleben şeyhiga mahlas müdde'â

Çün bu maksûdıda sâdık irdi ol
Sıdk ehliga muvâfık irdi ol

Köp du'â kıldı çü eylep ıztırâb
Tinri hem kıldı du'âsın müstecâb (1453-1455.b)

Sofu bir hoca olan Ebû Nasr Mekke'de İslam Ka'besine gönül vermiştir. Halkı için Allah'a dua etmektedir. Hayatta yaptığı en güzel şeyin Allah'tan başkaları için dilek dilemenin ve onların gönlünde büyük yer tutmanın olduğunu söylemektedir.

Hâce Bû Nasr itti minberni mekân
İl du'âsın eyleben vird-i zebân

Tinri allıda münâcât eyledi
Halk üçün ızhâr-ı hâcât eyledi (2224-2225.b)

Eserin sonunda kitabın yazarı Nevayi kendisi için Allah'a dua ediyor ve eğer kitabında yanlışlar görülürse bunlar için de tövbe edip af diliyor.

Lutf ile yâ Rab ki barın 'afv kıl
Nâme-i a'mâldin hem mahv kıl

Her perişân söz ki yazdım ya Kerîm
Barçadın estagfiru'llâhu'l-'azîm (3597-3598.b)

Kur'an Okumak: Hoca Abdullah Ensari kendini Allah yoluna adamış temiz i'tikadli, zamanını kur'an okuyarak geçirmektedir.

Yahşırak kim gaflet âhengin tüzüp
Okugay mushaf tilâvet körgüzüp (3249.b)

Ka'be: Ka'be'ye gitmeyi amaçlayan bir müridi Bayezıd görür. Allah yolunda ilerlemek ve hacca gitmek ister.

Ka'be azmi kıldı bir tâlib mürîd
Kördi Bastâm içre anı Bâyezîd

Şeyhka çün kim müşerref boldı ol
Ötti dagı Ka'be sarı tuttı yol (3359-3360.b)

Şeyh San'an hikâyesinde şeyh kâfir olup yaptıklarından pişman olmuştur ve Allah'a dua etmiştir. Allah da şeyhin duasını kabul etmiştir. Şeyh Ka'be'ye tekrar dönmüştür, abdest alıp hırkasını giymiştir ve islamiyete geri dönmüştür.

Bu hatarlık bûmdın kitmek kirek
Ka'be vâdisiga 'azm itmek kirek

Şeyh kiydi hırka eylep gusl-i pâk
Boldılar ashâb barı zevk-nâk (1498-1499.b)

8. Hayvan Motifi:

Konuşan Kuş: Mesnevide kuşlara yol gösterici, başkan, rehber olan Hüdhüd kuşu insan gibi konuşmaktadır. Kuşların padişahı olduğu bilinen Simurg'u bulmaları için Simurg'un özelliklerinden bahsedip onları bu yola çekmektedir.

Her kuşun sorduğu soruya cevap vermektedir. Her kuş insana ait olan bir özelliği taşımaktadır ve bu özelliklerle Allah'a kavuşup kavuşamayacaklarını Hüdhüdden sormaktadırlar.

Hüdhüd ol sözlerdin oldı şâd u hoş
Didi kim ey bir sürüg üftâde-veş

Bizde çarh olsa müsâ'id baht yâr
Kılsanız mundak seferni ihtiyâr (442-443.b)

Didi bir sâyil ki ey ferhunde-hû
Nefs-i zâlimdür mana bî-had 'adû (1785.b)

Didi Hüdhüd k'ey zebûn-ı hırs-kîş
Nefs zulmi eylegen könlünni rîş

Nefsinin mahkûmı bolgan tün ü kün
Özge bu hengâmeni kılgan özün (1788-1789.b)

Nevayi'nin eserinde kuşlar Simurg'a ulaşmak istemektedir ve hüdhüd kuşudan Simurg hakkında bilgi almaktadırlar. Hüdhüd de onlara Simurg'dan bahsetmektedir. Fakat yolun uzaklığını, güçlüğünü duyan kuşlardan on altısı hüdhüd kuşuna özürlerini dile getirirler.

İl yasap mesken mana kâşâne hem
Kiltürüp allımga su vü dâne hem (709.b) (kebûter)

Şehler allında tapıp bu i'tibâr
Şevketim Sîmurgça bi'l-fi'l bar (791.b) (karçıgay)

Min ki genc ümmîdidin dîvâne-min
Kiçe kündüz sâkin-i vîrâne-min (880.b) (kûf)

9. Formilistik Sayı: 7 ve katları

İbn Edhem Şâh İbrahîm Allah yolunda din mürşidi biridir. Yırtık hırka giyip Nişabur şehrine gitmek için yıla çıkar. Yedi yıl bir dağda mesken tutmuştur.

Bu mekân oldı çü ol gevherge kân
Yitti yıl bir tag ara kıldı mekân (2142.b)

Kuşlar padişahları olan Simurg'a nasıl ulaşacaklarını sorarlar. Hüdhüd de kuşlara yedi vadiden geçileceğini ve herbirinin sonsuz ve korkulu olduğunu söyler.

Allımızda yitti vâdîdür 'azîm
Her biride bî-had u endâze bîm (2492.b)

10. Harikuladelikler:

Olağanüstü Dağ: Kuşlar padişahları olan Simurg'un nerede olduğunu ve ona nasıl ulaşacaklarını hüdhüdden sorarlar. Hüdhüd Simurg'un Anka kuşu gibi Kaf Dağı'nda yaşadığını söyler.

Hem nişîmen Kâf-ı istignâ ana
Hem lakab ol Kâf üze 'Ânkâ ana (327.b)

İr isen Kâf-ı bekâga 'azm kıl
Evcide bir şâh valsı istegil (1917.b)

3.6.3. MANTIKU'T-TAYR İLE LİSÂNÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN MOTİF BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Halk hikâyelerinde mevcut olan ve "hikâye etmenin en küçük unsuru"[246] olarak tanımlanan motif kavramının anlatıma dayalı türlerden biri olan mesnevilerde ele alınmasıyla birçok ortak motifin kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

Gülşehri Mantıku't-tayr mesnevisinde 14 tane motif kullanırken Ali Şir Nevayi Lisanü't-tayr mesnevisinde 10 tane motif kullanmaktadır. Her iki mesnevide de ortak olan motifler şunlardır:

- Taziye tutmak
- Kırklar motifi
- Rüya motifi
- Âşık olma motifi
- Dini motifler
- Hayvan motifi
- Harikuladelikler
- Formilistik sayı

Mesnevilerde benzer motiflerin yanında farklı motifler de kullanılmıştır. Gülşehri'nin mesnevisinde Nevayi ile ortak kullandıkları motiflerin dışında Hızır motifi, ölüp dirilme motifi, imtihan motifi, keramet motifi, yardımcı kişi motifi ve zalim işkenceler motiflerini görmekteyiz. Aynı şekilde Nevayi de mesnevisinde okuma yasağı motifini ve kılık değiştirme motifini Gülşehri'den farklı olarak kullanmıştır.

Gülşehri ile Nevayi mesnevilerinde ortak kullandıkları taziye motifini farklı hikâyelerde vermişlerdir. Gülşehri'nin mesnevisinde "hocanın papağanı" hikâyesinde

---

[246] Ali Berat Alptekin, Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Akçağ Yay. Ankara

karşımıza çıkan taziye motifi, Nevayi'nin mesnevisinde ise "Husrev padişahla ilgili" anlatılan bir hikâyede verilmektedir.

Bir iki gün saña az ötmek gerek
Bunlaruñ ta'ziyyesin dutmak gerek (1387.b) Gülşehri

Çünki âhir boldı sûr u ta'biye
Tuttı ol ebleh özige ta'ziye (843.b) Nevayi

Ortak kullanılan diğer bir motif ise dini motiflerdir. Gülşehri'de her işe Allah'ın adıyla başlama, dua etme, Ka'be, namaz ve abdest alma durumları dini motifler adı altında verilmiştir. Nevayi de mesnevisinde dini motiflerin içinde dua, abdest almak, kur'an okumak ve Ka'be gibi durumları vermiştir. Her iki mesnevide ortak olan dini motiflerden dua etme, abdest alma ve Ka'be, "Şeyh San'an Hikâyesi"nde karşımıza çıkmaktadır.

Ka'be dapa varavuz oturavuz
Ellerümüz Hazret'e götürevüz (571.b) Gülşehri

Köp du'â kıldı çü eylep ıztırâb
Tinri hem kıldı du'âsın müstecâb (1455.b) Nevayi

Gülşehri'de şeyh için Ka'be'de dua eden şeyhin müridleri, Nevayi'de ise şeyhin hakikatli mürididir. Mesnevilerdeki dua motifinde dua eden kişilerde farklılık görülmektedir. Müridlerinin duası kabul olan şeyh Ka'be'ye döner ve abdest alıp tekrar müslüman olur. Bu durum mesnevilerde benzerdir.

Gusl kıldı şeyh ü girdi hırkaya
İy 'acab bu kamu hayr u şer neye (681.b) Gülşehri

Şeyh kiydi hırka eylep gusl-i pâk
Boldılar ashâb barı zevk-nâk (1499.b) Nevayi

Mesnevilerde görülen ortak motiflerden biri de harikuladelikler motifidir. Olağanüstü dağ iki mesnevide de ortak olarak verilmiştir. Kuşlar padişahları olan Simurg'a ulaşmak isterler ve Hüdhüd kuşu kuşlara padişahları olan Simurg'un Kuh-ı

Kaf dağının ardında yaşadığını söyler. Kaf Dağı harikuladelikler motifi içinde olağanüstü dağ olarak verilmiştir.

Kim diler-ise ki sîmurga ire
Kûh-ı Kâf'a vara vü anı göre (15.b) Gülşehri

İr isen Kâf-ı bekâga 'azm kıl
Evcide bir şâh valsı istegil (1917.b) Nevayi

Formilistik sayılardan 7 ve katları mesnevilerde, kuşların padişahları olan Simurg'a ulaşmaları için yedi vadiden geçmelerinde ortak olarak kullanılmıştır.

Yidi vâdî var bu yolda bî-kerân
Menzili ırak u yolı bî-nişân (4145.b) Gülşehri

Allımızda yitti vâdîdür 'azîm
Her biride bî-had u endâze bîm (2492.b) Nevayi

Nevayi'nin mesnevisinde aklı fikri hazinede olan viranede yaşayan biri bir gün kırk küp altın bulur. Gülşehri'de ise Tersa kızının aşkından müslümanlıktan çıkan şeyhleri için müridleri kırk gün Allah'a dua ederler. Kırklar motifi mesnevilerde farklı durumlarda karşımıza çıkmıştır.

Kırk gün anda dün ü gün oturdılar
Ellerini Hazrete götürdiler (636.b) Gülşehri

Kırk hum anda Ferîdûn genci dik
Yok Ferîdûn belki Kârûn genci dik (891.b) Nevayi

Şeyh gördüğü rüya üzerine Rum iline giden şeyh orada yüzü örtülü Tersa kızını görür ve ona âşık olur. Mesnevilerde ortak olan bu bölümde ilk görüşte âşık olma motifi verilmektedir.

Şeyh göñlin virür aña cân-ıla
Satun alur küfrini îmân-ıla (366.b) Gülşehri

Şeyh könlige çakılgaç eyle berk
Şu'le deryâsıga cânı boldı gark (1134.b) Nevayi

Gülşehri'de Tersa kızının aşkından dinini değiştiren şeyh, kızın kapısında bir ay boyunca oturur ve mahalle itleri ile arkadaş olur. Nevayi'de ise aklını yitirip dinini değiştiren şeyh perişan bir şekilde toprağa yüz vurmuş, aşk acısıyla yanmaktadır. İki mesnevide de şeyhin bu hali aşk hastalığı motifi içinde verilmiştir.

Şeyh çün kim 'âşık u rüsvâ olur
Terk ider İslâm'ı vü Tersâ olur (379.b) Gülşehri

'Işk yakıp cism ile cânıga ot
Küfr salıp dîn ü îmânıga ot (1157.b) Nevayi

Leyla ile Mecnun hikâyesinde Leyla için aşkından deli olan Mecnun'un hali iki mesnevide farklı verilmiştir. Gülşehri'de Mecnun Leyla'nın aşkından deliye dönmüş ve ovada yüzüstü yatmaktadır ve dilinde Leyla'nın zikri vardır. Leyla Mecnun'u bu halde bulmuştur. Nevayi'de ise Mecnun'a adını sorduklarında Leyla'nın adını söylemektedir. Mecnun'un bu durumu aşk hastalığı motifi içinde verilmektedir.

Topraga urmış yüzin şûr eylenür
Leyli'nüñ zikrin dilinde söylenür (1698.b) Gülşehri

Kim birev bir kün didi atın nidür
Didi Leylî didi isbâtın nidür (3382.b) Nevayi

Gülşehri, Nevayi'den farklı olarak Adam ve Kadın hikâyesinde adamın âşık olduğu kadını görmek için her gün başka bir şehire gitmesinde ve her gidişinde kadının gözündeki beneği görmemesini aşk hastalığı şeklinde vermektedir.

'Işk-ıdı Şatt'a girüp kayırmayan
Gözümüñ bakup konagın görmeyen (307.b) Gülşehri

Yine Nevayi de mesnevisinde anlatılan bir hikâyede, iyilik bilmeyen birine âşık olan kişinin günlerini âşık olduğu kadının hayali ile geçirdiğini ve derdinden hasta olduğunu anlatır. Bu durum aşk hastalığı motifini karşımıza çıkarmaktadır.

Haddin ötti çünki renc ü zârlıg
Târi oldı cismiga bîmarlıg (3428.b) Nevayi

Mesnevilerde ortak olan diğer bir motif ise rüya motifidir. Gülşehri'de yedi yerde görülen rüya motifi Nevayi'de beş yerde görülmektedir. Gülşehri'de şeyh rüyasında Rum iline gider ve bir puta secde ettiğini görür. Nevayi'de ise şeyh rüyasında rüyasında Rum iline gider ve "sarhoş" olup putperest olduğunu görür.

Kim Harem'den Rûm milkine gelür
İleyinde bir bütüñ secde kılur (333.b) Gülşehri

Anda bir deyr içre irdi zâr u mest
Mestlıgdın deyr ili dik but-perest (1068.b) Nevayi

Gülşehri'de Tersa kızı rüyasında güneşin yanına düştüğünü görür ve Müslüman olup şeyhin ardından gitmesini söyler, Nevayi'de ise güneş Tersa kızının yanına inip kıza Hz. İsa'dan haber getirir.

Ol gice tersâ kızı düşde görür
Bir güneşi kim kenârına girür (685.b) Gülşehri

Nâz uykusıda irdi ol perî
Kördi tüş kim indi mihr-i hâveri (1502.b) Nevayi

Gülşehri'de farklı olarak tersa kızının hali şeyhin rüyasına girer ve şeyh bu durumu müridlerine anlatır. Kızı bulduklarında kız da rüyasında gördüklerini şeyhe anlatır.

Şeyh çün sözlerini gûş eyledi
Düşde gördügin bulara söyledi (714.b) Gülşehri

Şeyhe düşde gördügin şerh eyledi
Ol güneş kim düşde aña söyledi (723.b) Nevayi

Gülşehri'de şeyhi için Allah'a dua eden müridi bir gece rüyasında Hz. Muhammed'i görür ve şeyhi için yardım ister. Nevayi'de ise Allah yolunda ilerleyen Şeyh Bistami'yi bir müridi rüyasında görür. Rüyaları görenlerin mürid olmasına rağmen gördükleri rüyalar farklıdır.

Düşde görür Mustafâ’yı kim gelür
Yüzünüñ ‘aksi gözüñ nûrın alur (642.b) Gülşehri

Bir tün anı tüşte kördi bir mürîd
Didi ey içken mey-i hel min mezîd (2299.b) Nevayi

Nevayi’nin mesnevisinde Gülşehri’den farklı olarak, rüyasında ünü dünyaya yayılmış padişahı görüp âşık olan gül yanaklı kız aynı rüyayı görmek için gece gündüz dua eder.

İttifâkâ bir kiçe tüş kördi ol
Peykeri kim tâkatıga urdı yol (2815.b) Nevayi

Nevayi’de zalim, kan döken padişahın içkiden uykuya kaldığı sırada rüyasında iki hırka sahibi ile konuşmaları Gülşehri’de olmayan bir rüya motifidir.

Mest idi yitti ana hûş-yârlıg
Uykusıga koydı yüz bî-dârlıg (1820.b) Nevayi

Mesnevileri motif yönünden karşılaştırdığımızda, Gülşehri ile Nevayi birçok motifi ortak kullanmışlardır. Gülşehri’de motiflerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Nevayi Gülşehri’den daha az motif kullanmıştır. Aşk ve tasavvuf konulu mesnevilerde sıklıkla karşılaşılan ve birbirine benzeyen motifler bulunmaktadır. Gülşehri’nin Mantıku’t-tayr’ı ve Ali Şir Nevayi’nin Lisanü’t-tayr’ı da tasavvuf aşkını işlediği için benzer motifler bulunmaktadır. Bu motifler bize “mesnevilerde tahkiye (hikâye etme) özelliğini”[247] vermektedir.

---

[247] Ünver, 1986: 415-417

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MANTIKU'T-TAYR İLE LİSANÜ'T-TAYR MESNEVİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI NETİCESİNDE ORTAYA ÇIKAN ÖZELLİKLER

4.1. ORTAK ÖZELLİKLER

1. Mantıku't-Tayr ve Lisanü't-Tayr eserleri "mesnevi" nazım şekli ile yazılmıştır. Mesnevi nazım şekillerinde olduğu gibi Mantıku't-Tayr ve Lisanü't-Tayr da giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümlerinden oluşmuştur.

2. Konunun işlendiği bölümde anlatılan olay birebir aynıdır. Kuşlar toplanırlar ve bir padişaha gerek duyduklarını Hüdhüde söylerler. Hüdhüd başkan seçilir ve kuşlarla birlikte padişahları olan Simurg'u bulmak için yola çıkarlar.

3. Simurg her iki mesnevide de Kaf Dağı'nda yaşamaktadır, ona ulaşmak için birtakım zorluklardan geçmek gerekir. Zorluklara katlanamayacağını anlayan kuşlar birer bahane bulur ve Hüdhüde özürlerini dile getirirler. Hüdhüd de onlara her özrün ardından cevap verir ve kuşları verdiği cevaplarla ikna etmeye çalışır.

4. Konunun işlendiği bölümde Hüdhüd ile birlikte Simurg'u aramaya çıkan kuşlar yedi vadiden geçmek zorundadır. Bu vadiler mesnevilerde ortaktır.

5. Kaf Dağı'nın ardında bulunan padişahları Simurg'a ulaşan kuş sayısı otuz tanedir. Bu otuz kuş Simurg'a ulaştıklarında kendilerini görürler ve kendilerinin Simurg olduğunu anlarlar. Bu otuz kuş aslında "si murg"dur. Allah bu otuz kuşta tecelli olmuştur.

6. Mesnevilerin bitiş bölümlerinde eserlerin yazılış tarihleri verilmiştir. Her iki şair de eserine Allah'a dua ederek son vermiştir.

7. Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ı ve Ali Şir Nevayi'nin Lisanü't-tayr'ı aruzun "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" vezni ile yazılmıştır. Her iki şair de eserlerinde aruzun bu ölçüsünü daha kolay söyleyebilmek ve eserde ahengi arttırmak için vasl, imale, medd ve zihafa başvurmuştur.

8. Mesnevilerde her beyit kendi arasında kafiyelidir. İlk bin beyiti incelenen mesnevilerde tüm kafiye çeşitleri kullanılmış fakat "tam kafiye"nin kullanımı her iki eserde daha fazladır. Kullanılış bakımından tam kafiyeden sonra gelen yarım kafiyeler Türkçe fiillerden yapılmıştır.

9. Mesnevilerde redifli beyitlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Redifler daha çok ek redif, ek+Türkçe redif ve Türkçe kelime redif şeklinde kullanılmıştır.

10. Mesnevileri dil ve üslup yönünden incelediğimizde Gülşehri ve Nevayieserlerinin konusunu Attar'ın Mantıku't-tayr adlı eserinden almıştır. Gülşehri Attar'ın aynı adlı eserini tercüme etmiştir. Eserindeki hikâyelerinde değişik bir yol izleyerek Attar'dan ayrılmıştır. Nevayi'de eseri Lisanü't-tayr'ı Attar'ın Mantıku't-tayr adlı eserine nazire olarak yazmıştır. Konu olarak Attar'a bağlı kalan Nevayi, Gülşehri gibi hikâyelerde farklılıklar yapmıştır, eserin işlenişinde Attar'a bağlı kalmayarak bazı bölümleri eserinden çıkartıp yeni bölümler eklemiştir. Gülşehri'nin daha serbest, konusunu işlerken daha fazla yani Attar'a bağlı kalmayarak daha geniş, daha hür bir düşünceyle hareket ettiği açıktır. Attar'dan, Sadi'den, Mevlânâ'dan hikâyeler almıştır. Attar'ın eserinde iki yüz hikâye varsa Gülşehri sadece bunların yedisini almıştır. Ötekilerin hepsini bırakmıştır. Hatta kuşlar meselesinde de birkaç kuşu almamıştır. Böylece kendisi daha serbest davranmıştır. Denilebilir ki Gülşehri'nin eseri Nevayi'nin eserine göre daha te'liftir.

11. Gülşehri eseri Mantıku't-tayr'ı Türkçe yazmıştır. Eserinde kullandığı dilin Türkçe olduğunu ve Türkçe'nin Arapça'dan üstün olduğunu belitmiştir. Nevayi de eseri Lisanü't-tayr'da Türkçe'nin öneminden, eserini Türk dili ile yazdığından bahsetmiştir. Her iki şair de eserlerinde Türkçeyi çok iyi kullanmalarına rağmen Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerden de uzak kalamamışlardır.

12. Farklı dönemlerde yazılmış mesnevilerde bazı kelimelerin "kılur, anı gibi" ortak olarak kullanıldığı görülmektedir. Türkçe'nin eski dönemlerine dayanan ve 14.-15. Yy'larda da yaşamaya devam eden "söyündürür, köyündürür, bes, birle gibi" kelimeler de Gülşehri ve Nevayi tarafından eserlerinde gösterilmiştir.

13. Mesneviler muhteva bakımından karşılaştırıldıklarında her iki eserin de "hakim bakış açısı" ile yazıldıkları görülmektedir. Mesnevilerde kullanılan diğer bir bakış ise "kahraman bakış açısı"dır. Mesnevilerde hâkim bakış açısı ile kahraman bakış açısının kullanıldığı bölümler de bulunmaktadır.

14. Mesneviler hâkim bakış açısı ile yazıldığı için anlatıcı tipinin de "yazar-anlatıcı" olduğunu söyleyebiliriz. Yazar-anlatıcı tipinin dışında mesnevilerde "ben, o, siz" anlatıcı tipleri de görülmektedir.

15. Mantıku't-Tayr ve Lisanü't-Tayr mesnevilerinde kuşlar ve Hüdhüd kuşu arasında geçen soru-cevap tazındaki konuşmalar "iç çözümleme tekniği" ile verilmiştir.

16. Mantıku't-Tayr ve Lisanü't-Tayr mesnevileri anlatma esasına bağlı metinler olduğu için metin halkalarından meydana gelmiştir.

17. Mesneviler şahıs kadrosu bakımından incelendiğinde baş kahramanın Simurg olduğu görülmektedir. Kuşlar padişahları olan Simurg'a ulaşmak isterler. Mesnevilerdeki konu da kuşların gerçek sevgiliye ulaşmak istmeleridir.

18. Simurg her iki mesnevide de Kaf Dağı'nın ardında bulunur ve kuşların ona ulaşmaları için zorlu yollardan geçmeleri gerekir. Kuşlar Kaf Dağı'nın ardında olan padişahlarına ulaştıklarında sadece otuz kuş kalmıştır ve bu otuz kuş Simurg'dur.

19. Mesnevilerde ikinci baş kahraman Hüdhüd kuşudur. Hüdhüd kuşu kuşlara yol gösteren, kılavuzluk yapan kuştur. Hüdhüd kuşu Mantıku't-Tayr ve Lisanü't-Tayr'da kura çekilerek belirlenmiştir.

20. Mesnevilerde özrünü dile getiren kuşlardan bülbül, papağan, tavus kuşu, hüma kuşu, baykuş ve keklik ortak olan kuşlardır.

21. Simurg mesnevilerde baş kahraman olmanın yanı sıra "tematik gücü" de temsiletmektedir. Simurg mesnevilerde sona kadar bütün olayların odak noktası olma özelliğini korumuştur.

22. Baş kahraman olan Simurg ve Hüdhüd kuşu haricinde özürlerini dile getiren kuşlar da mesnevilerde baş kahraman olarak verilmiştir. Bu kuşlar yaptıklarıyla, düşünceleriyle gerçek hayattaki kişilerin birer özelliğini karşımıza çıkarmaktadır.

23. Mesnevilerde ortak olan hikâyelerden "kaknus kuşu hikâyesi"nde kaknus kuşu Hint ülkesinde yaşamaktadır.

24. Mesnevilerde ortak olan kahramanlardan biri de Sultan Mahmut ve Ayas'tır. Mesnevilerde Sultan Mahmut Ayas'ı merak etme özelliği ile karşımıza çıkmaktadır.

25. Mesnevilerde ortak olan mekân Simurg'un yaşadığı Kuh-ı Kaf'tır. Padişahları olan Simurg Kaf Dağı'nda yaşamaktadır. Kaf Dağı Gülşehri ve Nevayi tarafından muhayyile ürünü olarak verilmiştir. Gerçekte böyle bir mekân yoktur, şairlerin bu mekânı hayali olarak vermelerinin amacı, okuyucunun böyle bir mekânı hayalinde tasarlayıp anlamaya çalışmalarıdır.

26. Nevayi ve Gülşehri mesnevilerinde Kaf Dağı'nda bulunan Simurg'a erişmek için yedi vadiden geçeceklerini söyler. Bu yedi vadi mesnevilerde mekân olarak verilmiştir.

27. Kuşlar padişahları olan Simurg'u bulmak için kendilerine kura ile bir rehber seçer. Hüdhüd kuşu kuşlara rehber olur ve kuşların Simurg'u bulmalarına yardım eder. Hüdhüd kuşlara Simurg'un bir gece yarısı Çin şehrinden geçtiğini söyler. Buradaki Çin şehri mesnevilerde kullanılan ortak mekânlardan biridir.

28. Mesnevilerde somut kapalı mekânlar ve somut açık mekânlar kullanılmıştır.

29. Mesnevilerde yer alan olaylar bir zaman diliminde meydana gelmiştir. Mantıku't-tayr ve Lisanü't-tayr bir bahar mevsimi yazılmıştır. Baharla ilgili kavramlar mesnevilerin mevsim olarak ilkbaharda yazıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

30. Mesnevilerde en çok kullanılan zaman kavramları; yıl, ay, gün, dün, birkaç gün, bir gün'dür. Bir zamandan diğer zamana geçiş açık olarak gösterilmiştir.

31. İki mesnevide ortak olan Şeyh San'an hikâyesinde şeyh "bir gece" rüya görür ve gördüğü rüya üzerine Rum iline gidip orada Müslümanlıktan vazgeçmiştir. Yine şeyh sevdiği kızın isteği üzerine "bir yıl" domuz güdecektir. Şeyhin domuz gütme zamanı mesnevilerde ortaktır.

32. Pervanelerin anlatıldığı hikâyede pervanelerin mumdan haber işitmeleri “bir gece vakti”nde olmuştur. Bu zaman dilimi mesnevilerde ortak olarak kullanılmıştır.

33. Mantıku’t-tayr’ın şairi Gülşehri ve Lisanü’t-tayr’ın şairi Nevayi eserlerini yazdığı tarihi bir tarih beyti ile eserlerinde vermişlerdir.

34. Harikuladelikler motifi mesnevilerde ortak olarak kullanılmıştır. Harikuladelik motifi olarak verilen Kaf Dağı olağanüstü dağ olarak verilmiştir. Dini motifler de mesnevilerde ortak kullanılmıştır. Bu motif iki mesnevide de Şeyh San’an hikâyesinde geçmektedir.

35. Mesnevilerde ortak olarak kullanılan formilistik sayı 7, kuşların yedi vadiden geçip Simurg’a ulaşmalarında verilmiştir. Yine mesnevilerde ortak olan âşık olma motifi Şeyh San’an hikâyesinde şeyhin tersa kızına âşık olmasında verilmiştir.

36. Mesnevilerde ortak olarak kullanılan aşk hastalığı motifi her iki mesnevide de Şeyh San’an Hikâyesinde şeyhin kıza âşık olmasında görülmektedir fakat şeyh Gülşehri’de mahalle itleriyle arkadaş olmuştur, Nevayi’de ise şeyh perişan bir biçimde toprağa yüz vurmuştur. Leyla ve Mecnun hikâyesinde Leyla’nın aşkından deliye dönen Mecnun’un hali aşk hastalığı motifi ile anlatılmıştır. Bu durum mesnevilerde ortak verilmiştir.

37. Mesnevilerde ortak kullanılan ve mesnevilerde diğer motiflerden daha fazla kullanılan motiflerden rüya motifi, Şeyh San’an hikayesinde geçmektedir. Her iki mesnevide de şeyh gördüğü rüya üzerine müslümanlıktan çıkıp putperest olur.

4.2. FARKLILIKLAR

1. Mesnevilerde beyit sayısında farklılık görülmektedir. Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı 4440 beyitten, Ali Şir Nevayi'nin Lisanü't-Tayr'ı 3598 beyitten oluşmuştur.

2. Mesneviler giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümlerinden oluşmalarına rağmen bu bölümlerde işlenen konular farklılık göstermektedir.

3. Gülşehri'nin eserinin giriş bölümü 17 beyitken Nevayi'nin eserinde giriş bölümü 298 beyittir. Eserlerin giriş bölümlerinde anlatılanlarda farklılık görülmektedir. Gülşehri 17 beyitlik giriş bölümüne bir besmele beyiti ile başlar ve ardından Allah'ın kudretinin, peygambere bağlılığın gerekliğinden bahsedilen tevhid niteliğinde beyitler verilir. Nevayi'nin giriş bölümü ise 60 beyitlik bir tevhid, 36 beyitlik münacat, 28 beyitlik na't, 52 beyitlik mirac olayı, ayrı ayrı dört halifeye övgü ve Attar'ın övgüsünün yapıldığı bölümlerden oluşmuştur. Nevayi tevhid, na't, münacat, miraç olayı, dört halife ve Attar'ın övgüsünü Gülşehri'den farklı olarak eserinin giriş bölümünde vermiştir.

4. Konunun işlendiği bölümde Hüdhüde özür bildiren kuş sayıları farklılık göstermektedir. Gülşehri'de 8 kuş özrünü dile getirirken Nevayi'de ise Gülşehri'nin 8 kuşuna ilave 6 kuş daha eklenerek 14 kuş özrünü dile getirmektedir.

5. Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ında, kuşların özrü ve Hüdhüdün cevabından sonra ya da cevaptan önce bir veya iki hikâye anlatılmıştır. Nevayi'nin Lisanü't-tayr'ında ise kuşların özrü, Hüdhüd kuşunun cevabı ve ardından bir hikâye gelmektedir. Nevayi'nin mesnevisi Gülşehri'nin mesnevisine göre daha derli toplu yazılmıştır. Plan bakımından bir dağınıklılık göstermez.

6. Mesnevilerde ortak olan “yedi vadi”, Gülşehri’nin Mantıku’t-tayr’ında bir kuşun sorusu üzerine Hüdhüd kuşunun verdiği cevapta geçmektedir. Nevayi’nin Lisanü’t-tayr’ında ise yedi vadi ayrı ayrı bölümlerde anlatılmış ve ve her vadinin anlatıldığı bölümlerden sonra birer temsil yazılmıştır.

7. Eserlerin bitiş bölümleri de farklılık göstermektedir. Gülşehri eserinde bitiş bölümüne geçmeden önce üç tane fasıl söylemiştir. Sonra Attar’ın Fars diliyle söylediği eseri kendisinin Türk dili ile söylediğini ve Türkçe’nin önemini anlatmıştır. Yine asıl isminin Süleyman olduğunu fakat Gülşehri mahlası ile eserini yazdığını zikretmektedir. Nevayi ise bitiş bölümünde eseri yazma sebebini vermektedir. Gülşehri eseri yazma sebebini konunun işlendiği bölümde anlatılan “Dâstân-ı Şeş Merd-i Cihângîr Be-Şeş Kitâb-ı Fâhir Ki Gülşehri Heftüm-i Îşânest” adlı hikâyede vermektedir. Nevayi bitiş bölümünde eserini Fani mahlası ile yazdığını da belitmiştir.

8. Mesneviler aruzun “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Gülşehri eserinde bu kalıbı bazı yerlerde göstermiştir. Fakat Nevayi’nin eserinde böyle bir durum görülmez. Vezin hatalarını ortadan kaldırmak için her iki şair de imale, zihaf, vasl ve meddlere başvurmuştur. Gülşehri eserinde daha çok imale kullanırken Nevayi’nin eserinde ise meddlerin fazlalığı dikkat çekmektedir.

9. Mesnevilerde vezin hatası bulunmayan beyitler Gülşehri’nin eserine göre Nevayi’nin eserinde çoğunluktadır. Birçok beyit veya dize vezin hatası yapılmadan mükemmel bir biçimde Nevayi tarafından eserde gösterilmiştir.

10. Gülşehri’nin mesnevisinde redifli beyitlerin sayısı Nevayi’nin mesnevisine göre daha çoktur. Gülşehri’de ek rediflerin, Nevayi’de ise kelime redfilerin fazlalığı dikkat çekmektedir.

11. Mesnevilerdeki beyitlerin tümüne baktığımızda Gülşehri'nin eseri Mantıku't-Tayr'ı kafiyeli beyitlerle yazdığı, Nevayi'nin eseri Lisanü't-tayr'ı redifli beyitlerle yazdığı görülür. Gülşehri ve Nevayi kafiye ve redifi kullanarak eserlerinde bir ahenk yaratmak istemişlerdir.

12. Gülşehri eserinde hayvan hikâyelerine yer veren ilk şairimiz olduğunu daha önce belirtmiştik. Eserindeki hikâyelerin kahramanlarını çoğunlukla hayvanlar oluşturmaktadır. Nevayi'nin eserinde ise hikâyelerin çoğu insanlar arasında geçmektedir. Bu yüzden Gülşehri Türk Fabl edebiyatının Anadolu'daki ilk şairi sayılmaktadır.

13. Mesnevilerin dili Türkçe'dir. Gülşehri'nin eserinde Arapça-Farsça kelime ve terkipler Nevayi'nin eserine göre daha fazladır. Gülşehri eserinde Arapça ayetlere, iktibaslara da yer vermiştir. Farsça terkipler de Nevayi'nin mesnevisinde yoğun olarak kullanılmıştır. Bunun sebebi Nevayi'nin yaşadığı 15.yy'da dilimize giren Farsça kelimelerin çok olmasıdır.

14. Gülşehri mesnevisinde geçen olayları kendisi anlattığı gibi hikâye kahramanlarına da anlattırır. Nevayi ise mesnevisinde geçen olayları hikâye kahramanlarına anlattırır. Mantıku't-tayr'da Gülşehri'nin varlığı daha çok hissedilirken Lisanü't-tayr'da Nevayi kendisini ön plana çıkarmamıştır.

15. Gülşehri'nin mesnevisinde cümleler kısadır. Nevayi'nin mesnevisinde ise birkaç beyit ile oluşan cümleler bulunmaktadır. Nevayi'nin eseri Gülşehri'nin eserine göre daha ustaca yazılmıştır diyebiliriz.

16. Mesnevilerdeki hikâyeleri incelediğimizde Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ında hikâyeler adlandırılmış ve başlıkları Farsçadır. Nevayi'nin Lisanü't-tayr'ında ise hikâyeler adlandırılmamış, başlıkları Türkçe olarak "hikayet" adıyla verilmiştir.

17. Gülşehri'nin mesnevisindeki hikâyeler Nevayi'nin mesnevisine göre daha uzundur. Gülşehri anlatmak istediği fikri daha geniş ve uzun tutmak amacıyla hikâyelerinde böyle bir tutum izlemiştir. Nevayi'nin mesnevisinde iki hikâye dışında diğer hikâyeler kısadır.

18. Gülşehri mesnevisindeki hikâyeleri ele alırken önce sanatkârane bir tasvir yapmaktadır. Bu durum Ali Şir Nevayi'nin mesnevisinde görülmez. Gülşehri tasvir sanatını hikâye girişlerinde çok güzel kullanmıştır, hikâyeyi kendi zevkiyle mükemmel bir şekilde anlatmıştır.

19. Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ında 14.yy'da görülen dil özellikleri, Ali Şir Nevayi'nin Lisanü't-Tayr'ında 15.yy'da görülen dil özellikleri verilmektedir. Mantıku't-Tayr'da 14.yy Anadolu Türkçe'sinin ses, şekil ve yapı özelliklerini görürken Lisanü't-Tayr'da "Nevayi dili" de denilen Çağatayca'nın ses, şekil ve yapı özellikleri görülür.

20. Dil özellikleri yönünden farklı olan mesnevilerde 14.yy'ın başlarında yaşayan Gülşehri'nin mesnevisinde görülen "b"ler, 15.yy'ın başlarında yaşayan Nevayi'nin mesnevisinde "m" şeklini almıştır. Yine b›v, p›f, t›d, k›g ses değişiklikleri mesnevilerde açıkça ortadadır.

21. Gülşehri'nin çekici bir anlatımı vardır. Eserinde sade bir dil kullanmıştır. Özellikle tasvir ve nitelemeleri ile dikkat çeker. Diyolog, monolog ve soru-cevaplı anlatım şairin üslubunu oluşturur. Nevayi'nin ise üslubu öykü diline daha yakındır. Öyküleme tekniğini iyi kullanmıştır.

22. Mantıku't-tayr mesnevisinde Lisanü't-tayr mesnevisine göre daha fazla deyim kullanılmıştır. Mantıku't-tayr mesnevisinde 206 tane deyim ve 1 atasözü bulunurken Lisanü't-tayr mesnevisinde ise 96 tane deyim bulunmaktadır.

23. Mesnevilerde kullanılan "hâkim bakış açısı" ve "kahraman bakış açısı"nın yanında bir de "yazarın bakış açısı" kullanılmıştır. Gülşehri'nin mesnevisi Mantıku't-tayr'da bu bakış açısı açıkça verilmiştir. Gülşehri her bölümün başında, ortasında veya sonunda yaptığı öğütleri ve düşüncelerini söylemeden edememiştir. Nevayi ise Lisanü't-tayr'ında kendisini gizlemiş, düşüncelerini kahramanların ağzından okuyucuya iletmiştir.

24. Gülşehri Mantıku't-Tayr'ında anlatma-gösterme tekniğini yazar-anlatıcı ile ortaya koyarken Nevayi Lisanü't-Tayr'ında öyküleme tekniğini kahramanlarının ağzından vermektedir.

25. Lisanü't-Tayr mesnevisindeki metin halkaları iç içe geçmiş birer zincir gibidir ve asıl konuyu asla unutturmaz. Mantıku't-Tayr mesnevisindeki metin halkaları birbirinden kopuk olmasına rağmen asıl konuyu unutturacak nitelikte değildir.

26. Gülşehri'nin mesnevisi 12 bölümden, Nevayi'nin mesnevisi ise 14 bölümden oluşmuştur. Nevayi eseri Lisanü't-Tayr'ı mesnevilerin düzenleniş biçimine göre yazmıştır. Gülşehri'nin eseri Mantıku't-Tayr'da bu plan görülmez.

27. Lisanü't-Tayr mesnevisinin ilk bölümü 60 beyitlik bir tevhid ile başlamaktadır. Mantıku't-Tayr mesnevisinin ilk bölümü ise 17 beyitlik giriş kısmıdır.

28. Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı ile Ali Şir Nevayi'nin mesnevilerinde plan bakımından farklılık vardır. Nevayi Gülşehri'den farklı olarak münacat, na't, dört halifeye övgü, mirac olayı ve Attar'ın övgüsü bölümleri bulunmaktadır.

29. Mesnevilerde asıl konuya giriş bölümü Gülşehri'de altıncı bölümde, Nevayi'de ise sekizinci bölümde verilmiştir. Kuşlar padişahları olan Simurg'u aramak için Hüdhüd ile birlikte yola koyulurlar. Yolda zorluklarla karşılaşan kuşlar birer birer özürlerini dile getiriler. Hüdhüd de onları yola devam etmeleri için ikna edici cevaplar verir.

30. Nevayi Gülşehri'den farklı olarak on ikinci bölümde Simurg'a erişmek için geçilmesi gereken yedi vadinin özelliklerini anlatır. Yedi vadinin özellikleri bir bölüm olarak ayrıca anlatılmıştır. Gülşehri ise yedi vadiyi bir kuşun sorusu üzerine anlatmıştır. Gülşehri yedi vadiyi ayrı bir bölümde anlatmamıştır.

31. Kuşların Kaf Dağı'nın ardındaki Simurg'a erişmeleri ve Allah'ı kendilerinde görmeleri Mantıku't-tayr'da on birinci bölümde verilirken Lisanü't-tayr'da on üçüncü bölümde verilmiştir.

32. Gülşehri mesnevisinin son bölümünde üç fasıldan sonra kendisini ve eseri Mantıku't-tayr'ı överek Allah'a şükreder. Nevayi ise Lisanü't-tayr'ı yazma sebebini açıklar, Fani mahlasını niçin kullandığını söyler. Zamanın padişahlarını över ve Allah'a tövbe edip eserini bitirir.

33. Mesnevilerde ortak olan kuşlardan başka özrünü dile getiren kuşlar; şahbaz,bat,kumri, kelebek, tezerv, karçıgay, şunkar, bürgüt, ördek ve tavuktur.

34. Gülşehri'nin mesnevisinde yardımcı kahramanlar daha çok hayvanlardan oluşmuştur. Nevayi'nin mesnevisinde ise insanlar yardımcı kahraman olarak rol almaktadır. Nevayi'nin eserinde Gülşehri'nin eserine göre daha fazla yardımcı kahraman kullanılmıştır.

35. Nevayi'nin mesnevisinde yardımcı kahramanlar genellikle din büyükleridir. Bu özellik de Lisanü't-tayr'ın dini-tasavvufi bir eser olduğunu ortaya koymaktadır. Gülşehri'de ise yardımcı kahramanlar aşk konusu ile anlatılırlar. Gülşehri aşkı anlatan hikâyelerinde aslında Allah aşkını vermek istemiştir. Mantıku't-tayr öğretici, didaktik yönüyle karşımıza çıkmaktadır.

36. Nevayi'nin Lisanü't-tayr'ında Hz. İbrahim ve Hz. Süleyman hakkında anlatılan hikâyelerde peygamberlerimiz hikaye kahramanı olarak verilirken Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ında geçen Süleyman eserin yazarı Gülşehri'nin asıl adıdır.

37. Mantıku't-tayr'da geçen mekânların çoğu bilinen yerler olmasına karşın Lisanü't-tayr'da geçen mekânlar belirsizdir. Nevayi mekânları hikâye kahramanları ile birlikte vermiştir. Gülşehri ise mekânlarını mükemmel bir tasvir ile göstermiştir.

38. Gülşehri mesnevisinde gül bahçelerini, bağları, ovaları, çimenlikleri yani somut açık mekanları verirken Nevayi ise mesnevisinde dergah, meyhane, zindan gibi somut kapalı mekanları vermektedir.

39. Mantıku't-tayr'da kuşlar Simurg'a erişirler ve Simurg'un mekânı "saray, eyvan" olarak verilirken Lisanü't-tayr'da "gülşen" olarak verilmiştir.

40. Mantıku't-tayr'da kuşların toplanıp Simurg'u istemeleri "bir bahar günü" meydana gelirken Lisanü't-tayr'da bu zaman "bir gün" olarak verilmektedir.

41. Kuşlar padişaha ulaştıklarında geçen zaman mesnevilerde farklıdır. Mantıku't-Tayr mesnevisinde kuşlar Simurg'a eriştiklerinde "beş on yıl" geçmiştir. Lisanü't-Tayr'da ise kuşlar "bin yıl" sonra Simurg'a ulaşmıştır.

42. Mesnevilerde Hüdhüd kuşu kuşlara padişahları olduğu Simurg'un özelliklerini anlatırken Simurg'un "bir gece vakti" Çin şehri üzerinden geçtiğini söylemiştir.

43. Nevayi'nin mesnevisinde Gülşehri'nin mesnevisinden farklı olarak Lisanü't-Tayr'ın yazarı Nevayi eseri yazdığı zamanki yaşının "altmış" olduğunu söyler.

44. Gülşehri Mantıku't-tayr'ında 14 tane motif kullanırken Nevayi Lisanü't-tayr'ında 10 motif kullanmıştır. Her iki mesnevide ortak olarak kullanılan motifler şunlardır; taziye tutmak, kırklar motifi, rüya motifi, âşık olma motifi, dini motifler, hayvan motifi, harikuladelikler ve formilistik sayı.

45. Benzer motiflerden başka mesnevilerde farklı motifler de vardır. Bunlar; Hızır motifi, ölüp dirilme motifi, imtihan motifi, keramet motifi, yardımcı kişi motifi, zalim işkenceler motifi, okuma yasağı motifi ve kılık değiştirme motifi.

46. Mesnevilerde ortak kullanılan taziye motifi Gülşehri'nin mesnevisinde "Hocanın Papağanı hikâyesinde" karşımıza çıkarken Nevayi'nin mesnevisinde "Husrev padişahla ilgili hikâye"de karşımıza çıkmaktadır.

47. Kırklar motifi mesnevilerde farklılık göstermektedir. Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ında Tersa kızına âşık olan şeyh müslümanlıktan çıktığı için müridleri "kırk gece" dua eder. Nevayi'de ise aklında hazine olan birinin karşısına "kırk küp" altın çıkar. Yine mesnevilerde ortak olarak kullanılan aşk hastalığı Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ında Nevayi'nin mesnevisinde olmayan "Adam ve Kadın hikâyesinde" de geçmektedir.

48. Mesnevilerde ortak olan rüya motifi hikâyelerde farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Gülşehri'de tersa kızı rüyasında güneşin kendisinin yanına düştüğünü ve şeyhin ardından gitmesini söyler. Nevayi'de ise güneş Tersa kızının yanına inip İsa'dan haber getirir.

Gülşehri'de farklı olarak Tersa kızının hali şeyhin rüyasına girer. Yine Gülşehri'de şeyhi için Allah'a dua eden müridin rüyasına Hz. Muhammed gelir. Nevayi'de ise mürid rüyasında Şeyh Bistami'yi görür ve bir başka hikâyede de gül yanaklı bir kız rüyasında ünü dünyaya yayılmış bir padişahı görür ve ona âşık olur. Kız her gece bu rüyayı görmek ister. Son olarak Nevayi'de zalim, kan döken bir padişah içkiden uyuya kaldığı zaman rüyasında iki hırka sahibi ile konuşmaları Gülşehri'de olmayan rüya motifidir.

SONUÇ

Çalışmamızda 14.yy ve 15.yy mesnevilerinden Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı ve Ali Şir Nevayi'nin Lisanü't-Tayr'ının şekil ve muhteva yönünden karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmamızı şekil özellikleri yönünden nazım şekli, vezin, kafiye-redif, dil ve üslup; muhteva özellikleri yönünden bakış açısı, vak'a-olay örgüsü, şahıs kadrosu, mekân, zaman ve motifler bakımından inceleyip her iki mesnevinin karşılaştırılması yapılmaya çalışılmıştır.

Öncelikle her iki eser, kendi tarihi konumları içinde incelenmiş ve daha sonra da şekil ve muhteva itibarıyla mukayeseli olarak ele alınmıştır.

Her iki eserde de, Hüdhüd ve kuşların şahsında ele alınan aşk teması, tasavvufi bir çizgiye taşınmıştır. Eserlerde ilahi aşka kavuşmanın isteği vardır. Vahdet-i vücud anlayışının yansıması olan "La mevcude illâ hu" (Allah'tan başka varlık yoktur) anlayışı işlenmiştir. Bu anlayışa göre, "bütün varlıklar Mutlak Vücud (Allah)'ın isim ve sıfatlarının tezahürüdür ve Allah'dan başka hiçbir şey gerçek değildir."

Gülşehri ve Nevayi'nin mesnevilerinde hâkim bakış açısı kahraman bakış açısına göre daha fazla kullanmıştır. Gülşehri eserinde kendisini gizlemez. Gülşehri'nin varlığı eserin başından sonuna kadar hissedilir. Nevayi'de bu durum söz konusu değildir. Nevayi eseri Lisanü't-Tayr'da adeta kendini gizlemiştir. Söyleyeceklerini hep hikâye kahramanlarına söyletmiştir.

Anlatma esasına dayanan mesneviler itibari bir vak'a etrafında gelişmiştir. Bu üç eserin teması Allah aşkıdır. Mesnevilerde vak'a birbirine geçmiş vak'a zincirlerinden meydana gelmiştir. Nevayi'nin mesnevisinde vak'anın işlenişine geçilmeden önce klasik mesnevi tekniğine has kısımlar dikkatle işlenmiştir.

Mantıku’t-Tayr ve Lisanü’t-Tayr mesnevileri konusunu, Attar’ın Mantıku’t-Tayr adlı mesnevisinden almıştır. Fakat Gülşehri olsun Nevayi olsun Attar’ın eserine birebir bağlı kalmamış, kendilerinden de bir şeyler katmışlardır. Eserler Attar’ın eserinin birebir tercümesi değildir, daha telifi özellik gösterirler.

Çalışmamızdaki eserler mesnevi nazım şekli ve aruzun “fâ’ilâtün fâ’ilatün fâ’ilatün fâ’ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Mantıku’t-Tayr 14.yy mesnevilerinden, Lisanü’t-Tayr ise 15.yy mesnevilerinden olduğu için eserlerde yazıldıkları dönemin ses ve yapı özellikleri görülmektedir.

Mesnevilerimizde baş kahraman ve yardımcı kahramanlara rastlanmaktadır. İki mesnevinin baş kahramanlarına baktığımızda birbirinden ayırt edilmeyecek derecede birbirlerine benzedikleri görülür. Yardımcı kahramanlar Gülşehri’nin mesnevisinde hayvanlardan oluşurken Nevayi’nin mesnevisinde insanlardan oluşmuştur.

Mukayesede esas alınan mesnevilerde belli bir zaman kavramı vardır. Kuşların bir bahar zamanı çimenlikte toplanıp padişah aramalarıyla başlayan zaman kuşların padişahları olan Simurg’a erişmeleri ile bitmektedir. Anlatıcılar zaman kavramlarını “bir gece, gün içinde, nice yıl, ol zaman, ol dem, ol saat” gibi ifadelerle anlatmayı uygun görmüştür. Mesnevilerde mevsimin bahar oluşu Allah’ın yaratma sıfatını hatırlatıyor olmasıdır.

Mesnevilerin bir vak’a etrafında şekilleniyor olması, bir mekânın olmasını gerekli kılmaktadır. Ancak bu mekânların bir kısmı gerçek, bir kısmı hayalidir. Mesnevilerde geçen Kaf Dağı hayali mekândır, Simurg da burada yaşamaktadır. Mekânın mesnevilerdeki varlığı, kahramanın iç dünyasını yansıtacak özelliktedir. Somut açık mekânlar ve somut kapalı mekânlar mesnevilerde bir arada kullanılmıştır.

Her iki mesnevide de anlatma esasına bağlı diğer türler olan destan, masal, efsane ve halk hikâyelerinde karşılaşılan bazı motifler ortak kültür öğeleri olarak yer almaktadır. Mesnevilerde bu motifler adet ve inanmaların yanı sıra Türk töresi ve İslam inancından gelmektedir.

Mantıku't-Tayr ile Lisanü't-Tayr mesnevilerinin incelenip karşılaştırılması neticesinde farklı dönemlerde yazılmış mesnevilerin aynı konuyu değişik şekillerde ele almaları ortaya çıkarılmıştır.Mesnevilerin vermek istediği ana fikir, gerçek aşkın Allah'a ulaşmak olduğu fikridir. Hakiki aşk yolu zorluklarla doludur ve bu aşka ancak bu zorlukları yenerek ulaşılır.

KAYNAKÇA

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul: 1995

AKTAŞ, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara: 2005

ALPTEKİN, Ali Berat, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara: 1997

BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, MEB Basımevi, İstanbul:2001

BEK, Kemal, *Metin İncelemeleriyle Sözlü Yazın Döneminden Tanzimat Dönemine Eski Türk Yazını*, Donkişot Yayınları, İstanbul: 2004

Büyük Kültür Ansiklopedisi 4.cilt, *Çağatay Edebiyatı Madd*esi, s.1337

CANPOLAT, Mustafa, *Ali Şir Nevayî Lisânü't-Tayr*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 1995

ÇAPAN, Pervin (1999), *Mesneviye Düşen Aşklar,* Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması

ÇETİNDAĞ, Yusuf, *Ali Şir Nevayî ve Türk Şiir Dili*, Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı

ÇİÇEKLER, Mustafa, *Mantıku't-Tayr Kuşların Diliyle Feridü'ddin Attar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul: 2006

ÇORUH, Nesrin (2004), *XV. yy Mesnevilerinden Hamdi'nin Yusuf u Züleyha, Cem Sultan'ın Cemşid ü Hurşid ve Şeyhi'nin Husrev ü Şirin'inin Modern Roman Unsurları Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi)

CUNBUR, Müjgan, *Gülşehri ve Mantık'ut-tayr'ı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü, Ankara: 1952 (Doktora Tezi)

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara: 2004

Feridüddin Attar, *Mantık Al-Tayr*, Farsça Aslından Çeviren Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2006

GENÇ, İlhan, *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir: 2005

İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul: 2006

İSEN, Mustafa, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2006

KARAÖRS, Metin, *Nevayî ve Fuzûlî'de "Söz"ün Değeri II*, İstiklâl Gazetesi, Mart: 2009, 56.sayı

KARTAL, Ahmet, *Attar'ın Mantıku't-tayr'ı ile Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ının Mukayesesi*, I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003) Bildiriler, Kırşehir: 2004

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri*, İstanbul: 1928

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul: 1919

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara: 2003

Meydan Larousse, 4.cilt, *Çağatay Maddesi*.

MENGİ, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara: 2004

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, Ankara: 2003

SARAÇ, M.A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Divanlar ve Mesneviler*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü

Şeyh Süleyman Efendi, *Çağatay-Osmanlıca Sözlüğü*

TANYERİ, M. Ali, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara:1999

TEKİN, Mehmet, *Roman Sanatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul: 2004

ÜNVER, İsmail (1986), *"Mesnevi" Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II

ÜNVER İsmail, *Mesnevi Maddesi*, İslam Ansiklopedisi 29.c, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2004

YAVUZ, Kemal, Gülşehri'nin *Mantıku't-tayr'ı (Gülşen-nâme) [Metin ve Aktarma]* , T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara: 2007